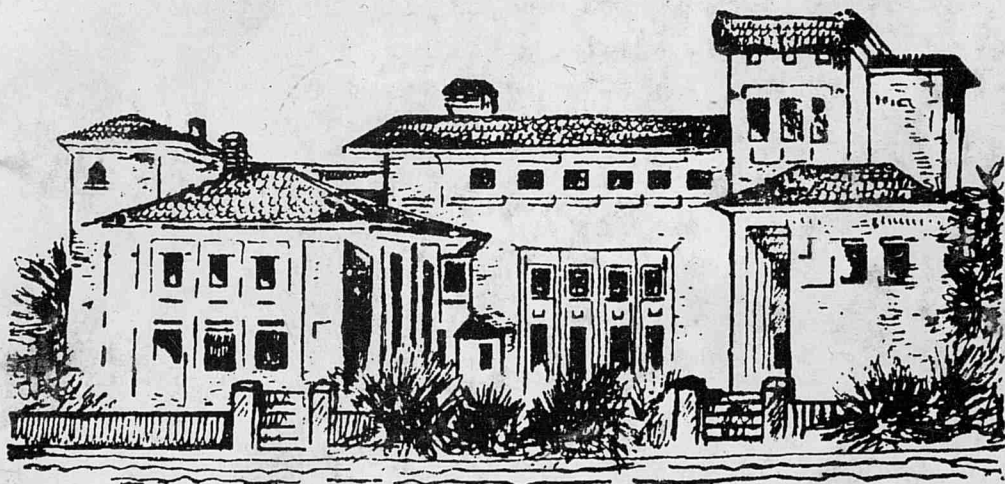

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA”

REVISTA ISTORICĂ

fondator N. Iorga

Serie nouă, tomul 6, 1995

5 – 6

Mai – Iunie

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA”

COLEGIUL DE REDACȚIE

ȘERBAN PAPACOSTEA (*redactor șef*), VENERA ACHIM,
PAUL CERNOVODEANU, VIRGIL CIOCÎLTAN, FLORIN CON-
STANTINIU, EUGEN DENIZE, ANDREI EȘANU, GEORGETA
PENELEA-FILITTI, NAGY PIENARU, APOSTOL STAN, ION
STANCIU.

„REVISTA ISTORICĂ” apare de 6 ori pe an în numere duble. În țară, revista se poate procura pe bază de abonament la: RODIPET S.A., Piața Presei Libere nr.1, Sect.1, P.O. Box 33– 57, Fax 401– 222 6407, Tel. 401– 618 5103; 401– 222 4126, București, România; ORION PRESS INTERNAȚIONAL S.R.L., Șos. Olteniței 35– 37, Sect.4, P.O.Box 61– 170, Fax 401– 312 2425; 401– 634 7145, Tel. 401– 634 6345, București, România; AMCO PRESS S.R.L., Bd. N. Grigorescu 29 A, ap.66, Sect. 3, P.O.Box 57– 88, Fax 401– 312 5109, Tel. 401– 643 9390; 401– 312 5109, București, România.

La revue „Revista Istorică” paraît 6 fois par an en double numéro. Toute commande de l'étranger pour les travaux parus aux Éditions de l'Académie Roumaine sera adressée à: RODIPET S.A., Piața Presei Libere nr.1, Sect.1, P.O.Box 33– 57, Fax 401– 222 6407, Tel. 401– 618 5103; 401– 222 4126, București, România; ORION PRESS INTERNAȚIONAL S.R.L., Șos. Olteniței 35– 37, Sect.4, P.O.Box 61–170, Fax 401– 312 2425; 401– 634 7145, Tel. 401– 634 63 45, București, România.

REDACȚIA:

ION STANCIU (*redactor șef adjunct*)
NAGY PIENARU
VENERA ACHIM

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa redacției revistei „REVISTA ISTORICĂ”, B-dul Aviatorilor nr.1, 71247-București, tel. 6.50.72.41.

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
Calea 13 Septembrie, nr.13, R– 76117, București
Tel. 4103846 și 4103200/2107, 2109

REVISTA ISTORICĂ

SERIE NOUĂ
TOM VI, NR. 5-6
Mai - Iunie 1995

SUMAR

BASARABIA ȘI BUCOVINA. ISTORIOGRAFIE ȘI REALITĂȚI CONTEMPORANE

- ION ȚURCANU, Revolta istoriografică din Moldova sovietică de la sfârșitul
anilor '80 451
- APOSTOL STAN, Republica Moldova și România: două entități politice românești sau
două state străine?..... 471

TERITORIU NAȚIONAL ȘI FRONTIERĂ

- ION ȘIȘCANU, Traseul frontierei pe Dunăre - obiectivul tratatelor româno-sovietice
de la Moscova, 1940..... 477
- ION VARTA, Țarismul rus și chestiunea Bucovinei în anii primului război mondial..... 497
- VITALIE VĂRATEC, Trasarea noului hotar în sudul Basarabiei la 1856/1857 și
lichidarea așezărilor căzăcești din preajma Dunării..... 509

INSTITUȚII REPREZENTATIVE ÎN ISTORIA ROMÂNILOR

- GHEORGHE COJOCARU, Cu privire la constituirea Sfatului Țării..... 529
- ANGHEL POPA, Societatea Academică „Junimea” din Cernăuți..... 543

DOCUMENTAR

- GEORGETA PENELEA-FILITTI, Regimul proprietății în Basarabia. Cazul moșiei
Sărata-Orhoci..... 555

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

Simpozionul științific „Pavel Chinezu”, Timișoara, 24-25 noiembrie 1994 (*Viorel Achim*);
 Simpozionul „Mentalități, civilitate, politică”, Faculté Internationale de Sciences
 Humaines, București, 16 decembrie 1994 (*Mirela-Luminița Murgescu*); Simpozionul
 „6 martie 1945. Guvernul Petru Groza și comunizarea României”, București, 3-5
 martie 1995 (*Florin Müller*); Călătorie de documentare științifică în Marea
 Britanie (*Adrian Tertecel*); Stagiul de documentare în Ungaria (*Viorel Achim*);
 Îndreptări privind articolul *Precizări privind mormântul hatmanului Mazepa*
 de Constantin Rezachevici din „Revista istorică”, tom.V, nr. 1-2, p. 161–167
 (*Paul Păltânea*).....

567

NOTE

ADOLF ARMBRUSTER, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, ediția a II-a, *Cuvânt înainte* de Șerban Papacostea, Edit. Enciclopedică, București, 1993, 340 p. (*Daniel Flaut*); PAUL CERNOVODEANU, *Basarabia. Drama unei provincii istorice românești în context politic internațional. 1806-1920*, Edit. Albatros, București, 1993, 212 p. (*Tatiana Duțu*); IOAN CIUTA, *Apicultura, străveche îndelungă românească. Referiri speciale la Moldova evului mediu*, Edit. Diacon Coresi, București, 1994, 176 p. + hartă (*Eugen Stoica*); IURIE COLESNIC, *Basarabia necunoscută*, Edit. Universitas, Chișinău, 1993, 316 p. (*Florin Anghel*); ȘERBAN N. IONESCU, *Who Was Who in Twentieth Century Romania* (East European Monographs), Boulder, Columbia University Press, New York, 1994, 318 + XV p. (*Mihai Sorin Rădulescu*); NICOLAE ISAR, *Școala națională de la Sf. Sava și spiritul epocii (1818-1859)*, Edit. Universității București, 1994, 248 p. + il. (*Mirela-Luminița Murgescu*); VLADIMIR MISCHEVCA, ION NEGREI, ALEXANDRU NICHITICI, *Simbolurile Țării Moldovei (Din istoria vexilologiei și sigilografiei heraldice moldovenești din secolele XIV-XIX)*, Edit. Știința, Chișinău, 1994, 126 p. (*Ovidiu Cristea*); WIM P.VAN MEURS, *The Bessarabian Question in Communist Historiography. Nationalist and Communist Politics and History-Writing* (East European Monographs, 387), Boulder-Colorado, 1994, 458 p. (*Florin Constantiniu*); MAX DEMETER PEYFUSS, *Chestiunea aromânească. Evoluția ei de la origini până la pacea de la București (1913) și poziția Austro-Ungariei*, trad. Nicolae-Șerban Tanașoca, Edit. Enciclopedică, București, 1991, 141 p. (*Gheorghe Lazăr*); VLADIMIR TREBICI, *Bucovina. Populația și procesele demografice (1775-1993)*, Fundația culturală română, Cluj-Napoca, 1994, 40 p. +34 (*Constantin Șerban*).....

575

REVISTA REVISTELOR DE ISTORIE

„Destin românesc”. Revistă de istorie și cultură, 1994, nr. 1, 124 p. (*Marian Stroia*).....
 „Analele Bucovinei”, tom. I, 1994, nr. 1, 234 p. (*Gheorghe Lazăr*).....

597

598

NECROLOG

† Nicoară Beldiceanu (25 februarie 1920 - 19 decembrie 1994) (*Anca Popescu*).....

601

REVISTA ISTORICĂ

NEW SERIES

TOME VI, Nos 5–6

May – June 1995

CONTENTS

BESSARABIA AND BUKOVINA HISTORIOGRAPHY AND CONTEMPORARY ASPECTS

- ION ȚURCANU, Historiographers' Revolt in Soviet Moldavia by the End of the 1980s..... 451
APOSTOL STAN, The Republic of Moldavia and Romania; Two Romanian Political
Entities or Two Foreign States?..... 471

NATIONAL TERRITORY AND THE BORDERLINE

- ION ȘIȘCANU, Tracing the Frontier Along the Danube – The Object of Romanian –
Soviet Negotiations in Moscow, 1940..... 477
ION VARTA, Russian Tsarism and the Issue of Bukovina in the First Years of
World War II..... 497
VITALIE VARATEC, Tracing of the New Borderline of Southern Bessarabia in 1856-57
and Relocation of Cossacks From the Danube Line..... 509

REPRESENTATIVE INSTITUTIONS IN THE HISTORY OF THE ROMANIANS

- GHEORGHE COJOCARU, Concerning the Establishing of the Council of the Country..... 529
ANGHEL POPA, The Academical Society "Junimea" of Cernăuți..... 543

DOCUMENTARY

- GEORGETA PENELEA-FILITTI, The Owning of Landed Properties in Bessarabia. The
Case of Sărata-Orhei..... 555

SCIENTIFIC LIFE

The Scientific Symposium "Pavel Chinezu", Timișoara, 24-25 November 1994 (*Viorel Achim*); The Symposium "Mentalities, Civility, Politics", Faculté Internationale de Sciences Humaines, Bucharest, 16 December 1994 (*Mirela-Luminița Murgescu*);

„Revista istorică”, tom VI, nr. 5–6, 447–602, 1995

The Symposium "6 March 1945. The Petru Groza Government and the Communization of Romania", Bucharest, 3-5 March 1995 (*Florin Müller*); Documentary Trip to Great Britain (*Adrian Tertecel*); Documentary Stage in Hungary (*Viorel Achim*); Corrections to *Precizări privind mormântul hatmanului Mazeppa* (Specifications Concerning Hetman Mazeppa's Grave) by Constantin Rezachevici, in "Revista istorică", Tome V, 1994, Nos 1-2, pp. 161-167 (Paul Pălănea).....

567

NOTES

ADOLF ARMBRUSTER, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei* (Romanity of the Romanians. History of an Idea), the 2nd edition, foreword by Șerban Papacostea, Edit. Enciclopedică, Bucharest, 1993, 340 pp. (*Daniel Flaut*); PAUL CERNOVODEANU, *Basarabia. Drama unei provincii istorice românești în context politic internațional 1806-1920* (Bessarabia. The Plight of a Romanian Historical Province Set Against the International Political Background. 1806-1920), Edit. Albatros, Bucharest, 1993, 212 pp. (*Tatiana Duțu*); IOAN CIUTA, *Apicultura, străveche îndeletnicire românească. Referiri speciale la Moldova Evului Mediu* (Beekeeping, an Old Romanian Activity. Special Reference to Medieval Moldavia), Edit. Diacon Coresi, Bucharest, 1994, 176 pp. + chart (*Eugen Stoica*); IURIE COLESNIC, *Basarabia necunoscută* (Unknown Bessarabia), Edit. Universitas, Chișinău, 1993, 316 pp. (*Florin Anghel*); ȘERBAN N. IONESCU, *Who Was Who in Twentieth Century Romania* (Eastern European Monographs), Boulder, distributed by Columbia University Press, New York, 1994, 318 + XV pp. (*Mihai Sorin Rădulescu*); NICOLAE ISAR, *Școala națională de la Sf. Sava și spiritul epocii (1818-1859)*, (The National School of St. Sava and the Spirit of the Time (1818-1859), Edit. Universității București, 1994, 248 p. + il. (*Mirela-Luminița Murgescu*); VLADIMIR MISCHEVCA, ION NEGREI, ALEXANDRU NICHITICI, *Simbolurile Țării Moldovei (Din istoria vexilologiei și sigilografiei heraldice moldovenești din sec. XIV-XIX)*, (Symbols of the Principality of Moldavia. Aspects from the History of Vexilology and Heraldic Sigillography in the 14th-19th Centuries), Edit. Știința, Chișinău, 1994, 126 pp. (*Ovidiu Cristea*); WIM P. VAN MEURS, *The Bessarabian Question in Communist Historiography. Nationalist and Communist Politics and History-Writing* (East European Monographs No 387), Boulder-Colorado, 1994, 458 pp. (*Florin Constantiniu*); MAX DEMETER PEYFUSS, *Chestiunea aromânească. Evoluția ei de la origini până la pacea de la București (1913) și poziția Austro-Ungariei* (The Macedo-Romanian Question From Its Beginnings up to the Peace of Bucharest (1913) and the Position Adopted by Austria-Hungary), translated by Nicolae-Șerban Tanașoca, Edit. Enciclopedică, Bucharest, 1991, 141 pp. (*Gheorghe Lazăr*); VLADIMIR TREBICI, *Bucovina. Populația și procesele demografice 1775-1993*, (Bukovina. Population and Demographic Developments 1775-1993), Fundația Culturală română, Cluj-Napoca, 1994, 40 pp. + 34 (*Constantin Șerban*) .....

575

REVIEW OF HISTORICAL REVIEWS

„Destin românesc”. Review of History and Culture, 1994, No 1, 124 pp. (*Marian Stroia*).....

597

„Analele Bucovinei”, Tome I, 1994, No 1, 234 pp. (*Gheorghe Lazăr*).....

598

NECROLOGY

† Nicoară Beldiceanu (25 February 1920 - 19 December 1994) (*Anca Popescu*).....

601

BASARABIA ȘI BUCOVINA ISTORIOGRAFIE ȘI REALITĂȚI CONTEMPORANE

REVOLTA ISTORIOGRAFICĂ DIN MOLDOVA SOVIETICĂ DE LA SFÂRȘITUL ANILOR '80

ION ȚURCANU

O anumită transparență și libertate a opiniilor, favorizate de restructurarea gorbaciovistă, care, dată fiind rezistența regimului la înnoiri, a început să se manifeste realmente doar cu începere din 1987, au permis treptat acreditarea în opinia publică din Moldova a unor teme și idei privind istoria națională despre care, până atunci, era interzis să se vorbească.

Întrucât abrogarea acestei interdicții urma să periclitizeze ideologia oficială, autoritățile, în provincii mai mult ca în centrul imperiului, nu erau dispuse să o admită. Biroul C.C. al partidului comunist din republică cerea tuturor subordonaților, deci și istoricilor, să țină cont de faptul că „în anii puterii sovietice Moldova a străbătut în familia frățească a popoarelor o cale istorică lungă, a obținut mari succese în construcția economică și culturală, în toate sferele vieții și își aduce contribuția la întărirea statului sovietic multinațional, a potențialului economic și de apărare a țării”¹. S. Grossu, primul secretar al partidului, cerea în acest sens oamenilor de creație să scrie „lucrări cu nobila temă a patriotismului sovietic și internaționalismului socialist. În zilele noastre, mai zicea el, când s-a agravat și mai mult lupta ideologică dintre socialism și imperialism și când unii scriitori burghezi de peste hotare denaturează în fel și chip trecutul și prezentul poporului sovietic, când ei se fac luntre și punte pentru a defăima valorile morale și sociale, tradițiile noastre, această temă a devenit deosebit de actuală”². M. Snegur, pe atunci secretar, și el, al C.C., îi îndemna pe lectorii societății „Știința”, unde erau angajați, fie și netitulari, practic toți cercetătorii în domeniul istoriei, „să propage convingător realizările socialismului și avantajele lui radicale față de capitalism, să-i demaște pe tot felul de falsificatori, care încearcă să ponegrească politica națională leninistă, succesele Moldovei Sovietice în familia popoarelor frățești din U.R.S.S.”, și, în special, să argumenteze necesitatea „eliberării Basarabiei de sub jugul otoman și a unirii ei cu Rusia, jalon de cea mai mare importanță în viața poporului moldovenesc, care și-a legat pe veci soarta de marele popor rus”³.

¹ „Moldova socialistă”, 1987, 25 martie.

² Ibidem, 17 mai.

³ Ibidem, 29 martie.

Încă mai explicit decât aceștia s-a arătat un alt secretar al C.C., V. Smirnov, care dădea alarma arătând: „au apărut acum oameni, mai cu seamă în mediul intelectualității, care încep să revizuiască trecutul: cică Puterea Sovietică s-a răfuit crunt cu populația, că ar fi izgonit în Siberia oameni ce nu aveau nici o vină [...]. Moldova era chipurile, un grânar, însă tot grâul era cărat de aici și oamenii erau nevoiți să îndure foamea”⁴. Etichetându-i pe cei care vorbeau despre astfel de fenomene istorice drept „elemente declasate”, „foști chiaburi” și „odrasle de fasciști”, înaltul trimis al Moscovei în Moldova amenința deschis că-i va „pune la punct”⁵. Dorind să arate că „punerea la punct” deja se executa, N. Țău, membru în biroul C.C., anunțase că „pentru raționamente politice dăunătoare” (!?), anumiți studenți ce se specializau în istorie „au fost trecuți prin activitatea de profilaxie”⁶, adică deveniseră obiectul preocupărilor speciale ale K.G.B.

Calea spre adevărul istoric se arată însă ireversibilă și cercurile mai informate și mai active ale intelectualității moldovenești, care fuseseră decenii în șir torturate de interdicții și amenințări, nu s-au lăsat intimidat de autorități.

Există în societatea moldovenească o părere, conform căreia inițiativa în reorientarea istoriografiei ar fi aparținut scriitorilor și jurnaliștilor, care, în virtutea preocupărilor lor profesionale, simțeau mai acut ca alții lezarea dreptului românilor basarabeni la istoria lor cea adevărată, la datini, tradiții și limbă, la legături normale cu frații lor de peste Prut. Acest adevăr, indiscutabil până la un anumit punct, nu e însă nici pe departe complet, după cum se va vedea în rândurile de mai jos. Totuși nu dorim să atribuim cele mai mari merite istoricilor, și de aceea vom începe prin a arăta care a fost rolul literaților în trezirea interesului maselor pentru istoria națională autentică.

A pătrunde pe atunci cu astfel de probleme în presa republicană stăpânită de partid era aproape imposibil. De aceea, la început, publiciștii de la noi recurgeau la următoarea stratagemă: își publicau materialele în revistele de cultură din Moscova. Așa a apărut, la începutul lunii februarie 1987, un articol mare al lui D. Matcovschi, în care pentru prima dată, în cadrul imperiului sovietic, se vorbea pentru milioane de cititori despre „seceta din patruzeci și șapte” * din Moldova, despre foametea de atunci și legătura ei directă cu livrările obligatorii ale pâinii țărănești la stat, despre caracterul nemotivat al lichidării așa-zisilor chiaburi. „Istoria nu este proprietatea nimănui”, adaugă scriitorul, „nu există nici o carte despre această îngrozitoare tragedie”⁷. La mai puțin de două luni după aceea, D. Matcovschi revine la unele probleme ale istoriei naționale, de data aceasta în presa de la Chișinău, insistând mai ales asupra fenomenului foametei. S-a tot vorbit, zice el, de secetă și nu s-a „vorbit despre tragedia secetei. Poporul a numit-o

⁴ Ibidem, 31 mai.

⁵ Ibidem, 25 martie.

⁶ Ibidem, 10 mai.

* Seceta a fost nu în 1947, ci în 1945 și 1946.

⁷ D. Matcovski, *Vor v zapovedni ke*, în „Literaturnaja gazeta”, 1987, 4 februarie.

** Despre foamete istoriografia românească nu a vorbit.

foamete. Savanții n-au numit-o nicicum**. A fost foamete sau n-a fost, noi să ne întrebăm. Există martori oculari [...]. Vom afla de la ei că seceta din patruzecișișapte a fost greu împresurată de jertfe omenești [...]. Să vorbim numai de secetă, și să nu vorbim de tragedia ei, înseamnă să compromitem o durere a unui popor întreg”⁸.

Problemele istoriei naționale au fost luate în dezbatere și la plenara Uniunii scriitorilor din Moldova din 30 octombrie 1987 în cuvântările lui I. C. Ciobanu, S. Saca, I. Grecov, D. Matcovschi, A. Marinat. «Știința istorică de aici (din Moldova – *n.n.*), se spunea în referatul prezentat la plenară de poetul Ion Hadârcă, nu s-a mișcat înainte nici cu o iotă de la spiritul și schema „Cursului scurt” stalinist. Manualele noastre de școală și universitare sunt bolnave de minciuni și semiadevăruri. Ni se refuză, de pildă, lămurirea etnogenezei noastre [...]. Cum să le explicăm noi elevilor de ce studiază istoria Ismailului, Hotinului, Tatarbunarului, Cernăuților, care se află în altă republică [...] noi cerem științei noastre istorice lămurirea deplină și adecvată a tuturor acestor probleme, și nu o tăcere rușinoasă acoperită cu tot felul de scormiri»⁹.

În deplină consonanță cu ritmul și direcția orientării frământărilor sociale, în anul următor, 1988, interesul față de paginile necunoscute, insuficient cunoscute sau interzise cunoașterii până atunci ale istoriei a devenit mult mai mare. A crescut numărul publicațiilor interesate de această problemă, ca și acela al publiciștilor. Evident, și problematica istorică luată în dezbatere nu se limita nici pe departe la cele câteva teme menționate mai sus.

La acest capitol, Matcovschi continua să fie cel mai insistent publicist. Într-un interviu, el a făcut cunoscut opiniei publice „cazul Stere”, în sensul totalei necunoașteri în Moldova de răsărit a creației și activității distinsului cărturar și luptător basarabean, ca urmare desigur a atitudinii prohibitive a autorităților sovietice față de această personalitate și de opera sa¹⁰. Într-un articol, Matcovschi ia în dezbatere problema destinului culturii naționale, și în special al literaturii, sub dictatura comunistă¹¹. Puțin mai târziu, revine la această problemă, scoțând în lumină rolul Congresului scriitorilor moldoveni din octombrie 1965, la care s-a făcut o încercare temerară de a ridica problema limbii române în Basarabia¹², în sensul soluționării ei așa cum avea să se facă aproape un sfert de veac mai târziu.

Cu multă durere, dar și cu profundă înțelegere a rolului excepțional al istoriei pentru orice om sau neam care dorește cunoașterea adevărului, vorbea și Grigore Vieru despre caracterul istoriografiei moldovenești și felul cum li se preda elevilor și tineretului istoria națională. „Specialiști moderni de tot soiul, scria el, locali și

⁸ Idem, *Teatrul înseamnă viață*, în „Literatură și artă” (în continuare: LA), 1987, 23 aprilie.

⁹ *Materiali Plenuma pravlenija Soiuza pisatelei. MSST ot 30 oktjabria 1987 goda*, Chișinău, 1988, p. 37-38.

¹⁰ D. Matcovschi, *Imperativul publicitate ne obligă să fim destoinici de vremea în care trăim* (dialog realizat de Leo Botnaru), în LA, 1988, 4 februarie.

¹¹ Idem, *Povara istoriei*, în LA, 1988 17 martie.

¹² Idem, *Cancerul*, în LA, 1988 11 august.

împrumutați, au tot croit și răscroit veșmântul istoriei noastre, că n-a rămas, în cărțile lor, din măreța și nobila ei pânză decât niște cordeluțe, trecându-se sub tăcere, într-un mod criminal, secvențe ale vieții noastre istorice de până la 1812. Să facem o scurtă excursie prin istorie cu elevii și tinerii noștri și vom vedea că nu cunosc aproape nimic din măreța lucrare a ei. Putem oare spera că acești copii vor deveni mâine mari patrioți și mari apărători ai graiului național și ai grafiei (lor) naturale, că, lepădându-se ușor de istorie, nu se vor lepăda, la fel de ușor, și de cuvintele strămoșilor ?”¹³.

Apropierea scriitorilor și a oamenilor de artă, de fapt doar a câtorva din ei, de o problematică mai diversă s-a produs în cadrul discuțiilor la „mesele rotunde” ale revistei „Literatură și artă”, la început destul de timide, când se vorbea încă la modul general despre necesitatea „valorificării culturii naționale” (Tudor Chiriac), despre personalitățile istorice și „eroii care au adus glorie acestui popor” (Ion Hadârcă), despre punerea în lumină a unor vestigii istorice ca Orheiul Vechi și Valurile lui Traian (Eug. Doga), dar mai ales despre necesitatea de a „ridica din ruine acel monument risipit care este simțirea noastră de neam” (Gr. Vieru)¹⁴. Într-o discuție publicată în „Literatură și artă”, jumătate de an mai târziu, scriitorii L. Lari, Vl. Beșleagă, Gh. Malarciuc și Ion Ciocanu s-au pronunțat asupra câtorva teme istorice concrete. L. Lari vorbea despre constituirea Principatelor române și a limbii românești și despre nota lui Molotov, din 26 iunie 1940, iar Vl. Beșleagă califica actul din 16 mai 1812 relativ la Basarabia drept „anexiune” și „împărțire a unui teritoriu între două imperii beligerante”¹⁵. De altfel, Vl. Beșleagă a fost singurul scriitor care a discutat cele mai spinoase probleme ale istoriei Basarabiei ca un specialist în domeniu. Analizând cărțile *Moldavane* (Chișinău, 1977), *Istoria R.S.S. Moldovenești* (Chișinău, 1984), *Istoria R.S.S. Moldovenești în șase volume* (vol. 1, Chișinău, 1987), precum și strădaniile falsificatorilor de tipul lui N. Mohov, N. Bemștein, I. D. Ceban, scriitorul s-a pronunțat lămurit și convingător asupra istoriei limbii române, a etnogenezei românești, a demonstrat gratuitatea teoriei roessleriene sau a acelora despre așa-zisa națiune moldovenească¹⁶.

În situația când opinia publică manifesta interes crescând față de istoria națională și când în presă începeau să apară păreri vizând acest domeniu, istoricii nu puteau să tacă, chiar dacă autoritățile reușiseră să-i folosească, până atunci, decenii în șir în cele mai ingrate scopuri propagandistice. Avem chiar motive să afirmăm că istoricii nu au rămas în urma scriitorilor în ce privește exprimarea atitudinii lor în spiritul adevărului științific. Ne pare totuși rău că tocmai subsemnatul este autorul acestor rânduri, pentru că n-am putea trece cu vederea, aici, un articol de-al nostru, publicat în ianuarie 1987, în care, luând drept

¹³ Gr. Vieru, *Un secretar de partid din Dacia africană*, în LA, 1988 1 septembrie.

¹⁴ *Să cinșim înaintași la dreapta lor valoare*, în LA, 1988 7 ianuarie.

¹⁵ *Restructurarea nu are alternativă*, în LA, 1988, 18 august.

¹⁶ Vl. Beșleagă, *Scriitorul și destinele limbii materne*, în LA, 1988, 24 noiembrie.

reper analiza unui album istoric apărut atunci¹⁷, atrăgeam atenția asupra necesității valorificării semnificațiilor civilizației geto-dacice, respinsă în permanență de istoriografia oficială¹⁸.

Totuși activitatea publicistică a istoricilor s-a desfășurat ceva mai târziu. La 10 mai 1987 a văzut lumina tiparului în ziarul „Sovetscaia Moldavia”, care era cea mai ortodoxă publicație oficială a partidului comunist, un articol în care, pentru prima dată la Chișinău, au fost formulate niște sarcini de cercetare istorică ocolite premeditat până atunci: problemele etnogenezei, ale așa-zisei revoluții socialiste din Moldova, ale istoriei perioadei interbelice. A fost propusă, de asemenea, inițierea unui ciclu de discuții asupra celor mai controversate și mai complicate probleme ale istoriei ținutului, precum și înființarea unei reviste istorice care trebuia să joace un rol important „în pregătirea cadrelor naționale de istorici”¹⁹.

Așa cum era și de așteptat, reacția conducerii de partid și a purtătorilor de cuvânt ai istoriografiei oficiale a fost hotărâtă și fără menajamente. La plenara republicană a comuniștilor, ce a urmat apariției articolului, S. Grossu spunea că „pledând pentru o reflectare mai largă a unor etape și evenimente din istoria poporului moldovenesc, autorii articolului nici pe departe nu au ales, cu părere de rău, acele teme și probleme care într-adevăr merită astăzi o studiere mai aprofundată”²⁰. Îndată după plenară a fost publicat în toată presa republicană un material fără autor, pregătit desigur de Secția de propagandă a C.C. în care, după ce sunt repetate observațiile primului secretar de partid, se spunea că în materialul celor doi istorici „sunt abordate prea superficial problemele originii poporului moldovenesc, statomizării orânduirii socialiste în republică, problemele dezvoltării limbii, lupta împotriva falsificatorilor istoriei ținutului nostru”²¹.

A urmat apoi un articol executat la comanda C.C. de către trei deținători de funcții de conducere în domeniul cercetării istorice și al pregătirii cadrelor de specialiști în istorie. În acest articol, cei doi autori erau învinuiți de necunoașterea problemelor reale ale științei istorice, pe de o parte, iar pe de altă parte, cititorii erau asigurați că, la acest capitol, situația de fapt era foarte bună²².

În general, conducerea republicii și desigur acei care dețineau funcții de comandă în știință au făcut tot ce au putut pentru a nu admite o discuție publică a problemelor istorice, care au fost totdeauna teme interzise, și cu atât mai puțin investigații noi, obiective în acest domeniu. La aceeași plenară, din 16 iulie 1987, A. Jucenco, președintele Academiei de Științe a Moldovei, a ținut să vorbească în mod special despre „încercările greșite, respinse de știința istorică sovietică, de a imprima mai multă vechime” unei serii de procese istorice, de a dezvolta

¹⁷ V. I. Markevici, *Mărtunii ale trecutului*, Chișinău, 1985.

¹⁸ I. Țurcanu, *Între exaltare și aproximație*, în LA, 1987 29 ianuarie.

¹⁹ L. Bulmaga. I. Țurcanu, *Znat' i pomnit'*, în „Sovetscaia Moldavia”, 1987 10 mai.

²⁰ „Sovetscaia Moldavia”, 1987, 17 iulie.

²¹ *Democrația presupune o înaltă răspundere*, în „Moldova socialistă”, 1987 iulie.

²² D. Dragnev, A. Novak, V. Potlog, *Liŭom k jzri'*, în „Sovetscaia Moldavia”, 1987 28 iulie.

concepția „unității și continuității” poporului moldovenesc^{*}, folosită de către „oponenții” de peste hotare^{**} pentru a substitui culturile slave prin cele romanice și a fundamenta pretenții teritoriale față de U.R.S.S.^{***}; „se simt în voia lor și autori care, în pofida adevărului istoric, revizuiesc procesul de statornicire a Moldovei Sovietice”²³.

Presei de partid și istoricilor de la Academie li s-a cerut cu hotărâre să ia atitudine față de încercările de reconsiderare a tiparelor ideologice bolșevice din istoria Moldovei. Secția de propagandă a C.C. a publicat în cotidianul „Moldova Socialistă” o replică la „masa rotundă” din 17 august 1988, menționată mai sus, încercând, stângaci, să infirme argumentele de ordin istoric ale participanților la acea discuție²⁴, ceea ce a avut efectul invers, întrucât săptămânalul „Literatură și artă” și secretariatul Uniunii scriitorilor au răspuns printr-un material ce conținea o informație istorică încă mai bogată și mai combativă, pe care au trimis-o celor două cotidiene principale ale partidului, „Moldova Socialistă” și „Sovetscaia Moldavia”. Acesta a reușit însă să vadă lumina tiparului doar în „Literatură și artă”²⁵. Au fost publicate, în ziarele republicane, o serie de articole ce tratau distorsionat relațiile moldo-ruse și româno-ruse în trecut²⁶, anexarea Basarabiei la 1812²⁷, evenimentele din Basarabia la 1917 – 1918²⁸, așa-zisa colectivizare și revoltele din ținut în anii '40²⁹, precum și fenomenul secetei din 1945-1946 (dar nu și acela al foametei)³⁰.

Erau și istorici pe care nu-i forța nimeni să trișeze, dar care o făceau totuși, din oportunism și rea-credință. Acad. A. Lazarev, de pildă, care-și făcuse un „renume” în acest sens, scria, în 1988, pretinzând că astfel contribuia la lichidarea „spațiilor albe” din istoria Moldovei, că ceea ce a fost greșit în legătură cu actul de la 16 mai 1812, a fost nu cotropirea, atunci, a Basarabiei de către ruși, ci faptul că nu s-a realizat „varianta optimă a intrării Moldovei și a poporului moldovenesc în componența Rusiei”, și anume nu s-a pus mâna pe „întregul Principat al Moldovei cu toată populația lui”³¹, adică, după acest istoric, frontiera sud-vestică a

* O astfel de concepție nu a existat.

** Erau vizați istoricii din România.

*** Aluzie la drepturile legitime ale României.

²³ „Moldova socialistă”, 1987 17 iulie.

²⁴ Ibidem, 1988, 23 august.

²⁵ Răspuns colegial, în LA, 1988, 1 septembrie.

²⁶ I. Eremia, *File din cronică frăgei*, în LA, 1987, 10 septembrie.

²⁷ V. Jukov, I. Jarkuțki, *Eveniment decisiv în istoria Moldovei*, în LA, 1988 15 septembrie; K. Sâmbotianu, *Eveniment marcant în destinele moldovenilor*, în „Moldova socialistă”, 1987 12 martie.

²⁸ A. Morar, M. Ghițu, *Unitatea internațională a oamenilor muncii în lupta pentru Puterea Sovietelor*, în LA, 1987 27 august.

²⁹ M. Sitnik, *Legitarea obiectivă a colecti vizării*, în „Moldova socialistă”, 1987 25 iunie.

³⁰ V. Isac, D. Semiakov, *Pravda o zasube 1945- 1946 gg v Moldavii*, în „Sovetscaia Moldavia”, 1987 8 august.

³¹ A. Lazarev, *Să eliminăm „spațiile albe” din istoria Moldovei*, în „Orizontul”, 1988, nr. 6.

imperiului țarist trebuia să fi fost împinsă până în Carpați, lichidând astfel orice urmă de statalitate moldovenească și, de fapt, în general românească.

Discuțiile istorice aprinse ce începuseră să ia amploare în prima jumătate a anului 1988, mai ales în paginile publicațiilor „Literatură și artă” și „Orizontul”, au atras, pentru istoricii de la Academie, comanda partidului de „a lua atitudine” mai hotărâtă. Așa apare, în octombrie 1988, un articol-program al unui grup de cercetători de la Institutul de istorie, care își concentrează atenția asupra evenimentelor din anii 1812 și 1940³². Această „luare de atitudine” demonstra de fapt că atitudinea istoriografiei oficiale în problemele cardinale ale istoriei ținutului nu se schimbaseră câtuși de puțin. Astfel, relativ la anexarea țaristă a Transnistriei și a Basarabiei, autorii articolului afirmă: „Unirea în componența Rusiei a regiunilor cu populație moldovenească a jucat un rol pozitiv în dezvoltarea lor pe mai departe”³³. Iar în ceea ce privește raptul sovietic din iunie 1940, se spune că „Basarabia a fost eliberată și retrocedată Țării Sovietelor, și încă pe cale pașnică, truiditorii ei scăpând astfel de jugul burghezo-moșieresc impus de România regală!”³⁴.

Această poziție era dictată bineînțeles de directivele conducerii de partid și de stat a republicii, executoare fidelă a dispozițiilor Moscovei, pentru care, în sfera ideilor – desigur a celor politice în primul rând – *glasnosti* însemna „pluralism socialist”³⁵ de opinii și deci nu admitea vreo revizuire a principiilor de bază ale constituirii Imperiului sovietic. Istoriografia moscovită, chiar la sfârșitul anilor '80, nu pregeta să susțină crearea U.R.S.S. prin „respectarea maximă a drepturilor suverane” ale republicilor care o alcătuiseră³⁶. Inspirată de astfel de indicații, *Tezele* din noiembrie 1988 ale conducerii de la Chișinău sunt expresia caracteristică a manevrelor politico-ideologice în scopul derutării opiniei publice, pentru a nu admite schimbări serioase în societate, inclusiv în tratarea trecutului istoric. Întrucât opinia publică se pronunța tot mai hotărât pentru o rescriere a istoriei naționale, partidul a fost nevoit să admită că exista „un decalaj palpabil între conținutul cercetărilor istorice și creșterea interesului [...] față de trecutul istoric”, de aceea era necesar „ca știința istorică să abordeze în stil nou reflectarea multor perioade din istoria republicii”³⁷. Dar, pe de altă parte, evitând cu încăpățănare să menționeze punctele nevralgice ale istoriei Moldovei și, în primul rând, evenimentele din anii 1812, 1918, 1940, 1946-1947 și 1949, apoi încercând să deturmeze, prin dezinformare și minciună, procesul de revitalizare a limbii

³² I. Anțupov, D. Dragnev, I. Jarkuțki, V. Jukov, L. Repița, K. Stratievski, V. Taranov, *Să înlăturăm unilaterali tate a din ogli ndirea istoriei Moldovei*, în „Comunistul Moldovei”, 1988, nr. 10.

³³ *Ibidem*, p. 15.

³⁴ *Ibidem*, p. 18.

³⁵ Gerd Ruge, *Mihail Gorbaci ov. Biografie*, București, 1993, p. 222.

³⁶ *Istoriki spori jat Trinadțat besed*, Moscova, 1989, p. 203.

³⁷ *Să afirmăm restructurarea prin fapte concrete. Tezele C.C. al Partidului Comunist al Moldovei, Prezi dului Sovietului Suprem, Consiliului de Miniștri al R.S.S. Moldovenești*, în „Moldova socialistă”, 1988, noiembrie.

române în ținut^{*}, care se alimenta tocmai prin readucerea în actualitate a trecutului netrucat de propaganda comunistă antinațională, această conducere demonstra că nu avea de gând să cedeze nimic. Știind acestea, putem înțelege mai ușor cum a fost cu puțință ca reprezentanții tipici ai istoriografiei sovietice comuniste de la Chișinău să afirme, chiar în 1989, fără să se sinchisească, că ceea ce au făcut ei a fost „un aport fundamental la dezvoltarea științei istorice [...] din Moldova, drept bază a istoriografiei din republică”³⁸.

Dar imperativul rescrierii istoriei nu mai putea fi neglijat, procesul apariției noii istoriografii, devotată în același timp adevărului istoric și interesului național, începuse. *Tezele* au fost respinse cu hotărâre, ca și preceptele istoriografiei sovietice. O parte a istoricilor s-a angajat activ în mișcarea de renaștere națională, prin mijloacele accesibile lor și specifice domeniului în care activau ca specialiști. Unii, e adevărat puțini, au semnat, la 17 septembrie 1988, scrisoarea celor 66 de oameni din sfera științei și culturii din republică, în care se cerea, pentru limba română, „revenirea la alfabetul latin și la statutul de limbă de stat”³⁹. La 18 iunie 1989, un număr de aproape 500 de istorici s-au întrunit la un Congres și au înființat Asociația istoricilor din Moldova ce și-a luat drept sarcină fundamentală să servească „numai adevărul” și să nu admită „în nici un caz”⁴⁰ ca știința istorică să fie croită după preceptele și ambițiile politice de conjunctură”.

În anii 1988-1989, o mână de istorici au desfășurat o adevărată campanie publicistică, scopul căreia nu era, atunci, să lanseze un nou program de investigații în domeniu, ci mai ales acela de a atrage atenția opiniei publice asupra temelor istorice interzise în trecut, deschizând, totodată, toate parantezele pentru a demonstra specificul și complexitatea acestora, desigur, în măsura în care aceasta era cu puțință în acea etapă. Astfel, grație angajării acestora în bătălia publicistică pentru cunoașterea adevăratei istorii a neamului, accentul s-a deplasat, în presa de atunci, de la formule preponderent emoționale și considerații generale, adeseori destul de aproximative, la reproduceri adecvate ale fenomenelor și imaginilor trecutului, ridicate din substanța obiectivă a unor sume de date istorice. Sigur că, pentru cele mai multe teme, aceste date trebuiau căutate în arhive. Deci, investigația istorică propriu-zisă pornea încă în acea etapă.

Preferabilă rămăsese tematica de coloratură națională, aceea care sublinia unitatea de neam a tuturor românilor, comunitatea istoriei și culturii moldovenilor basarabeni și a românilor de peste Prut. Dar interzicerea, în Moldova Sovietică, a manifestării acestei conștiințe, deci și atitudinea prohibitivă a învățământului și

* În *Teze* se afirma că trecerea la alfabetul latin va necesita cheltuieli de miliarde, ceea ce va duce inevitabil la zădărnicia programelor sociale.

³⁸ A. Lazarev, *Cum a fost scrisă istoria Moldovei*, „Nistru”, 1989, nr. 2, p. 137.

³⁹ *Scrisoare deschisă Comisiei interdepartamentale a Prezidiului Sovietului Suprem al R.S.S. Moldovenești pentru studierea istoriei și problemelor limbii moldovenești*, în „Învățământul public”, 1988 17 septembrie.

⁴⁰ *O nouă Asociație. Într-un ceas bun!*, în LA, 1989 13 iulie.

educației relativă la istoria românilor, își demonstra efectele negative și prin faptul că istoricii de aici nu au fost destul de pregătiți pentru a demonstra această unitate. Nu este întâmplător prin urmare faptul că s-a acordat preferință temelor specifice locului: foametea din anii 1946-1947, deportările și represiunile din anii '30 din R.A.S.S.M. și apoi aceluia din Basarabia anilor 1940 – 1941 și 1949.

Nu poate fi însă neglijat nici faptul că intervențiile competente ale specialiștilor în domeniu au fost stimulate, la început, și de contribuția jurnaliștilor care au publicat o serie de amintiri ale victimelor foametei⁴¹ și represiunilor⁴², întrucât aceste mărturisiri reproduceau un tablou viu și tulburător al realităților evocate.

Relativ la foamete, în 1988 istoricii au publicat un ciclu de materiale care, obiectiv, dezvăluiau că a existat o legătură directă între acest fenomen și predările obligatorii de pâine către stat, impuse de autoritățile sovietice. Totuși, predispoziția dominantă în sânul istoricilor era de a absolvi aceste autorități de răspundere pentru înfometarea populației. B. Bomeșco, de pildă, unul dintre primii care au beneficiat de documente de arhivă privind acest fenomen, admitând că au existat totuși unele victime ale foametei, vorbea însă mai mult despre „greșeli în activitatea organelor de conducere ale republicii” și despre ajutorul acordat de Moscova pentru prevenirea răspândirii flagelului⁴³. Aceeași impresie a voit să lase și discuția în cadrul „mesei rotunde” de la Institutul de istorie a partidului, deși atunci s-a operat cu date concrete privind numărul victimelor de pe urma înfometării⁴⁴. În același an, revista „Orizontul” a publicat un material destul de întins în care fenomenul este examinat doar pe temeiul presei din epocă⁴⁵. Astfel, s-a demonstrat: chiar dacă presa vremii se ferește să relateze despre fenomenul foametei ca atare, totuși este destul de sugestivă relativ la cauzele care au provocat-o,

⁴¹ Larisa și V. Turia, *Patimile după Iosif*, în LA, 1989 9 februarie; S. Tigarleș, *Paragina mormintelor săpate de foamete*, în „Nistru”, 1989, nr. 1; St. Melnic, *Securea cu două tășuri*, în „Nistru”, 1989, nr. 5; I. Lupan, *Studenții anilor de foamete povestesc...*, în „Orizontul”, 1989, nr. 5; S. Tigarleș, *Au fost ei oare copii?*, în „Orizontul”, 1988, nr. 6; V. Răniță, *Ultimii martori*, în „Orizontul”, 1989, nr. 4; C. Reabțov, *Foametea*, în LA, 1989 15 iunie.

⁴² D. Mircescu, *Liutik: un comprimat al neomeniei sau amintiri dintr-un lagăr stalinist*, în LA, 1988, 3,11 noiembrie; O. Bujor-Moțoc, „Sub lăcăși lăcătuie...”, în LA, 1989 4 aprilie; T. Oală-Pleşca, „Cu bocetul uscat în cerul gunii...”, în LA; A. Marinat, *Crâmpie din vârtoarea vremurilor*, în „Nistru”, 1989, nr. 6; același autor, *Amintiri, of, amintiri*, în „Orizontul”, 1989, nr. 3; T. Iașcenko, „Rog ca tatăl meu să fie judecat...”, în „Nistru”, 1989, nr. 7; I. Nicuță, *Vacanța mare (1941-1957)*, în „Nistru”, 1989, nr. 12; *Glasuri din infern* (sub această rubrică au fost publicate cinci materiale semnate de A. Pripa, I. Zabrian, L. Ponomarciuc, E. Țugui și S.C. din Ghindești), în LA, 1989 29 iulie; T. Gotingeanu, *Moartea a venit peste două zile*, 1989, 9, 30 noiembrie.

⁴³ B. Bomeșco, *Vremja voprosov prohodit, nastanet pora otvetov*, în „Vecernii Kișinev”, 1989 2 august.

⁴⁴ „*Beliie pjatna*” v istorii respubliki,” *Kruglii stol*” redakții gazet „Moldova Socialistă” i „Sovetskaia Moldavia” v Institute istorii partii pri TK KPM, în „Sovetskaia Moldavia”, 1988 4 august.

⁴⁵ I. Țurcanu, *Un crâmpie de istorie zbuciumată*, în „Orizontul”, 1988, nr. 8-9.

pentru că nu ascunde deloc faptul că țărănimea fusese supusă unor rechiziții pustiitoare.

În 1989, problema rechizițiilor și a foametei, în primul rând sub aspectul directei lor legături cauzale, a fost examinată mai atent, și istoricii au vorbit despre aceasta direct. În cadrul unei „mese rotunde”, la care au participat istoricii N. Movileanu, A. Țaran, M. Gribincea, S. Gratinici, M. Cernenco și V. Pasat, s-a dat în vileag gratuitatea afirmațiilor anterioare ale istoricilor privind rolul deosebit al ajutorului acordat de guvernul sovietic țărânimii basarabene înfometate, s-a demonstrat influența nefastă a rechizițiilor de produse agricole asupra nivelului excepțional al morbidității și mortalității din anii 1946-1947. S-a estimat, desigur doar cu titlu de concluzie preliminară, că atunci ar fi murit de la 150 până la 200 de mii de oameni.⁴⁶

Mult mai fructuoase au fost, în 1988-1989, contribuțiile istoricilor la dezvăluirea adevărului relativ la represiunile autorităților sovietice în Moldova. Un material publicat atunci conținea un șir de documente, copii ale sentințelor de judecată prin care vestitele „troici” staliniste au trimis la moarte un număr mare de basarabeni, de regulă țărani, și de multe ori oameni fără nici o avere. Printre cei împușcați erau și țărani fugiți în anii '20 - '30 de sub regimul de teroare bolșevică din Transnistria. Documentele datează din octombrie 1940 și iunie 1941, ceea ce demonstrează că genocidul a fost practicat de sovietici aici pe toată perioada stăpânirii lor în Basarabia din ajunul celui de-al doilea război mondial. Articolul mai conține și un foarte sugestiv document datând din 15 mai 1941 relativ la mecanismul deportărilor în masă ale țărânimii basarabene⁴⁷. Aceste dezvăluiri documentare privind masacrele și deportările bolșevice din 1940 și mai ales din vara anului 1941 sunt completate de relatările martorilor oculari; zguduitoare sunt mai cu seamă mărturiile privind omorurile în masă realizate de N.K.V.D. în Chișinău, în grădina fostului consulat italian (astăzi acolo se află cinematograful de vară)⁴⁸.

Deportarea din 1949 a țărânimii basarabene în Siberia sub motivul „răsculăcirii” sau „deschiaburirii” a fost examinată de către istorici la sfârșitul anilor '80 mult mai atent decât represiunile din 1940-1941. Chiar în cadrul menționatei „mese rotunde” din 4 august 1988 a istoricilor s-a vorbit destul de concret despre proporțiile acestui fenomen, deși s-a operat, atunci, cu date ce urmau să fie completate⁴⁹. Și într-adevăr, peste un an, N. Movileanu a publicat un studiu amplu relativ la acest moment tragic din trecutul nostru în care găsim un șir de documente inedite și o statistică, necunoscută și ea până atunci, despre felul cum a fost prigonită și distrusă, după război, mica proprietate țărănească⁵⁰.

⁴⁶ *Pravda o golode 1945-1946 godov v Moldavii*, în „Sovetscaia Moldavia”, 1989 23 septembrie.

⁴⁷ I. Țurcanu, *Pușina zăbavă la o răspântie a istoriei*, în „Orizontul”, 1989, nr. 6.

⁴⁸ V. Boldișor, *Basarabia într-un an de coșmar stalinist*, în LA, 1989, 7 septembrie.

⁴⁹ *Belăie pjatna v istorii...*

⁵⁰ N. Movileanu, „*Deschiaburirea*”: noi fapte și concluzii, în „Nistru”, 1989, nr. 7.

Cel mai des s-a relatat, în cazul examinării fenomenului represiunilor, despre anumite destine tragice personale. E adevărat că toate materialele cu acest caracter se referă la situația dinainte de război, deci vizează realitatea din republica autonomă moldovenească. A. Morar arată cum erau maltratați și nimiciți funcționarii de partid și de stat⁵¹. I. Moiseev povestește cum erau arestați sute de oameni numai din câte un sat aparte, oprindu-se mai ales la cazul satului Pererâta, de unde au fost ridicăți, în 1937, și duși în Siberia mulți oameni nevinovați⁵².

Se pare totuși că în cazul cercetării acestui fenomen, preferințele istoricilor preocupați de el au fost pentru a relata despre represiunile la care au fost supuși, în anul acela groaznic, mai ales oamenii de cultură moldoveni. Așa au apărut o serie de schițe istorice despre calvarul și moartea scriitorilor Teodor Malai⁵³, Filimon Săteanu⁵⁴, Dumitru Milev⁵⁵, Petre Sănduță⁵⁶, despre oamenii de știință și profesorii A.S. Petrașco și D. Prestesco⁵⁷. Schițele acestea au fost alcătuite aproape numai pe temeiul documentelor de arhivă. Autorii lor au fost, de cele mai multe ori, regretatul N. Movileanu, harnic cercetător, pe atunci vicedirectorul Institutului de istorie a partidului, și colegul său, A. Morar, custodele arhivei de partid din republică.

În contextul liberalizării gândirii istorice, important era ca preocupările cercetătorilor să nu se fi limitat la o temă-două, chiar dacă acestea erau represiunile și foametea. Acest imperativ a fost intuit și înțeles bine în mediul acelor istorici care erau decizi să se dezică hotărât de postulatele ideologice ale istoriografiei sovietice.

În 1988, Gh. Postică publică un articol în care ia, protestatar, atitudine critică față de încercările istoricilor sovietici de a dovedi, cu orice preț, cum că „Valurile lui Traian” ar fi niște vestigii de origine slavă⁵⁸. În același an, câțiva intelectuali basarabeni reușesc să-l „aducă acasă” pe Const. Stere. Este meritul personal al lui D. Matcovschi de a fi inițiat publicarea, la Chișinău, la început prin intermediul revistei „Nistru”, a operelor acestui mare basarabean. A fost solicitată, cu această ocazie, părerea scriitorilor Bogdan Istru, Vasile Badiu, Vasile Vasilache și a istoricului A. Lazarev. Acesta din urmă, neopunându-se publicării operei literare a lui Stere, a ținut totuși să facă această precizare: „Vom fi datori să vorbim deschis și despre concepțiile social-politice ale scriitorului, care concepții, după părerea mea, sunt dubioase”. Acest istoric, cunoscut tocmai prin străduințele sale întru

⁵¹ A. Morar, *Reabilitat post-mortem*, în „Nistru”, 1988, nr. 10.

⁵² I. Moiseev, „Nu s-a întors”, în „Nistru”, 1989, nr. 4.

⁵³ A. Morar, N. Movileanu, *Calvarul sau pagini inedite din viața lui Teodor Malai* în „Nistru”, 1989, nr. 1.

⁵⁴ Idem, *Condamnat la moarte*, în „Nistru”, 1989, nr. 2.

⁵⁵ Idem, *Un adevăr amar, un adevăr întârziat*, în „Nistru”, 1989, nr. 6.

⁵⁶ Idem, *El credea în steaua sa*, în „Nistru”, 1989, nr.8.

⁵⁷ Idem, *Mână în mână cu adevărul*, în „Nistru”, 1989, nr.12.

⁵⁸ G. Postică, *Valurile lui Traian și arheologia*, în LA, 1988 9 septembrie.

falsificarea istoriei Basarabiei, era jenat mai ales de faptul că, spunea el, «numele lui Const. Stere este legat, din păcate, de organizația antinorodnică „Sfatul Țării”». Pe lângă declarațiile gratuite și infamante, cum că Unirea ar fi fost o farsă politică și că, prin participarea la ea, Stere ar fi „dat dovadă de miopie politică”, Lazarev dă dovadă, pur și simplu, de necunoaștere nu doar a ceea ce a fost Stere de fapt, dar chiar a realităților istorice concrete din epocă, atunci când afirmă că pe atunci Stere ar fi fost profesor la Iași și că la 9 aprilie 1918 ar fi fost ales președinte al Sfatului Țării⁵⁹. A urmat, în „Literatură și artă”, un material foarte interesant privind biografia și locul de naștere ale lui Stere⁶⁰.

Tot atunci au apărut câteva articole ale istoricilor care se opuneau străduințelor stâlpilor istoriografiei oficiale sovietice de a falsifica în continuare caracterul relațiilor istorice ale Moldovei cu Rusia sau atitudinea U.R.S.S. față de Basarabia interbelică⁶¹. Instructiv, în ce privește dezvăluirea mecanismului conceperii și scrierii istoriei la Chișinău, în regie oficială desigur, a fost un articol al lui P. Parasca, cu toate că e grevat pe alocuri de un anumit subiectivism. Materialul este prețios mai cu seamă prin dezvăluirea bătăliei pe care propaganda oficială în istoriografie, reprezentată pe atunci mai ales de N. Mohov, P. Sovetov, D. Dragnev, V. Zelenciuc, P. Bârnea, L. Polevoi, V. Țaranov, Gh. Staratievski, Gh. Cebotarenco, a dat-o pentru consolidarea concepției migraționiste a etnogenezei moldovenilor și, în legătură cu aceasta, pentru îndepărtarea din știință a lui Ion Hâncu, practic singurul care se opunea dârz și documentat falsificărilor istoriografiei oficiale⁶².

Un capitol aparte, în fugara schiță istoriografică a anului 1988, ocupă articolul lui V. Mândăcanu, *Veșmântul ființei noastre*⁶³. Acesta nu este un studiu istoric în sensul obișnuit al cuvântului, cum nu este specialist în domeniu nici autorul lui. Dar, dovedind caracterul românesc al graiului moldovenilor pe temeiul unor fapte care sunt fundamentale în edificiul istoriei naționale, articolul nu poate fi trecut cu vederea într-o încercare de trecere în revistă a preocupărilor istoriografice de la sfârșitul anilor '80. Nu întâmplător, unii istorici au fost preocupați în mod special de istoria limbii române⁶⁴.

Pentru noua istoriografie, ce începea să apară, anul 1989 a fost mult mai bogat atât prin numărul istoricilor angajați în afirmarea adevărului despre trecut și prin atitudinea critică față de istoria oficială, cât și – mai ales! – prin tematica supusă discuției și reevaluărilor. Apăruse, la începutul aceluși an, un articol al lui L. Bulmaga care încerca o analiză a preceptelor ideologice și metodologice ale

⁵⁹ *Constantin Stere (1865-1936)*. Consemnări de B. Istru, V. Badiu, A. Lazarev, V. Vasilache, în „Nistru”, 1988, nr. 4.

⁶⁰ A. Donos, *Familia Stere la Cnipcău*, în LA, 1989 13 octombrie.

⁶¹ I. Țurcanu, *Spații alb-negre*, în „Orizontul”, 1988, nr. 10.

⁶² P. Parasca, *Monopolul asupra istoriei*, în „Nistru”, 1988, nr. 11.

⁶³ V. Mândăcanu, *Veșmântul ființei noastre*, în „Nistru”, 1988, nr. 4.

⁶⁴ Ion Buga, *O limbă maternă - un alfabet*, în „Învățământul public”, 1988 19 octombrie.

istoriografiei oficiale pe exemplul unor mostre ale acesteia, și în special pe temeiul volumului menționat, din 1984, al *Istoriei R.S.S. Moldovenești*⁶⁵. Luând drept punct de plecare, pentru o întinsă și documentată analiză istorică, primul volum al istoriei Moldovei (această istorie urma să apară în șase volume), apărut la Chișinău în 1987, și oprindu-se, în treacăt, la multe alte studii istorice, precum și la articole polemice care apăreau atunci în presă, istoricul Al. Agachi constata că, «dacă în celelalte domenii mai au loc unele schimbări, discuții, luări serioase de atitudine, apoi în domeniul istoriei stagnarea e uluitoare. Cu unele excepții (L. Bulmaga, I. Țurcanu, Gh. Postică, P. Parasca ș.a.), „corul împărătesc” al istoricilor chișinăieni intonează aceleași imnuri pline de cuvioșie ortodoxal-stagnantă». Dacă, atrage atenția acest cercetător, unii istorici, mulți, din păcate, „se avântă în luptă pentru apărarea pozițiilor” tradiționale ale istoriografiei sovietice, „apoi șmecherii s-au tupilat, nu se încadrează în polemică”, așteptând să vadă în care direcție va înclina balanța victoriei „pentru a nu greși mizând prea devreme”. Autorul se oprește la momentele principale din istoria Basarabiei (procesul etnogenezei, relațiile moldo-ruse, revoluția bolșevică în ținut, situația acestuia în anii 1918-1940 etc.), examinând însă mai detaliat și mai convingător politica de colonizare a ținutului sub regimul de ocupație țarist și apoi sovietic⁶⁶.

Tot în primăvara lui 1989 încep să apară, pentru prima dată în revistele de largă circulație din Basarabia postbelică, sinteze istorice privind constituirea și dăinuirea de-a lungul veacurilor a conștiinței unității de neam a românilor de pretutindeni⁶⁷. O noutate a fost desigur și examinarea expresă a concepțiilor lui C. Stere, însă aceasta s-a făcut, atunci, oarecum de mântuială, fără suficientă aprofundare a operei și a mediului în care a activat această controversată personalitate istorică⁶⁸.

În general, personalitățile basarabene, „interzise” sub regimul sovietic, au constituit unul dintre subiectele preferate ale istoricilor. Șirul acestora a fost deschis de figurile culturale remarcabile de talia lui Alexei Mateevici, Maria Cebotari, Ștefan Ciobanu, Alexandru Plămădeală, Alexandru Cristea. Au urmat relatări și mărturii despre pleiada animatorilor și liderilor mișcării naționale a românilor basarabeni de la începutul secolului al XX-lea și mai ales din anii 1917-1918⁶⁹. Încep să apară articole despre unii oameni de seamă din trecutul Basarabiei, complet ignorați de istoriografia oficială, cum a fost cazul lui Simion Murafa⁷⁰.

Dovadă că atmosfera era propice dezbaterii oricărei teme interzise până atunci era mai ales faptul că a devenit posibilă, în sfârșit, și examinarea, pe baza surselor istorice corespunzătoare, a așa-zisei revoluții socialiste din Moldova.

⁶⁵ L. Bulmaga, *Predicile*, în LA, 1989, 26 ianuarie.

⁶⁶ Al. Agachi, *Clio și cutia Pandorei*, în LA, 1989, 2, 30 martie.

⁶⁷ I. Țurcanu, *Prejudiciile Unirii*, în „Orizontul”, 1989, nr. 3.

⁶⁸ A. Babii, *Concepțiile sociologice și estetice ale lui Const. Stere*, în „Nistru”, 1989, nr. 4.

⁶⁹ LA, 1989, 16, 23, 30 noiembrie, 7 decembrie.

⁷⁰ I. Țurcanu, *Un nume reîntors istoriei: Murafa*, în „Moldova”, 1989, nr. 5.

Confruntând câteva documente la care se refereau de obicei istoriografia și propaganda oficiale atunci când afirmau că Puterea Sovietică fusese instaurată, la sfârșitul anului 1917 și începutul anului 1918, și în Moldova, autorul unui articol publicat în februarie 1989 în revista „Moldova” demonstrează gratuitatea acestei aserțiuni⁷¹.

Anul 1989 a fost și momentul când istoricii au desfășurat o intensă campanie pentru revenirea la simbolurile de stat naționale. După primele apariții ale drapelului tricolor la mitingurile Mișcării democratice și la cenaclul literar „A. Mateevici”, la sfârșitul anului 1988 și începutul anului 1989, au urmat câteva discursuri la aceste întruniri și materiale în presă, documentate însă destul de sumar, după care istoricii au publicat o serie întregă de articole conținând un bogat material documentar care demonstrează continuitatea simbolurilor naționale ale românilor și argumentau necesitatea reactualizării lor în viața publică și de stat a Moldovei. P. Parasca, de pildă, a scris despre steagurile moldovene și despre comunitatea cromatică a drapelului în Principatele române în secolul al XIX-lea⁷². Vl. Mishevca a adus mai multe mărturii istorice în această privință⁷³. Am încercat, într-un articol, să lărgim contextul cronologic și cadrul preocupărilor vitale ale persistenței culorilor (albastră, galbenă, roșie) în spațiul românesc⁷⁴. Am demonstrat preferințele pentru aceste culori încă la populația daco-romană, apoi am adus dovezi ale predilectiei românilor pentru această cromatică prin multiple exemple din costumația națională, din țesăturile românești, din miniaturi, sfragistică și heraldică, după care am reprodus mărturii de răspândire a tricolorului cu începere de la anul 1600 încoace, demonstrând că, odată cu trecerea anilor, drapelul cu cele trei culori se face tot mai răspândit, devenind, de la 1848, un atribut indispensabil al exprimării suveranității și independenței naționale ale românilor.

Totuși un interes mai mare a provocat un material apărut în revista „Moldova”, pentru că era însoțit de reproduceri în culori ale vechilor drapele moldovenești⁷⁵. Articolul a provocat o discuție aprinsă și a determinat autoritățile să convoace un grup de istorici care să se pronunțe asupra acestui subiect în vederea formulării deciziilor ce urmau să fie luate de viitorul parlament al republicii. Am insistat, atunci, asupra propunerii formulate în articolul menționat, din „Literatură și artă”, în sensul că drapelul tricolor al Moldovei „ar trebui să mai aibă un însemn, care ar urma să fie vechea stemă a Moldovei, dar stilizată cu mare atenție. E principal, mai adăugăm, ca flamura să fie în culorile albastru-azuriu, roșu-carmin și galben-deschis (viu)”⁷⁶. Tot atunci am publicat un mic material

⁷¹ Idem, *Revenire la o problemă principală*, în „Moldova”, 1989, nr. 2.

⁷² P. Parasca, *Despre drapel, istorie și bunăvoință*, în „Moldova socialistă”, 1989 16 aprilie.

⁷³ Vl. Mishevca, *Culorile istoriei sau despre steagurile Moldovei*, în „Învățămintul public”, 1989 11 octombrie.

⁷⁴ I. Țurcanu, *Tricolorul în lumina datelor istorice*, în LA, 1989 15 iunie.

⁷⁵ Idem, *Întoarcerea privirii spre steag*, în „Moldova”, 1989, nr. 7.

⁷⁶ Idem, *Tricolorul în lumina datelor istorice*.

despre stema Moldovei⁷⁷. Pe temeiul acestor materiale am pregătit proiectul de decizie a Marii Adunări Naționale din 27 august 1989 în problema simbolurilor⁷⁸. Cum se știe, decizia aceasta a stat la baza legilor corespunzătoare ale Parlamentului Republicii Moldova cu privire la drapel și stemă din 27 aprilie și, respectiv, 3 noiembrie 1990⁷⁹.

Asupra acestui subiect s-au pronunțat, după 27 august 1989, Asociația istoricilor din Moldova, au publicat noi materiale istoricii M. Adauge, Ion Negrei, Ion Șișcanu, Anton Moraru, C. Drahenberg⁸⁰.

O benefică influență asupra procesului apariției noii istoriografii a avut-o retipărirea, în revistele chișinăuene, a unor opere cu caracter istoric sau a unor revelatoare documente istorice inaccesibile până atunci cercetătorilor de aici. Astfel, cititorul basarabean a putut face cunoștință cu impresiile lui Panait Istrati din călătoria sa în Uniunea Sovietică, în anii 1927-1929, în care fostul admirator al comunismului dă în vileag regimul de teroare bolșevică bazat pe malefica doctrină comunistă⁸¹; cu articolele lui M. Eminescu privind trecutul Basarabiei, și în special politica țarismului față de acest ținut⁸²; cu un bogat grupaj de documente privind preistoria cotozirii Basarabiei de către sovietici, în 1940, precum și realizarea acestui act⁸³, cu unele materiale istorice ale lui Gh. Bezviconi⁸⁴ ș.a.

La 23 august 1989 se împlineau 50 de ani de la înțelegerea Hitler - Stalin („pactul Ribbentrop - Molotov”) privind împărțirea sferelor de influență în Europa de est, inclusiv recunoașterea intereselor U.R.S.S. relativ la Basarabia. Era și firesc să apară în presa de atunci articole ale istoricilor despre acel eveniment, și în general despre răpirea sovietică a Basarabiei (și a Bucovinei de Nord)⁸⁵ și despre ilegalitatea constituirii, la 2 august 1940, a unei republici sovietice între Prut și Nistru⁸⁶.

⁷⁷ Idem, *Despre stema Moldovei*, în „Tânărul leninist”, 1989 7 iunie.

⁷⁸ „Art. 1-A considera drept drapel național al R.S.S.M. Tricolorul (albastru-galben-roșu) cu stema republicii pe fundalul galben, în LA, 1989 31 august.

⁷⁹ *Legi, hotărâri și alte acte adoptate de sesiunea întâi a Sovietului Suprem al R.S.S. Moldovenești de legislatura a XII-a*, Chișinău, 1991, p. 9; *ibidem*, sesiunea a patra, vol. 1, 1991, p. 6-8.

⁸⁰ M. Adauge, I. Negrei, *Dreptul la tricolor*, în „Tinerimea Moldovei”, 1989 15 decembrie; A. Morar, I. Șișcanu, *Tricolorul: contribuții la istoria drapelului național al poporului moldovenesc*, în „Moldova socialistă”, 1990 27, 28 și 30 ianuarie.

⁸¹ Panait Istrati, *Spovedania unui învins*, în „Nistru”, 1989, nr. 4-5.

⁸² M. Eminescu, *Basarabia*, în „Nistru”, 1989, nr. 7-8; idem, *Elementul istoric și veniturile care dețin soarta poporului român*, în „Nistru”, 1989, nr. 9.

⁸³ *În ajunul manii conflagrații (Relațiile sovieto-germane. Documentar)*, în „Nistru”, 1989, nr. 10; *Tragi-ce metamorfoze (Documentarul Basarabiei într-un an de restriște)*, în „Orizontul”, 1989, nr. 11-12.

⁸⁴ George Bezviconi, *Chișinăul de altă dată. Începuturile istorice și teritoriale*, în „Nistru”, 1989, nr. 12.

⁸⁵ I. Țurcanu, *August '39 în istorie și actualitate*, în LA, 1989 10 august.

⁸⁶ I. Buga, *Pământ strămoșesc*, în LA, 1989 3 august.

Mișcarea separatistă a găgăuzilor, din vara și toamna anului 1989, a determinat și ea publicarea unor materiale istorice în care se arăta cum a apărut această minoritate etnică în Basarabia, demonstrându-se completa lipsă de temeinicie a pretențiilor istorice și juridice a acestor minoritari pentru constituirea, pe teritoriul republicii, a unei formațiuni statale găgăuze⁸⁷.

Avântul mișcării naționale a românilor basarabeni impunea tot mai insistent sarcina readucerii în actualitate a faptelor de același fel de la sfârșitul anului 1917 și începutul lui 1918, precum și a personalităților basarabene din această etapă a istoriei ținutului. Paralel cu publicarea de către D. Mihail, I. Coțescu și I. Colesnic a unor mărturii și impresii din epocă⁸⁸, au văzut lumina tiparului și unele articole ale istoricilor despre activitatea Sfatului Țării și crearea la 2 decembrie 1917, a Republicii Democratice Moldovenești⁸⁹.

După cum s-a văzut din luările de atitudine ale unor istorici (în special Al. Agachi, P. Parasca, L. Bulmaga, Gh. Postică) față de istoriografia oficială și din aprecierile discuțiilor istoriografiei din presa anilor 1987-1989, se simțea acut necesitatea unor analize competente ale întregii literaturi istorice din Moldova Sovietică. Studiile de acest gen, editate din oficiu mulți ani în urmă, erau mult prea departe de a răspunde cerinței stringente a vremii, care impunea o apreciere obiectivă a ansamblului de cercetări istorice efectuate în Moldova, mai ales în anii de după marele război.

Unele evaluări în acest sens au fost făcute într-un interviu din revista „Orizontul”. Acestea însă nu pretindeau a fi o analiză istoriografică propriu-zisă, ci mai degrabă o luare de atitudine față de orientarea cercetărilor istorice din Moldova, care, tradițional, erau de esență preponderent propagandistică, fondată pe ideologia comunistă ca doctrină de stat⁹⁰. Am luat în dezbatere pe larg, în acel dialog cu publicistul Ilie Lupan, teoria falsă despre volohi ca precursori ai „romanicilor de răsărit”, cum se spunea în istoriografia sovietică, dezghiocând ceea ce se pretindea că ar fi argumentat-o și dezvăluind suportul ei logic și orientarea politic-ideologică. S-a demonstrat că, alterând sensul cuvântului *valah* sau *voloh*, care e totuna cu *român*, istoriografia sovietică a încercat, se înțelege, cu puține șanse de succes, să învingă acest adevăr bine stabilit în știința istorică și să demonstreze că moldovenii ar fi provenit din ramura de la răsărit de Carpați a volohilor, printr-un foarte intens contact cu slavii, pe când ceilalți volohi ar fi devenit, cu timpul, români. Concluzia impusă de atare construcție istorică era că,

⁸⁷ A. Agachi, *Coloniștii, autonomia și argumentele*, în LA, 1989 7, 14, 21 decembrie; Ion Hâncu, Silvia Cibotaru, *Despre istorie, argument științific și ... pretenții neîntemeiate*, în LA, 1989 12 octombrie; I. Țurcanu, *Găgăuzii din R.S.S.M.: câteva considerații istorice*, în „Învățămintul public”, 1989 noiembrie; Ivan Dundarev, *Locuitorii Comratului: ce sunt ei ?*, în LA, 1989 30 noiembrie. A se vedea și *K voprosu o gagauzskoi avtonomii*, Chișinău, 1990.

⁸⁸ Vezi LA, 1989 16 și 30 noiembrie; 1990 1 și 11 ianuarie.

⁸⁹ I. Țurcanu, *Moment de răscruce în istoria neamului*, în LA, 1989 30 noiembrie.

⁹⁰ Idem, *Starea actuală a istoriografiei noastre nu este doar opera istoricilor*, în „Orizontul”, 1989, nr. 8.

pe de o parte, moldovenii sunt foarte înrudiți cu slavii și deci foarte deosebiți de români, iar pe de altă parte, că pământul locuit de ei astăzi a fost stăpânit, înaintea lor, de către slavi, care astfel ar avea un drept istoric asupra acestui teritoriu⁹¹.

Am arătat, de asemenea, cum se răstălmăceau documentele istorice în strădania de a demonstra că Moldova ar fi cerut în repetate rânduri în trecut să fie primită în „supușenie” rusească. A fost dezmințită, în continuare, apologia stăpânirii țariste în Basarabia și a protectoratului rusesc în Principatele dunărene. Am stăruit asupra „clișeele create decenii la rând și păzite cu strășnicie de anumite componente ale suprastructurii politice și ideologice oficiale” cu privire la realitățile basarabene din anii 1917-1918. Interviuul conține referințe critice la unii istorici care au falsificat cu bună știință istoria ținutului perioadei interbelice. Articolul stăruie și asupra faptului că, datorită zelului falsificator al propagandei istorice oficiale, în Basarabia aproape că nu se cunoaște istoria adevărată a Moldovei din secolul al XVII-lea, care este atât de instructivă relativ la afirmarea, aici, a conștiinței naționale românești și în general la dezvoltarea spirituală a acestui colț de țară. Mai ales, am susținut atunci, „viața spirituală a Basarabiei de la 1812 și până în 1940 a fost alterată în întregime, rămânând în lucrările de istorie doar unele fragmente” nefalsificate, restul fiind ori denaturat, ori ținut în umbră⁹².

Nu am trecut cu vederea nici alte aspecte ale preocupărilor istoricilor: civilizația geto-dacică, toponimia istorică a Basarabiei, simbolurile naționale românești, situația ținutului în anul 1940 după cucerirea sovietică, foametea din anii 1946-1947. I. Lupan a insistat să vorbim despre felul cum se edita în republică literatura istorică, despre organizarea investigațiilor istorice, și mai ales despre manualele de istorie națională. Spuneam, între altele, atunci, că s-ar cere un răgaz de vreo 5-7 ani pentru schimbări serioase la aceste capitole. Evoluția evenimentelor de la acea dată încoace pare să fi confirmat acest pronostic.

Una din aceste probleme fundamentale ale creării culturii istorice, și anume aceea a manualelor de istorie, s-a aflat și ea adeseori în atenția opiniei publice din republică și a istoricilor. Încă la începutul ieșirii lor din paralizia politico-ideologică impusă cu rigoare de regim, istoricii menționau cu neliniște calitatea îndoielnică a „literaturii didactice privind istoria ținutului. Nu este încă soluționată, se spunea într-o publicație istorică, problema manualelor de școală la această disciplină, nu avem deocamdată un manual de istorie a Moldovei pentru învățământul superior [...]. Dacă în alte republici (sovietice, evident – *n.n.*) chestiunea editării cărților de citire la istorie, care acolo apar cu zecile, a trecut de mult în planul competiției autorilor pentru scrierea acestor cărți, la noi este o cu totul altă situație”⁹³.

Mai târziu, considerațiile asupra manualelor de istorie națională au fost reluate de către învățătorii de istorie. Unul din ei spunea că „manualul de istorie a

⁹¹ *Ibidem*, p. 62 - 63.

⁹² *Ibidem*, p. 67.

⁹³ L. Bulmaga, I. Țurcanu, *op. cit.*

R.S.S.M. creează mari dificultăți nu numai elevilor, dar și învățătorilor”, fiindcă produce „haos în gândirea și modul de exprimare ale acelor care se folosesc de el”. Referindu-se, în special, la cartea de istorie pentru clasele a VII-a și a VIII-a (autori: P. Sovietov și D. Dragnev), învățătorul mai menționa că „multe texte incluse în manual poartă un caracter fragmentar și sunt nesistematizate din punct de vedere științific, metodic și lingvistic, procesele și evenimentele istorice din ținutul nostru se ajustează nejustificat fie la istoria Rusiei țariste, fie la istoria U.R.S.S., ceea ce dă manualelor o nuanță de artificialism și dublare”. Învățătorii se arătau nemulțumiți mai ales de faptul că acest manual prezenta total falsificat relațiile Rusiei cu Moldova și politica țaristă din Basarabia⁹⁴.

Strigătul de disperare al învățătorilor a trezit un ecou printre cadrele didactice din învățământul superior. Pronunțându-se asupra manualului pentru clasele a VII-a – a VIII-a, respins de învățători, P. Parasca, probabil căutând să explice nemulțumirea învățătorilor, menționa că, după concepție și structură, acest manual „copia cu fidelitate volumul sec, plicticos și fals *Istoria R.S.S. Moldovenești* (1984). La baza ambelor cărți, constata istoricul, stă una și aceeași schemă, iar ceea ce trebuie să fie doar niște pasaje, sunt pur și simplu definiții”. După care propune ca la scrierea manualului de istorie a Moldovei să fie atrași profesori de istorie, iar editarea manuscriselor să se facă pe bază de concurs⁹⁵.

Replicând criticilor ce i s-au adus în articolul lui I. Stafi, P. Sovietov nu s-a referit deloc la calitățile științifice și didactice ale cărții, mulțumindu-se să menționeze ca fiind pozitiv chiar faptul apariției ca atare a manualelor de istorie, deși nu a exclus posibilitatea discutării felului cum erau acestea concepute⁹⁶. Replica nu avea cum răspunde așteptărilor profesorilor de istorie. Un grup numeros din ei scria: „noi nu dispunem de o operă istorică de sinteză ce ne-ar prezenta un tablou amplu și veridic al trecutului. Nu avem de unde citi nici măcar despre cele mai importante evenimente ale acestui trecut. Bunăoară, cum a evoluat procesul de formare a poporului nostru? Care au fost repercusiunile reale ale actului de la 1812? Cum s-au desfășurat evenimentele istorice de o parte și de alta a Nistrului între anii 1917 – 1940? Care au fost cauzele foametei din 1946-1947? Care au fost promotorii colectivizării forțate și ai deportărilor în masă în republica noastră?”⁹⁷ Nemulțumirea față de istoriografia oficială, reprezentată, întâi de toate, de Institutul de istorie al Academiei de Științe a Moldovei, însemna un protest adresat acestei instituții științifice. În articolul celor șapte istorici de la Academie, menționat mai sus, problema manualelor de istorie nici nu se pomenea⁹⁸. Această

⁹⁴ I. Stafi, *Manualul de istorie*, în LA, 1988, 6 octombrie.

⁹⁵ P. Parasca, *Un nou manual de istorie este absolut necesar*, în LA, 1988 3 noiembrie.

⁹⁶ P. Sovietov, *Dreptul la replică și adevăr*, în LA, 1988, 17 octombrie.

⁹⁷ F. Chiricoi, T. Moșneguț ș.a., *Avem istorici, dar nu și cărți de istorie !*, în LA, 1989, 26 ianuarie.

⁹⁸ I. Anțipov, D. Dragnev ș.a., *op.cit.*

atitudine a provocat o inițiativă de respingere a candidaturilor istoricilor la titlurile onorifice în Academie⁹⁹, care a fost susținută de mulți profesori de istorie¹⁰⁰.

Lipsa literaturii didactice corespunzătoare la istorie, caracterul predominant propagandistic, antiștiințific al literaturii istorice constituiau motive destul de serioase pentru a provoca și nemulțumirea studenților, viitori profesori și cercetători în domeniu. Un grup numeros de studenți de la facultatea de istorie și pedagogie a Institutului pedagogic „Ion Creangă” din Chișinău, instituție slăvită pe atunci prin conjugarea nivelului scăzut al profesionalismului corpului didactic cu comportamentul dubios al administrației, reuși să răzbată în paginile ziarului moscovit „Komsomolskaia Pravda” cu o scrisoare în care scotea la iveală aceste păcate, exprimându-și, totodată, nedumerirea că din cărțile de istorie a Moldovei nu puteau reține ceva convingător relativ la astfel de fenomene, cum au fost apariția și caracterul limbii moldovenilor, impactul puterii sovietice cu realitățile din Moldova anilor 1917-1918, foametea din anii 1946 – 1947¹⁰¹.

Atitudinile de felul acesteia, care deveneau tot mai frecvente, puneau tot mai acut problema manualelor de istorie nu numai pentru școala de cultură generală, dar și pentru învățământul superior. În acest scop, dar nu fără presiunea opiniei publice, pe lângă Ministerul Învățământului din republică a fost înființat, prin aprilie 1989, un consiliu metodic-științific pentru problemele de istorie. Chiar la prima sa ședință, consiliul a pus „sarcina de a elabora o nouă programă la istoria Moldovei și, implicit, un nou manual pentru școala superioară”. Însă consiliul a constatat că existau, la acea etapă, două obstacole, aproape de neînlăturat, în calea realizării acestei sarcini: pe de o parte, insuficienta cunoaștere a unor etape și fenomene ale istoriei ținutului, ca urmare a denaturării lor premeditate de către istoriografia oficială sovietică, iar pe de altă parte, dezinteresul și chiar opoziția Academiei de Științe față de atare inițiativă. Ion Niculiță, de pildă, menționa în acea ședință: „Susțin ideea de a colabora cu toți cei ce o vor (scrierea manualului - *n.n.*), dar nu sunt atât de naiv încât să cred că cei de la Academie mai sunt în stare să emane altceva decât ceea ce au emanat în monovolumul de istorie a Moldovei apărut nu demult”¹⁰².

Reconsiderarea activă și critică de către o parte însemnată a istoricilor din Moldova Sovietică a istoriografiei oficiale și înțelegerea necesității punerii în valoare a trecutului netrucat al ținutului, a istoriei în general, au pus în fața istoricilor sarcina alcătuirii unor manuale de istorie, înainte de toate a manualului de istorie a Moldovei, întrucât nu se ajunsese, pe atunci, la conștientizarea în masă

⁹⁹ „Învățământul public”, 1989, 26 noiembrie.

¹⁰⁰ F. Chiricoi, T. Moșneguț, *op. cit.*

¹⁰¹ *Secretnaia istoria. Pismo v redakțiu* (V. Buftiak, V. Boldișor i dr.), în „Komsomolskaia Pravda”, 1988 20 aprilie.

¹⁰² B. Vieru, *Vom avea, în sfârșit, un manual de istorie a Moldovei ?!*, 1989 27 aprilie. În citat se face referință la *Istoria R.S.S. Moldovenești din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre*, editată în 1984.

a necesității studierii, și în ținutul dintre Prut și Nistru, a istoriei tuturor românilor. Dar, de vreme ce, la istorie, se cereau cărți de o orientare complet nouă, pentru obișnuințele didactice și ideologice de aici, și având, totodată, un nivel calitativ de asemenea nou față de ceea ce se considera a fi, până atunci, la noi, cărțile de școală la această disciplină de învățământ, firească a fost ca sarcina aceasta să nu se fi realizat în acea etapă, ba nici în următorii câțiva ani

Așadar, în anii 1987-1989, istoriografia moldovenească, de fapt numai o parte a istoricilor, din fericire partea cea mai numeroasă și legată mai puțin de nomenclatura de partid și de stat, a reușit să se smulgă din chingile în care propaganda oficială a ținut-o întotdeauna. Problemele fundamentale ale istoriei naționale, care în mod tradițional erau tratate, din considerente exclusiv politico-ideologice, în manieră premeditat distorsionantă, au început să apară dintr-odată în lumina lor adevărată. Aceasta a constituit o adevărată revoltă a istoricilor față de propaganda oficială și față de preceptele false impuse de forurile diriguitoare din știință și, desigur, față de propria lor dezorientare și lașitate la care fuseseră condamnați, aparent pentru totdeauna. Este adevărat că ceea ce au scris istoricii la sfârșitul anilor '80, a fost, cu puține excepții, mai mult o publicistică istorică și mai puțin investigații propriu-zise în domeniu, reprezentând o pledoarie pentru cercetarea istorică eliberată de dictatul puterii. Acesta a fost, cu alte cuvinte, un experiment, pe cât de neașteptat, pe atât de relevant, pentru istorici, și rolul său constă în eliberarea multor istorici – desigur, doar a celor sincer dispuși să facă cercetare istorică serioasă, având și pregătirea trebuitoare pentru aceasta - de clișeele propagandistice bolșevice, pregătindu-i psihologic pentru adevărata muncă de cercetare științifică într-un domeniu aflat în permanent impact cu curentele de opinie din societate și cu preocupările – ba chiar cu preferințele – politice ale momentului.

REPUBLICA MOLDOVA ȘI ROMÂNIA: DOUĂ ENTITĂȚI POLITICE ROMÂNEȘTI SAU DOUĂ STATE STRĂINE?

APOSTOL STAN

Un studiu privind relațiile României cu Republica Moldova elaborat de Gabriel Andreescu, Valentin Stan și Renate Weber, pus în dezbatere publică spre finele anului trecut la Centrul de studii internaționale al Grupului pentru dialog social, stârnește încă controverse prin modul eronat în care se abordează și tratează o temă de mare însemnătate nu numai istorică, ci și politică. Autorii comit eroarea a accepta existența în Republica Moldova a unei naționalități moldovenești – decretată constituțional de Parlamentul din Chișinău – paralel cu a unei alteia românești, recunoscută doar persoanelor care se declară ca atare. Din această perspectivă, studiul și-a propus formularea, pentru atenția guvernului de la București, a unor coordonate politice bazate pe „principiile stabilității și buneii vecinătăți, ale democrației, ale drepturilor și libertăților fundamentale, inclusiv afirmarea identității etnice a românilor din Republica Moldova”. Se preconizează în același studiu ca relațiile dintre cele două state, după stingerea emoțiilor și entuziasmului primelor regăsiri, să fie debarasate de orice tentă istorică. Căci poziția Bucureștiului de a invoca apartenența istorică a Basarabiei la România nu poate fi decât un argument pentru „o acțiune de încorporare” a Republicii Moldova. Să se aștearnă între cele două state nu legături speciale – cum s-ar conveni din perspectiva istoriei comune și a aspirațiilor de pe ambele maluri ale Prutului –, ci relații care decurg din „obligățiile” internaționale ale României? Cu alte cuvinte, guvernului de la București i se recomandă o atitudine față de Chișinău ca față de Moscova, de pildă.

Autorii la care ne referim, în aprecierea raporturilor dintre România și Republica Moldova, fac abstracție de faptul că tensionarea acestora și mai cu seamă formularea unor suspiciuni față de București au survenit în răstimpul de circa un an, îndeosebi concomitent cu capitularea Chișinăului învins de armata rusă de ocupație în tentativa lui de lichidare a secesionismului transnistrean. Ca atare, înăsprirea relațiilor politice dintre București și Chișinău este determinată de subordonarea independenței Republicii Moldova de către Moscova. Pentru a înțelege însă procesul de involuție politică de la nivelul conducerii Republicii Moldova este nevoie să aruncăm o privire sumară asupra modului în care s-a configurat și constituit cel de-al doilea stat românesc pe ruinele fostei colonii sovietice, R.S.S. Moldovenească.

Desprinsă de Imperiul sovietic în august 1991, în împrejurările prăbușirii lui sub loviturile mișcărilor de eliberare națională desfășurate în toate fostele republici unionale constituite în entități politice distincte, Republica Moldova marchează o apariție cu totul specifică pe harta politică a Europei postsovietice. Are o asemenea trăsătură prin faptul că este plămădită teritorial pe o mare parte a Basarabiei românești capturată de Stalin mai întâi în 1940 și apoi în 1944, după ce în prealabil a fost amputată și ajustată în zonele nordică și sudică, dislocând-o nu numai geografic ci și etnic prin distribuirea unor părți importante din trupul ei către Ucraina, în schimbul unei fâșii transnistrene cu Tiraspolul drept punct principal de concentrare a unei comunități românofone, printre ucrainenii îndeosebi.

Sub Imperiul sovietic, R.S.S. Moldovenească era numai formal o unitate politico-administrativă autonomă, întrucât era prinsă în chingile unui sistem centralizat al administrației comuniste și al utilizării exclusive a limbii ruse în toate sferele vieții social-politice și culturale. Un asemenea sistem îi paraliza afirmarea oricărei trăsături specifice. În pofida existenței unui procentaj apreciabil de moldoveni de până la 65%, identitatea națională a acestei republici unionale a fost extrem de afectată prin ruperea legăturilor ei culturale și spirituale cu spațiul românesc, dar mai ales prin inocularea unei conștiințe locale a unei naționalități distincte moldovenești. Dezvoltată în mai bine de patru decenii de ocupație și colonizare sovietică, conștiința unei naționalități distincte s-a pus la punct în laboratoarele ideologice staliniste, ca instrument de rusificare. În consecință, într-o primă etapă, limba română vorbită de acești conaționali basarabeni a fost epurată de o serie de termeni de absolută utilitate, substituiți cu cuvinte rusești care, prin amalgamarea lor cu graiul local popular, au creat o limbă arhaică, readusă la stadiul primar premodern de dinainte de dezvoltarea culturii naționale. Moldovenii, prin atrofierea limbii și prin cantonarea ei într-un provincialism retrograd, erau destinați de către puterea sovietică să dispară ca etnie, să constituie elemente componente ale acelei națiuni sovietice unitare vorbitoare de limbă rusă.

Numai că, pe fondul unor crize economice și politico-ideologice care au cuprins Imperiul sovietic, în contextul falimentului chiar și a punctelor de fațadă ale utopiei comuniste, în fapt ale demitizării acesteia, Moscova a fost constrânsă să încerce schimbări. A crezut că *perestroika* și *glasnost* vor putea revitaliza un imperiu decrepit, certat total cu principiile economice, sociale și politice moderne. Urmarea a fost că, slăbind presiunea ideologică sufocantă și îndeosebi teroarea ca mijloc de guvernare, dar mai cu seamă acceptând o anumită critică, au ieșit rapid la suprafață o serie de forțe care păreau nu numai anemiate, ci și moarte în societatea sovietică. În acest context, ca în toate republicile unionale, *perestroika* și *glasnost* au avut semnificația unor semnale care au declanșat o mișcare de renaștere națională.

Au apărut, astfel, la Chișinău nu numai o mișcare politică ce lupta pentru atingerea unor scopuri naționale, ci și o renaștere culturală și intelectuală, ambele tendințe țintind redefinirea moldovenilor ca o parte a națiunii române. În acest

mod, grație unor puternice manifestări naționale, Republica Unională Moldovenească a început să se dezbrace de sovietism și rusism, înveșmântându-se în straie naționale. S-a dobândit astfel alfabetul latin, iar limba română a devenit vehicolul oficial de comunicare în stat. Ieșind din forma de organizare statală sovietică, țara s-a proclamat Republica Moldova, iar însemnele adoptate au constituit și ele un pas înainte pe calea consolidării identității. S-a ajuns, astfel, printr-o evoluție extraordinar de rapidă la recuperarea unor atribute de suveranitate de către o provincie de la marginea occidentală a Imperiului sovietic, precum și la deschiderea premiselor pentru renașterea acesteia ca stat românesc. Un asemenea proces s-a întregit în august 1991, când Chișinăul și-a proclamat independența, într-o ambianță în care prin acte similare ale republicilor unionale, Imperiul sovietic se năruia.

Declarația de independență din 1991 semnifica nu numai separarea de Moscova, ci și crearea unei identități statale românești nu numai prin limbă, ci și prin principalele simboluri ale națiunii, anume stindardul tricolor, imnul României, moneda etc., adoptate și de Republica Moldova. Această statalitate a fost susținută chiar de la început de autoritățile de la București, încurajând-o în consacrarea externă și în extinderea suveranității în toate zonele unde Moscova declanșase o mișcare secesionistă. S-a creat între București și Chișinău o strânsă colaborare, concludent în acest sens fiind rolul atribuit României de guvernul de la Chișinău în Comisia cvadripartită în care – alături de aceasta – mai figurau Rusia și Ucraina, scopul fiind obținerea unui acord pentru retragerea trupelor ruse din Transnistria. Pe timpul războiului transnistrean, Chișinăul și Bucureștiul au colaborat permanent, situându-se de partea aceleiași baricade. Ambele capitale, prezentându-se drept două centre ale românismului, neputând oferi unirea dorită de locuitori pe ambele maluri ale Prutului, s-au angajat, în așteptarea unor condiții externe favorabile, să promoveze o integrare economică, culturală și spirituală, peste frontiera politică impusă de Stalin și menținută ca atare chiar în noile împrejurări. În această privință, președinții de la București și Chișinău vorbeau la unison.

Procesul de evoluție a Republicii Moldova în limitele naturale ale ideologiei românismului a fost însă abandonat de autorități în ultimul timp. Cu Armata a 14-a pe teritoriul ei și cu o mișcare secesionistă în zonele găgăuză și transnistreană provocată de Moscova și susținută militar încă sub Gorbaciov – ca o contrapondere la independență –, conducătorii de la Chișinău, îndeosebi echipa Snegur, Sangheli și Lucinschi, foști militanți și activiști comuniști, au făcut o întorsătură politică de 180 grade. Au stopat procesul decolonizării, adică al desprinderii Republicii Moldova de Rusia, amplificând legăturile economice cu aceasta și aderând la noile structuri imperiale sub forma C.S.I. Făcând un șir de concesii lui Elțin, Snegur a obținut un tratat de evacuare a armatei ruse din Transnistria, neratificat încă de Duma de stat și nesigur deci de îndeplinit, prin care speră să lichideze secesionismul prin deposedarea lui de suport militar rusesc. Pe planul organizării structurilor statale, întrucât se află sub ocupație străină care crează stări de facto,

Snegur a consimțit, în fapt, la împărțirea țării pe baze confederative, dând găgăuzilor o autonomie identică cu independența, concomitent cu pregătirea unei legi similare pentru transnistreni. Incapacitatea de a asigura integritatea și unitatea statului, dar mai cu seamă imposibilitatea de a continua un război în care se angajase dincolo de Nistru, i-au adus lui Snegur o anumită recompensă. Americanii, președintele Clinton mai ales, preocupați de stoparea conflictelor interetnice din fostul spațiu sovietic, au luat moliciunea și neputința politico-militară drept moderație și înțelepciune. Pentru a-i stimula lui Snegur o asemenea atitudine, Clinton l-a primit la Casa Albă și, în afară de un ajutor bănesc, l-a asigurat că va depune eforturi persuasive pe lângă Moscova pentru evacuarea Transnistriei de către armata rusă. Snegur știe că recuperarea întregului teritoriu al republicii lui depinde de capriciile Moscovei, încât, în locul internaționalizării luptei împotriva amestecului rusesc în afacerile lui interne, preferă tranzacțiile oneroase cu Kremlinul. Este ceea ce explică acordul secret recent încheiat între Chișinău și Moscova care, în fapt, înseamnă admiterea unei prezențe militare ruse, sub o anumită formă, chiar după retragerea Armatei a 14-a din Transnistria.

Reorientându-se spre Moscova, demnitarii de la Chișinău au realizat nu numai o schimbare de politică externă, ci și un act unic de renegare națională. Dacă sub *perestroika* și în primii ani ai independenței conaționali de dincolo de Prut își descopereau adevărata identitate, în primul rând prin explicarea împrejurărilor în care au fost smulși din trupul României în virtutea pactului Ribbentrop-Molotov, invocarea în continuare a acestuia este văzută de conducătorii de la Chișinău drept un pericol pentru legitimitatea republicii lor. În consecință, Snegur, Sangheli și Lucinschi, precum și toată birocracia politică reprezentată de agrarienii colhoznic, s-au retransat în moldovenism. Mai mult, falsificând istoria spre a-și fabrica o imagine distinctă de românism, aceiași conducători au făcut din restaurarea ocupației sovietice în Basarabia, în august 1944, un act de eliberare. Este o măsluire și o manipulare a faptelor istorice tipic stalinistă.

Ridicarea moldovenismului particularist la rang de principiu constituțional este o formulă antinomică românismului prin care se legitimează românofobia și se menține acest fragment de românitate – populația de peste Prut – în aceeași stare nefirească de confuzie, ca sub regimul rusesc și sovietic. Confectionând așa-numita națiune și limbă moldovenească, liderii de la Chișinău se arată demni urmași ai lui Stalin. Pe o asemenea cale, aceiași guvernanți încearcă să izoleze Moldova nu numai de România, ci și de spațiul cultural și intelectual al românismului. În școli și universități, autoritățile se străduiesc să dezvolte provincialismul moldovenesc, persecutând și discriminând noile elemente ale intelectualității formate în ultimii ani în România. Sub un asemenea raport, politica lui Snegur este identică cu aceea a separatiștilor de la Tiraspol care se opun introducerii în școli a grafiei latine și a limbii române.

Fabricând o naționalitate moldovenească, clasa politică conducătoare de la Chișinău a stârnit un val de mahnire în rândul conaționaliilor de pe ambele maluri

ale Prutului. Cum este posibil ca Ilie Ilașcu, cel aflat în temnițele separatiștilor de la Tiraspol, să refuze orice tranzacție considerându-se român, în timp ce Mircea Snegur să proclame constituțional existența unei națiuni moldovenești? Până și autoritățile de la București: Parlamentul, președintele și însuși guvernul Văcăroiu, spre finele anului trecut, au rămas contrariați de asemenea contrafaceri, reacționând prin declarații de combatere a acestora. O asemenea dispută mai mult de natură „lingvistică” a atras o ripostă dură din partea Chișinăului, atât a primului ministru, Sangheli, cât și a Parlamentului agrarian, precizându-se că Moldova „n-a ieșit dintr-un imperiu spre a intra într-altul mai crâncen”. Era o decizie categorică de România și românism, considerate direct o amenințare pentru separatismul moldovenesc.

Cum se explică această tumură a clasei politice de la Chișinău, după euforia podurilor de flori și a mișcării unioniste din zilele *perestroikăi*? Mișcarea de eliberare națională animată de intelectualitate, susținută inițial de o parte a nomenclaturii locale cu origine moldovenească care năzuia să substituie în funcții pe ruși în atmosfera proclamării independenței, infuzată într-o primă fază cu asemenea elemente, a fost apoi copleșită numericeste de către acestea din urmă. Îmbibată de rusism, sovietism și animată de interese egoiste, clasa foștilor activiști și agronomi s-a solidarizat în vederea acaparării puterii. Fiind o birocrație de funcții formată la școala colhozurilor sovietice, după o anumită confuzie și dezorientare rezultate din prăbușirea intempestivă a Imperiului sovietic, ea s-a trezit în chip neașteptat deținătoarea unei puteri, exercitată până atunci absolutist de către politrucii bolșevici. Având legături cu poporul, cu țăranii îndeosebi, ca de la stăpân la slugă, lipsită de sentimente naționale și mai cu seamă de o conștiință istorică, aceeași clasă politică vede în apropierea cu România un pericol de moarte pentru interesele ei de putere.

Vina unei asemenea evoluții o poartă însuși regimul de la București care a susținut neconvingător desprinderea Republicii Moldova din orbita sovietică. Președintele Ion Iliescu i-a menajat lui Snegur mult timp moldovenismul și conștiința de neam, sperând ca prin formula integrării economice, culturale și spirituale se va ajunge, în fine, la o amplă și profundă întrepătrundere a românilor de pe ambele maluri ale Prutului. Între cei doi protagoniști trebuie să fi survenit o prăpastie în momentul în care Snegur, interesat să convingă Rusia că unirea cu România întrevăzută chiar de ea, nu se va realiza, a ridicat moldovenismul și separatismul la rangul unei doctrine naționale, dând concomitent un impuls mișcării gravitaționale spre Moscova. Președintele României trebuie să se fi simțit frustrat și înșelat de șiretul Snegur, căci altfel nu se poate explica ruptura dintre cei doi lideri care păreau atât de apropiați prin idei și prin programul minimal de integrare economică, culturală și spirituală.

În pofida unor asemenea evoluții potrivnice curentului general de redeşeptare națională în întreaga Europă eliberată de sovietism și comunism, nu trebuie uitat niciodată că dincolo de Prut trăiește o parte a națiunii române,

indiferent dacă Snegur încearcă să-i croiască un drum separat. Comunitatea de limbă, de religie, de obiceiuri, inclusiv legăturile de familie, dar mai presus de toate spațiul cultural și spiritual identic, toate aceste elemente fac ca locuitorii de pe ambele maluri ale Prutului să se simtă un tot omogen. Moldovenismul pe care unii îl recomandă a fi recunoscut ca un concept etnic nu poate fi acceptat decât ca un românism îmbrăcat într-o haină locală. Nu este nevoie deci ca în relațiile cu Chișinăul să se pomească de la recunoașterea a două entități etnice, moldoveni și români, cum propun autorii studiului menționat. Căci această împărțire a populației din Republica Moldova este artificială, menită să perpetueze confuzia și menținerea în stare de izolare a românității de peste Prut.

Domeniul prioritar de colaborare dintre România și Republica Moldova, ca două state nu numai cu rădăcini istorice comune, ci și cu o populație de aceeași origine și trăsătură etnică, rămâne neîndoielnic cultural. Oricât de mult s-ar rețrașa în moldovenism, prin depășirea limbii arhaice din epoca sovietică și în condițiile dezvoltării unei societăți democratice și în Republica Moldova și în România, autoritățile de la Chișinău nu pot împiedica întrepătrunderea culturală dintre românii din ambele state. România va constitui un pol de atracție și de gravitație tocmai pentru că este depozitarul patrimoniului național pentru întreaga intelectualitate și țărâtime basarabeană care nu se poate regăsi și realiza decât în contact permanent cu o asemenea sursă.

Pe plan economic, în ciuda aspirației conducătorilor ei de balans spre Moscova și C.S.I., România poate și trebuie să constituie pentru Republica Moldova o sursă de relații privilegiate. Acestea se pot exprima nu numai printr-o serie de ajutoare oferite de guvernul român prin capitole speciale bugetare, ci și prin stimularea lichidării oricăror bariere vamale de pe Prut, prin legături directe între firme comerciale, întreprinderi industriale și oficii bancar-financiare care, antrenând într-un larg curent de circulație mărfuri și oameni în ambele sensuri, vor provoca o contopire reală a celor două state, o mișcare gravitațională a conaționalilor de dincolo de Prut spre România care ar putea – în perspectivă – să se constituie și ca un pol de prosperitate și atracție economică.

Republica Moldova, în consecință, nu are de ce să se teamă de intensificarea relațiilor cu România pe toate planurile, căci este vorba de o interferare specială, a unor conaționali despărțiți statal de vicisitudini istorice care în noile condiții favorabile vor depăși zidurile și zăgazarile despărțitoare. Independența Moldovei nu este amenințată de București – cum greșit sugerează cei trei autori ai studiului citat – decât în măsura în care conducătorii de la Chișinău năzuiesc să înrobească ei înșiși acest crâmpoi de românitate planurilor imperiale ale Moscovei, abătând Chișinăul de la relații privilegiate cu România. În virtutea nu numai a unei istorii comune, ci și a unor interese supreme de dezvoltare și afirmare în ansamblu, cu toate reticențele liderilor de la Chișinău, românii de pe ambele maluri ale Prutului sunt destinați să aibă un viitor comun, în libertate.

TERITORIU NAȚIONAL ȘI FRONTIERĂ

TRASEUL FRONTIEREI PE DUNĂRE – OBIECTIVUL TRATATIVELOR ROMÂNNO-SOVIETICE DE LA MOSCOVA, 1940

ION ȘIȘCANU

În seara zilei de 26 iunie 1940, Guvernul sovietic, încheind desfășurarea celor 40 de divizii și definitivând tranzacția cu Reichul german, remite ministrului român la Moscova, Gh. Davidescu, ultimatumul prin care cere evacuarea imediată a Basarabiei și a nordului Bucovinei.

Consiliul de Coroană al României, în urma dezbaterilor din cele două ședințe, a cedat. Între 28 iunie – 3 iulie, trupele Armatei Roșii au ocupat teritoriul românesc dintre Prut și Nistru, partea de nord a Bucovinei și ținutul Herța.

După pierderea teritoriilor sus-numite, Guvernul român a fost pus, în raporturile sale cu Guvernul sovietic, în fața unor probleme complicate care vizau delimitarea frontierei între cele două state.

În primele ședințe ale comisiei mixte româno-sovietice de la Odesa, generalul A. Aldea, președintele delegației române, a încercat să negocieze chestiunea descrierii frontierei între România și U.R.S.S., dar delegația sovietică, motivând că „problema hotarelor nu ține de competența comisiei de la Odesa”, a refuzat să discute pe această temă¹.

La 17 august 1940, ministrul român la Moscova, Gr. Gafencu, telegrafiază la București că V. Dekanozov, comisar adjunct la Comisariatul Afacerilor Externe al Uniunii Sovietice, i-a comunicat că Guvernul U.R.S.S. dorește ca o „comisiune mixtă să se întrunească cât mai curând la Moscova pentru delimitarea noilor frontiere”², remițându-i diplomatului român următoarea notă: „În scopul de a se preciza linia frontierei stabilită potrivit acordului sovieto-român din 28 iunie 1940, Comisariatul Afacerilor Străine propune instituirea unei Comisiuni mixte, compuse din trei reprezentanți pentru fiecare parte, care să recomande traseul liniei și să facă lucrările preparatorii pentru demarcarea pe teren”³.

¹ Este vorba de comisia mixtă româno-sovietică de la Odesa care și-a început lucrările la 29 iunie 1940 și avea misiunea soluționării problemelor în legătură cu evacuarea trupelor române de pe teritoriul Basarabiei și nordul Bucovinei; vezi Arhiva Ministerului Afacerilor Externe al României (în continuare Arh. M.A.E.R.), fond. 71/1920-1944, U.R.S.S., vol. 98.

² Ibidem, fond Conferința de pace de la Paris 1946, vol. 122, f. 82.

³ Ibidem.

În telegrama de răspuns din 23 august, ministrul de externe M. Manoilescu îi comunică lui Gr. Gafencu, că Guvernul român acceptă propunerca sovietică privind constituirea comisiei mixte româno-sovietice, remarcând, totodată, că o primă rezervă pe care urmează să o facă șeful Legației române la Moscova, „în mod tacit, dar nu expres”, este „de a nu numi niciodată noua linie ca o frontieră, ci numai ca o linie de demarcație”⁴.

La 5 septembrie 1940, delegația Guvernului României, avându-l în calitate de președinte pe generalul de divizie C. Sănătescu, pleacă la Moscova⁵.

Sosită în capitala Uniunii Sovietice cu scopul de „a stabili definitiv pe hartă traseul frontierei dintre U.R.S.S. și România”⁶, în baza liniei Molotov de pe harta anexată la ultimatumul sovietic din 26 iunie 1940⁷, delegația avea latitudinea de a se abate de la respectiva linie „cu 2-3 km, de o parte sau de alta, susținând interesele române”⁸, având permisiunea să facă, în anumite cazuri, concesii în unele puncte, cerând însă compensări în altele⁹. În cele din urmă delegația urma să încheie, cu delegația sovietică, un protocol, semnat de ambele părți, care să cuprindă detaliat deciziile și să prevadă pentru viitor, constituirea unei comisii tehnice pentru trasarea, pe teren, a frontierei¹⁰.

Delegația Guvernului U.R.S.S. era condusă de generalul G. Malandin¹¹.

Conform condițiilor preliminare, stabilite de comisia mixtă sovieto-română, discuțiile aveau să fie purtate separat, pe trei sectoare ale liniei de demarcație: „1) Sectorul terestru din nordul Bucovinei, 2) Sectorul de pe râul Prut și 3) Sectorul de pe Dunăre, Chilia și brațul Vechiul Stambul”¹². Descrierea frontierei avea să se efectueze pe harta sovietică la scara de 1:100 000, editată în 1940¹³.

În ceea ce privește determinarea traseului terestru, remarcăm că delegații români erau autorizați, potrivit instrucțiunilor date la 3 septembrie de ministrul M. Manoilescu, să accepte ca bază de discuție linia Molotov¹⁴. Întrucât delegații sovietici nu au consimțit să revină asupra problemei vizând ocuparea ținutului Herța, din județul Dorohoi, delegații români n-au putut obține decât unele mici modificări datorită faptului că reușiseră să facă a se adopta, ca linie de hotar, mediana zonei determinate pe harta Molotov cu creionul roșu, și a se admite principiul ca în interiorul acestei zone să se evite divizarea localităților, căutându-se,

⁴ Ibidem, f. 100.

⁵ Ibidem.

⁶ Ibidem, f. 118.

⁷ Ibidem.

⁸ Ibidem.

⁹ Ibidem.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Ibidem, f. 12.

¹² Ibidem, f. 151.

¹³ Ibidem.

¹⁴ Ibidem, f. 118.

pe cât era posibil, linii naturale și menajându-se comunicațiile naturale indispensabile¹⁵. În consecință, traseul frontierei în nordul Bucovinei a fost convenit și indicat pe harta sovietică 1:100 000¹⁶.

Delegațiile au stabilit apoi traseul pe Prut și Dunăre până la Pardina. Frontiera pe râul Prut începea de la liziera de nord-vest a satului Orofteana de Sus (la 1,7 km est de P.T. 231,3), urmând cursul râului până la vărsarea în Dunăre¹⁷.

Frontiera pe Dunăre începea de la confluența talvegului principal al fluviului Dunărea și linia convențională care mergea direct spre sud de la mijlocul talvegului principal al vărsării râului Prut în Dunăre¹⁸. De aici și până la Ceatal frontiera urma cursul exact pe mijlocul talvegului fluviului Dunărea¹⁹. Toate insulele existente pe Dunăre și acele care se vor forma la stânga de mijlocul talvegului principal vor aparține Uniunii Sovietice, iar insulele situate la dreapta mijlocului talvegului principal vor aparține României²⁰.

De la Ceatal până la Pardina frontiera mergea prin mijlocul talvegului brațului Chilia. În ceea ce privește insulele existente și cele care se vor forma ulterior, se utiliza același principiu ca și în sectorul de mai sus²¹.

Cât privește delimitarea frontierei pe restul brațului Chilia, s-au purtat discuții generate de pretențiile delegației sovietice asupra teritoriilor românești. Problema prezenta două aspecte. Primul aspect se referea la delimitarea pe brațul Chilia de la Pardina (km 76) până la Periprava (km 21).

La 27 septembrie 1940 delegația sovietică în Comisia mixtă sovieto-română pentru descrierea frontierei între România și U.R.S.S. a cerut o expertiză pe teren „în scopul de a preciza talvegul principal”²² pe brațele de mijloc și de sud ale Chiliei între Pardina și Vâlcov.

Guvernul român, acceptând această propunere, a instituit, la finele lunii septembrie 1940, următoarea comisie de experți tehnici: inginer-șef Burghelea C., director la Direcția Dunării Maritime, președinte al delegației; colonel-inginer B. Corneliu, topograf militar de la Institutul geografic militar; căpitan de marină Ionescu Mircea, ofițer hidrograf al Marinei; subinginer Munteanu Ion și subinginer Chintea Gheorghe. Din componența comisiei tehnice mai făceau parte Toma Orănescu, picher; Gh. Duțu și Gh. Alexandru, sondori²³.

În scopul măsurării adâncimii Dunării pe brațele Chiliei, a fost constituită o echipă hidrografică unificată, compusă din 3 șalupe din partea

¹⁵ Ibidem, f. 152.

¹⁶ Ibidem, f. 153. Tratatul româno-sovietic privind determinarea traseului de hotar în Bucovina constituie obiectul unui studiu aparte.

¹⁷ Arh. M.A.E.R., fond. Conferința de pace de la Paris 1946, vol. 122, f. 153.

¹⁸ Ibidem, f. 154.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Ibidem.

²¹ Ibidem.

²² Ibidem, fond. 71/1939, E. 9, vol. 202, f. 156.

²³ Ibidem, f. 146.

sovietică și 2 șalupe din partea română, având fiecare la bord experți din ambele părți²⁴. Lucrările pe teren ale experților tehnici români și sovietici au durat de la 7 până la 10 octombrie 1940²⁵.

În ședința comună din 11 octombrie 1940 a fost încheiat un protocol care prevedea că experții ambelor părți sunt de acord că între km 60 și km 36 și între km 34 (3/4) și km 21 (Periprava), talvegul principal urmează pe cursul din mijloc al Brațului Chilia, adică pe vechea frontieră²⁶.

Cât privește sectorul cuprins între km 76 (Pardina) și km 60, delegația tehnică română considera navigabil talvegul Brațului de Mijloc. Delegația sovietică însă susținea că talvegul principal din același sector trece pe Brațul de Sud al Chilieii (Tatanir)²⁷, ceea ce însemna că ostroavele Salagnic, Dalerul Mare și Dalerul Mic urmau să fie lăsate Uniunii Sovietice din considerentul că *media* adâncimilor din talveg îi revine Brațului de Sud²⁸.

Experții români au arătat, în legătură cu aceasta, că metoda expeditivă, aplicată la executarea ridicărilor hidrografice, cu profiluri din kilometru în kilometru, care poate încălca puncte caracteristice, nu poate servi ca bază pentru a deosebi un talveg de altul printr-o *medie* obținută prin calcul. În acest caz trebuie să se aibă în vedere și cerințele navigației²⁹.

Era bine cunoscut că talvegul cursului principal al Brațului Chilia la kilometrul 76, înainte de ramificare, urma malul stâng și continua să se angajeze pe Brațul de Mijloc și nu pe Brațul Tatanir (Brațul de Sud), care se despărțea din cursul principal aproape perpendicular³⁰.

Tot la acest subiect s-a arătat că între ostroavele Salagnic și Dalerul Mare există un banc care desparte Brațul de Mijloc de Brațul de Sud, ca și cum ostroavele ar fi constituit o unitate de teritoriu. În aceste condiții, talvegul principal, angajat pe Brațul de Mijloc, nu putea fi trecut pe Brațul de Sud, fiindcă ar fi prezentat o discontinuitate inadmisibilă atât sub aspect geografic, cât și sub acel al prevederilor pentru navigație³¹.

Delegația tehnică română considera talvegul principal pe sectorul dintre km 36 și km 34 (3/4) acel care trecea *la nord* de ostrovul Maican, pe când delegația tehnică sovietică considera talvegul principal pe acel care trecea *la sud* de acest ostrov, unde s-ar fi găsit adâncimi superioare față de cele din Brațul de Nord³². Experții români au obiectat considerațiunile rușilor, arătând că sondajul a fost

²⁴ Ibidem, fond. Conferința de pace de la Paris 1946, vol. 122, f. 56.

²⁵ Ibidem.

²⁶ Ibidem, f. 53.

²⁷ Ibidem.

²⁸ Ibidem.

²⁹ Ibidem, vol. 122 bis, f. 68.

³⁰ Ibidem.

³¹ Ibidem, f. 69.

³² Ibidem, vol. 122, f. 54.

imperfect și e necesar să se efectueze un sondaj suplimentar de control, însă experții sovietici nu au fost de acord³³.

Delegația tehnică română era ferm convinsă că, în urma expertizei pe teren, se va reveni la traseul frontierei pe Brațul de Mijloc al Chiliei, între Pardina și Vâlcov, ceea ce reprezenta, de altfel, vechea frontieră, precum și cadrul just al „acordului” din 28 iunie 1940. Situația creată l-a obligat pe generalul C. Sănătescu să facă un demers către generalul G. Malandin în care se cerea ca a doua zi dimineața, înainte de plecarea la Odesa, să se execute profilul de control în prezența delegaților sovietici³⁴.

Președintele delegației române a arătat, de asemenea, că delegația Guvernului român nu putea considera completă documentarea la acest sector fără executarea controlului, care nu cerea decât circa 2 ore, ceea ce se putea încadra perfect în programul convenit preliminar și care prevedea plecarea la Odesa pentru 12 octombrie, ora 12 și nu pentru ora 6, așa cum ceruse delegația sovietică în ultimul timp³⁵.

Pus în fața acestei alternative, generalul G. Malandin a acceptat controlul cerut de delegația română, însă a pus condiția executării lui între orele 6 și 8 dimineața³⁶.

Ridicările de control au fost executate, așa cum se convenise, în dimineața zilei de 12 octombrie. S-a constatat că delegația română era în măsură să-și susțină punctul său de vedere consemnat în articolul 4 al procesului verbal întocmit la 11 octombrie și anume că talvegul principal, în sectorul cuprins între kilometrul 36 și kilometrul 34 (3/4), merge pe Brațul de Nord³⁷.

Din examinarea schiței anexate la *Concluziile delegației române privind situația în jurul ostrovului Maican*, remise delegației sovietice la 17 octombrie, se putea vedea clar că talvegul Brațului de Nord rămâne mereu paralel cu malul stâng și păstrează o continuitate firească cu talvegul Brațului Principal atât la intrare, cât și la ieșire din dreptul ostrovului Maican, constituind astfel un talveg ideal pentru navigație, spre deosebire de talvegul Brațului de Sud, care era frânt la capetele ostrovului și șerpuit în dreptul său³⁸. *Concluziile... delegației române și Schița..* anexată i-au fost remise delegației sovietice pentru examinare.

Delegația sovietică, după ce a studiat concluziile expertizelor ambelor părți, considera că frontiera de pe Brațul Chilia trebuie să treacă:

– de la Pardina (km 76) până la satul Stefano (km 60) prin mijlocul talvegului Brațului de Sud;

³³ Ibidem.

³⁴ Ibidem.

³⁵ Ibidem.

³⁶ Ibidem.

³⁷ Ibidem, f. 73.

³⁸ Ibidem, f. 74.

– de la Stefano (km 60) până la Chilia Nouă (km 45) prin mijlocul talvegului Brațului Mijlociu;

– de la Chilia Nouă (km 45) până la ostrovul Maican (km 36) prin mijlocul talvegului Brațului Mijlociu;

– în sectorul Ostrovului Maican (km 36-35), pe cursul de Sud, lăsând Ostrovul Maican pe partea U.R.S.S.;

– de la Ostrovul Maican (km 35) până la localitatea Periprava (km 21) prin mijlocul talvegului Brațului Mijlociu³⁹.

Venind cu aceste propuneri, delegația sovietică considera concluziile expertizei sovietice, referitoare la aprecierea Brațului de Sud în sectorul Pardina-Stefano, „mult mai întemeiate pentru că erau în corespundere cu condițiile hotărârii luate de Comisie și expuse în procesul verbal nr. 8 din 17 septembrie 1940”.

Concluziile expertizei române, ce confirmau drept braț principal Brațul Mijlociu, au fost neglijate.

Generalul G. Malandin considera că afirmația expertizei române – axa talvegului de la km 76 ar avea direcția spre Brațul Mijlociu – nu ar fi convingătoare, deoarece pe tot parcursul ulterior, al brațelor de Sud și de Mijloc, adâncimile medii și direcția dreaptă a talvegului, ar arăta clar o mare navigabilitate a Brațului de Sud. Afară de aceasta, adâncimile Brațului de Sud, pe tot parcursul acestui sector, erau, după convingerea sovieticilor, egale și fără semne ale unei reduceri de adâncime⁴⁰.

Delegația sovietică considera că Brațul Mijlociu, cu toate că în dreptul Ostrovului Salagnic avea mari adâncimi, datorită talvegului sinuos, ar împiedica foarte mult navigația. Afară de aceasta, Brațul Mijlociu în sectorul ostroavelor Daler, în opinia sovieticilor, ar avea mai puțină adâncime decât Brațul de Sud. La acestea reprezentanții sovietici mai adăugau și faptul că Brațul de Sud este mai scurt decât cel Mijlociu, „ceea ce prezintă nu o mică importanță pentru navigație”⁴¹.

Totodată, concluzia expertizei române, că adâncimile nu ar avea un caracter constant pe Brațul de Sud, a fost considerată ca neavând nici o bază din motivul: „cu toate că Brațul de Sud în sectorul ostrovului Salagnic are adâncimi mai mici decât în dreptul ostroavelor Daler, schimbările succesive merg spre mărirea adâncimilor”⁴².

În ceea ce privește sectorul ostrovului Maican, delegația sovietică considera: „cu toate că în general adâncimile ambelor brațe sunt egale, având în vedere că în Brațul de Nord s-a descoperit un șlep sau o barjă scufundată”, navigabilitatea lui era foarte redusă⁴³. Aceasta, era convins generalul G. Malandin, da dreptul de a trasa frontiera pe Brațul de Sud al ostrovului.

³⁹ Ibidem, f. 78.

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ Ibidem, f. 79.

⁴² Ibidem.

⁴³ Ibidem.

Delegația română, examinând propunerile delegației sovietice privind descrierea frontierei și justificările de ordin tehnic care au fost puse la baza acelor propuneri, a întocmit un răspuns.

S-a arătat că mai întâi a fost examinat talvegul principal al fluviului, fiindcă acest element conducea la alegerea celui mai indicat braț, care să asigure navigația, în bune condiții, pentru ambele părți. Fixarea talvegului principal, când se apreciază situația unui curs de apă de proporțiile Dunării, nu se poate limita doar la alegerea adâncimilor celor mai mari; în dreptul internațional talvegul se stabilește ducând o linie prin cotele cele mai mari, *asigurând, în același timp, și continuitatea navigației*⁴⁴.

În cazul de față, brațul navigabil trebuia să fie considerat acela al cărui debit de apă, lățime și adâncime ușura și simplifica mersul, manevra de întoarcere și de încrucișare pe drum a vaselor, chiar și în perioada apelor celor mai scăzute. *Adâncimea* – în această problemă – nu este singurul criteriu pentru a alege canalul navigabil, deoarece ea este foarte variabilă în decursul unui an, iar stabilirea ei definitivă necesită *sondaje anăunțite, la intervale diferite* și într-o perioadă mai mare de timp.

În consecință, când este vorba de a compara două brațe, acolo unde, din cercetarea planurilor hidrografice, diferențele de cote de la un braț la altul nu pot conduce la alegerea talvegului principal, considerațiile de navigație trebuie să fie hotărâtoare.

Brațul Chilia a fost totdeauna și rămânea considerat ca făcând parte din Dunărea maritimă, deci exploatarea sa, făcându-se în profilul vaselor comerciale de mare tonaj, nu trebuia să avantajeze sau să dezavantajeze, prin trasarea frontierei, pe nici unul din coriverani⁴⁵.

Atât timp cât România a avut în stăpânire ambele maluri ale Brațului Chilia, deci avuse deplina libertate a-și alege canalul navigabil care să corespundă cel mai bine cerințelor de navigație, ea a ales totdeauna Brațul de Mijloc al Chilieii. Delegația sovietică s-a putut încredința de acest fapt pe teren, constatând că Brațul de Mijloc a fost kilometrat și semnalizat prin geamanduri și faruri⁴⁶.

Că aceste borme nu fuseseră așezate în funcție de vechea frontieră era și faptul că se luase originea kilometrajului la gura brațului Oceakov, pe unde trecea talvegul principal, singurul factor care determinase fixarea bornelor kilometrice⁴⁷. Aceasta pe de o parte. Pe de altă parte, toate ridicăturile hidrografice și hărțile întocmite denumeau Brațul de Mijloc – Chilia –, considerându-l, pe drept cuvânt, cel principal, prin volumul apei și prin succesiunea adâncimilor, pe când brațele laterale erau socotite secundare; unele din ele, având un debit redus și adâncimi mici, nici nume nu aveau⁴⁸.

⁴⁴ Ibidem, vol. 122 bis, f. 52.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ Ibidem, f. 53.

⁴⁷ Ibidem, f. 54.

⁴⁸ Ibidem.

Talvegul principal și natural de la Pardina era pe Brațul de Mijloc, indicat în cote de direcția cursului, de volumul apelor și de lărgimea albiei. Cercetând minuțios modul în care deriva Brațul de Sud din cursul principal la Pardina (km 76) și examinând hărțile hidrografice ridicate de Comisia mixtă de expertiză, se poate constata că malurile Brațului de Mijloc, sub raportul direcției, constituiau prelungirea malurilor cursului principal al Chilei, iar talvegul acestui curs, urma, paralel cu malul stâng, albia Brațului de Mijloc⁴⁹.

Sub raportul *adâncimii* Brațul de Mijloc avea cota maximă la intrare de 13,5 m, pe când cota corespunzătoare în Brațul de Sud era de 9,50 m⁵⁰. Acolo unde se întâlnea cota de 9,5 m, nu se puteau înscrie vasele în canal, iar acolo unde această operațiune era posibilă pentru *vasele fluviale*, cota era numai de 5 metri⁵¹.

Ca secțiune, Brațul de Mijloc era la intrare de două ori mai lat decât Brațul de Sud, având, totodată, adâncimi superioare⁵². Era evident că și debitul acestui braț urma să fie de două ori mai mare.

Brațul de Sud se despărțea aproape perpendicular de direcția Brațului Principal, fără să prezinte vreo continuitate în talveg⁵³.

Aceste trei elemente: direcția, adâncimea și secțiunea, defineau, de la început, caracterul de principal sau de secundar al unui braț navigabil și de aceea delegația română stăruia asupra lor.

Sondajele ulterioare de control, făcute la intrarea pe Brațul de Sud, demonstrau prezența, la gura lui, a unui banc, a cărui adâncime era, la etiaj, de 4 metri⁵⁴. O asemenea formație, chiar în gura brațului, proba, după toate principiile de hidraulică cunoscute atunci, că Brațul de Sud era un braț secundar, care nu avea la origine putere de a spăla depozitele de aluviuni și nici un talveg bine definit⁵⁵.

Angajarea unui vas cu pescaj superior pe Brațul de Sud era, așadar, exclusă, cu atât mai mult, manevrele de navigație. Exclusă era și încrucișarea vaselor sau convoaielor de șleपुरi remorcate sau chiar a vaselor fluviale pe timpul apelor minime⁵⁶.

Delegația sovietică însă, am arătat mai sus, ridicase împotriva acestei alegeri o serie de obiecții privind parcursul fluvial în sectorul Salagnic, Dalerul Mic și Dalerul Mare, asupra cărora, în interesul unei depline documentări, delegația română a dat explicații complementare.

Prezența unor cote superioare în Brațul de Sud, în dreptul ostroavelor Dalerul Mic și Dalerul Mare, arăta delegația română, nu putea garanta navigația pe acest

⁴⁹ Ibidem.

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ Ibidem.

⁵² Ibidem.

⁵³ Ibidem.

⁵⁴ Ibidem, f. 55.

⁵⁵ Ibidem.

⁵⁶ Ibidem.

braț din moment ce legătura cu brațul principal, din care deriva, era improprie pentru navigație⁵⁷.

Pe de altă parte, talvegul Brațului de Mijloc era perfect. Linia ondulată pe care delegația sovietică o considera defectuoasă, era linia naturală care se întâlnea chiar în canalul artificial al Sulinii⁵⁸, căci nu se putea concepe a avea la un curs fluvial un talveg în linie dreaptă, mai ales pe o lungime ca aceea pe care o examina comisia mixtă româno-sovietică.

Delegația sovietică susținea apoi că Brațul de Sud era mai scurt și că acest fapt ar fi constituit un avantaj pentru navigație. Nici acest argument nu era serios, pentru că diferența constantă era de 1,5 kilometri⁵⁹.

În legătură cu kilometrajul, delegația română menționa că poziția bornelor kilometrice fusese fixată după talveg și nu prin măsurătoare directă pe maluri. Acest fapt dovedea încă o dată inconsistența aserțiunilor fondate pe raportul între kilometraj și navigație. Din cauza arătată, intervalul măsurat între borne pe mal era mai mic decât 1 km și, în consecință, diferența de 1,5 km nu corespundea adevărului⁶⁰. Chiar dacă ar fi existat o diferență minimă, aceasta nu putea influența alegerea talvegului principal, care trebuia făcută acolo unde exista siguranța pentru navigație, indiferent de lungime.

Cât privește „soliditatea malurilor”, pusă în discuție de către delegația sovietică, reprezentanții români argumentau că malul stâng al Brațului de Mijloc era cel mai solid⁶¹. Deși talvegul principal era mai aproape de el și curentul apei de asemenea, el nu a mai permis să se formeze alte brațe spre Nord, pe când acest proces s-a făcut pe malul drept⁶².

Aspectul rupt al malurilor, constatat de experții sovietici, era același pe tot parcursul Dunării, în perioada scăderii apelor⁶³. Malurile, proaspăt constituite, în timpul apelor extraordinar de mari, nu mai erau echilibrate de apă, iar când se produceau descreșterea și depunerile proaspete se prăbușeau.

Afirmațiile că Brațul de Mijloc ar fi pierdut adâncimile cu timpul în favoarea Brațului de Sud nu puteau fi luate în considerare întrucât discuția acestui fenomen nu avea o bază științifică și nici nu era confirmată de evoluția fluviului în ultimii 100 de ani⁶⁴.

În ceea ce privește sectorul ostrovului Maican, delegația română era sigură că talvegul trecea pe Brațul de Nord, fiindcă numai astfel se lega în mod normal cu talvegul spre est și spre vest al Brațului Chilia.

⁵⁷ Ibidem.

⁵⁸ Ibidem.

⁵⁹ Ibidem, f. 56.

⁶⁰ Ibidem.

⁶¹ Ibidem.

⁶² Ibidem.

⁶³ Ibidem.

⁶⁴ Ibidem.

Reprezentanții României considerau că în această zonă era un talveg ideal, căci diferențele de cote erau minime, iar direcția sa era în acord cu malul și urma cursul cel mai larg. Schimbarea talvegului pe Brațul de Sud i-ar fi dat o direcție serpuită, pe brațul cel mai îngust⁶⁵.

Delegația sovietică, am arătat mai sus, afirma că în Brațul de Nord ar fi naufragiat un șlep sau o barjă, lucru pe care delegația română îl contesta, pentru că lungimea unui asemenea vas nu putea avea mai mult de 30-40 m și deci nu putea încăleca mai multe aliniamente de sondaj care fuseseră făcute la intervale mai mari. Era mai probabilă părerea exprimată de expertul român că greutatea sondei s-ar fi agățat de vreun trunchi de copac⁶⁶. În orice caz, orice ar fi fost pe fund, navigația nu putea fi compromisă, când deasupra acestui pretins obstacol se înregistraseră adâncimi de 12 metri⁶⁷.

Pe lângă aceasta, ostrovul Maican aparținuse României și în trecut, iar în „acordul” din 28 iunie 1940 nu se prevedea ceva special în legătură cu acest ostrov⁶⁸.

Este cazul să relevăm că în propunerile delegației sovietice, normele de apreciere a talvegului principal variau de la un sector la altul al brațului Chilia. Astfel, pentru ostrovul Maican, unde diferența între media adâncimilor în talveg a celor două brațe era de 5 metri, expertul sovietic afirma că ea era fără importanță și că adâncimile celor două brațe erau de aceeași ordine de mărime. Însă în sectorul ostroavelor Salagnic și Daler, unde diferența între mediile adâncimilor în talveg a celor două brațe constituia 1,5 m, tot expertul sovietic susținea, ca argument principal pentru alegerea talvegului pe Brațul de Sud, tocmai această diferență neglijabilă⁶⁹.

În baza considerentelor mai sus expuse, delegația română face următoarea propunere concretă pentru descrierea frontierei pe Brațul Chilia; „Între Pardina și Vâlcov, frontiera urmează mijlocul talvegului principal de pe Brațul de Mijloc al Chiliei, lăsând ostroavele Cășlița, Catenca, Mașinca, Solomonov și Ermacov de partea U.R.S.S.; ostroavele Salagnic, Dalerul Mic, Dalerul Mare, Tătarul, Maican, Babina și Cerneovca de partea României”⁷⁰. Aceasta era unica formulă logică, dreaptă și naturală, care respecta în mod egal interesele de navigație ale ambelor părți și care era indicată în mod precis de ultimatumul sovietic, acceptat de România.

Cel de-al doilea aspect al chestiunii delimitării frontierei româno-sovietice la gurile Dunării se referea la deschiderea graniței pe porțiunea în care brațul Vechiul Sтамбул se varsă în Marea Neagră.

⁶⁵ Ibidem.

⁶⁶ Ibidem, f. 57.

⁶⁷ Ibidem.

⁶⁸ *Vezi Pactul Molotov-Ribbentrop și consecințele lui pentru Basarabia. Colecție de documente*, Chișinău, „Universitas”, 1991, p. 15-20.

⁶⁹ Arh. M.A.E.R., fond Conferința de pace de la Paris 1946, vol. 122 bis, f. 57.

⁷⁰ Ibidem.

În propunerile avansate la 18 septembrie 1940 delegația sovietică insista ca trasarea frontierei pe Dunăre și brațele ei să fie efectuată astfel încât să asigure ieșirea și intrarea în râu prin Brațul Chilia și circulația comodă pe Dunăre⁷¹. Fiind de acord, în principiu, ca granița pe Dunăre și Brațul Chilia să fie trasată pe talvegul principal, delegația sovietică respingea acest principiu când era vorba de Brațul Vechiul Stambul, afirmând că „trasarea mecanică a frontierei pe talvegul principal nu asigură interesele ambelor părți”⁷². Ca argument se afirma că Brațul Vechiul Stambul se pierdea în nisip, deci nu ar exista acolo o reală ieșire în mare⁷³. Pornind de la aceasta, delegația sovietică considera că factorul determinant în trasarea frontierei pe acest sector urma să fie nu talvegul, ci direcția vechii granițe, care era, după convingerea sovieticilor, Brațul de Sud-Musura⁷⁴.

Delegația sovietică, în scopul argumentării pretențiilor sale, se referea la harta anexă la procesul verbal din 5 decembrie 1878, semnată de colonelul Pencovici și locotenent-colonelul N. Dumitrescu-Maică⁷⁵, la harta recunoașterii ruse din 1916 (scara 1:42 000) și planșa nr. 6 055A și nr. 6 050 (scara 1:50 000) a reambulării românești din 1927, inspectorul topograf Wagner și căpitanul Stoica Roland⁷⁶.

Apelând la respectivele hărți, reprezentanții Guvernului sovietic afirmau că poziția Brațului Musura și albia veche a Vechiului Stambul se găseau pe aceeași longitudine și latitudine și, conform „acordului” din 28 iunie 1940⁷⁷, frontiera trebuia să treacă pe Brațul Musura. După expertiză, talvegul Vechiul Stambul deviasse continuu spre est, părăsind vechiul talveg, care era Brațul Musura, iar insula fără nume care se găsea între Brațul Vechiul Stambul și Brațul Musura constituia un teritoriu rupt din insula Cuban⁷⁸. Mai mult, delegația sovietică pretindea ca, după ce frontiera avea să fie trasată pe talvegul Brațului Musura, apele teritoriale să fie delimitate după o linie care ar fi o dreaptă unind punctele 45° 14' 18" latitudine și 29° 40' 6" de la Greenwich, 45° 13' 7" latitudine și 29° 40' 10" est Greenwich, apoi prelungindu-se până la punctul 45° 12' 10" latitudine nord și 29° 42' 40" de la Greenwich și apoi pe paralela 45° 12' 10". Aceste puncte au fost indicate pe o hartă maritimă rusă la scara 1:70 000, copie de pe o hartă engleză⁷⁹.

La 27 septembrie 1940, C. Sănătescu aduce la cunoștința delegației sovietice răspunsul Guvernului român privind imposibilitatea acceptării frontierei pe Brațul

⁷¹ Ibidem, vol. 122, f. 24.

⁷² Ibidem.

⁷³ Ibidem.

⁷⁴ Ibidem.

⁷⁵ Ibidem, vol. 122 bis, f. 35.

⁷⁶ Ibidem.

⁷⁷ Ibidem.

⁷⁸ Ibidem.

⁷⁹ Ibidem, fond 71/1939, E. 9, vol. 202, f. 139.

Musura, invocând mai multe aspecte juridice, politice și tehnice. Precum reieșea din textul notei ultimative adresată de Guvernul U.R.S.S. Guvernului României, la 26 iunie 1940, acceptarea ultimatumului sovietic nu implica, în ceea ce privea Basarabia, decât cedarea acestei provincii în limitele sale dinainte de 1918 și deci revenirea la situația juridică creată prin Tratatul de la Berlin din 1878⁸⁰.

Delegația sovietică însă a repetat refuzul său în ceea ce privește trasarea frontierei pe Brațul Vechiul Stambul din considerentele că: „în prezent nici una din părți nu are intrare prin Vechiul Stambul; această intrare poate fi organizată pe Brațul Musura după lucrări hidraulice tehnice; România nu pierde posibilitatea de intrare în Dunăre chiar dacă este Musura, pentru că ea dispune de Brațul Sulina”⁸¹.

La 3 octombrie, delegația română prezintă, pe baza documentării trimise de Departamentul Afacerilor Străine, un expozeu scris asupra imposibilității acceptării frontierei pe Musura⁸². Răspunzând la argumentația sovietică, delegația română a explicat detaliat motivele care stăteau la baza propunerilor sale asupra trasării frontierei în regiunea vărsării Vechiului Stambul. Se arăta, mai întâi de toate, că „acordul” de la 28 iunie 1940 dintre guvernele U.R.S.S. și României, pe care-l cita delegația sovietică în propunerile sale, avea la bază nota ultimativă a guvernului U.R.S.S. din 26 iunie 1940, acceptată, în cele din urmă, de Guvernul român. Respectiva notă ultimativă nu implica, în ceea ce privea Basarabia, decât cedarea acestei provincii românești în limitele sale de până la 1918 și deci revenirea la situația juridică creată prin Tratatul de la Berlin din 1878⁸³.

În acest sens, articolul 45 al aceluși tratat prevedea următoarele:

„Principatul României retrocedează Maiestății sale împăratului Rusiei porțiunea teritoriului Basarabiei, despărțită de Rusia în urma Tratatului de la Paris din 1856, și care la apus se mărginește cu talvegul Prutului, iar la miază-zi cu talvegul brațului Chilia și cu *gura Vechiului Stambul*”⁸⁴.

Așadar, trasarea frontierei, în conformitate cu ultimatumul sovietic din 26 iunie 1940, nu se putea efectua decât pe talvegul Brațului Vechiul Stambul, până la vărsarea lui în mare.

Brațul Musura nu exista în anul 1878, de aceea nu figura pe harta întocmită de Comisiunea ruso-română pentru delimitarea frontierei și nici nu este menționat în procesul verbal din 15 decembrie 1878 al acelei comisii mixte⁸⁵. Din 1878 până în 1940 țărmlul se prelungise prin depuneri de aluviuni cu vreo 8-10 km în regiunea Brațului Vechiul Stambul⁸⁶. Această avansare a țărmlului în mare, prin depunere de aluviuni, a și contribuit la formarea, relativ recentă, a derivațiunii Musura.

⁸⁰ Vezi *Pactul Molotov-Ribbentrop...*, p. 15-20.

⁸¹ Arh. M.A.E.R., fond Conferința de pace de la Paris 1946, vol. 122 bis, f. 37.

⁸² Ibidem, f. 63-66.

⁸³ Ibidem, f. 63.

⁸⁴ Ibidem.

⁸⁵ Ibidem.

⁸⁶ Ibidem.

La examinarea hărților de la 1830 și până la 1940 se putea constata, fără echivoc, evoluția fenomenului geofizic arătat mai sus care consta în: „a) avansarea brațului Vechiul Stambul în mare (circa 200 metri pe an) *în aceeași direcție*; b) formarea succesivă a bancurilor de nisip în locul vărsării în mare. Aceste bancuri se transformă apoi în insule care cresc mereu prin depuneri de noi aluviuni; c) vegetația, și în special trestia de baltă, care crește pe aceste insule, ajută la fixarea terenului. În acest mod a luat naștere insula fără nume, care se găsește între Starâi Stambul și derivația sa Musura; d) bifurcarea talvegului în general în două brațe care conturează insula ce se formează la gură, din care un braț *rămâne principal*, iar cel secundar conturează insula pe cealaltă parte; e) înnisiparea, mai mult sau mai puțin completă, a *brațelor laterale* și formarea, prin eroziunea malurilor noi a albiei definitive a brațului principal, *în prelungirea direcției generale a vechiului braț principal*”⁸⁷.

Examinarea minuțioasă și obiectivă a hărților care reprezentau avansarea succesivă a Deltei Chilia de la 1830 și 1937 dă o imagine clară asupra tendințelor generale de evoluție ale Brațului Vechiul Stambul⁸⁸. Urmarea logică a faptelor petrecute timp de 110 ani de evoluție arăta limpede că soarta aceluia nou braț, Musura, nu putea fi decât identică cu cea a celorlalte brațe laterale, formate succesiv în decursul timpului și care erau în 1940 mai puțin înnisipate și fără nici o importanță pentru evoluția ulterioară a brațului *și a direcției generale a curentului*.

Din cele expuse mai sus rezulta clar că talvegul Brațului Vechiul Stambul la vărsare nu urmasse nici în trecut, nici în 1940, cursul brațului secundar, de formațiune recentă, numit Musura, iar insula fără nume de la vărsarea acestui braț, nu a putut lua naștere printr-o schimbare de direcție a talvegului său printr-o rupere din insula Cuban. Ea era o creație ulterioară și nouă a depunerilor. De aceea și frontiera din 1878 nu putea trece pe Brațul Musura, care nici nu exista în acel timp. Precum rezultă din diferitele hărți, ieșirea la mare a Brațului Vechiul Stambul propriu-zis era de 4-5 ori mai lată decât a derivațiunii Musura⁸⁹ și nu încăpea nici o îndoială că ultima nu putea fi considerată, în mod serios, ca adevărată prelungire a Brațului Vechiul Stambul.

De altfel, harta Amiralității Britanice nr. 2 207 (River Danube, Chilia and Sulina mauth), întocmită pe baza hărții rusești din 1917 și a lucrărilor Comisiei Europene a Dunării din 1926, purta, la locul unde Brațul Vechiul Stambul se vărsa în Mare, indicația „START STAMBUL MOUTH”⁹⁰. Aceasta e dovadă în plus că Brațul Musura nu putea fi considerat ca gura Brațului Vechiul Stambul.

Prin urmare, nu poate fi nici o îndoială, nici ca fond și nici ca formă, că vechea frontieră între U.R.S.S. și România urma să treacă pe talvegul Brațului

⁸⁷ Ibidem.

⁸⁸ Ibidem, f. 64.

⁸⁹ Ibidem, f. 67.

⁹⁰ Ibidem.

Vechiul Stambul până la vărsarea lui în mare, în conformitate cu stipulațiile Tratatului de la Berlin din 1878 și conform ultimatumului sovietic din 26 iunie 1940, acceptat de România.

Brațul Musura nu era navigabil. Din compararea volumului de apă al Brațului Musura cu acel al Vechiului Stambul, precum și din considerarea procesului geofizic, arătat mai sus, rezultă că posibilitățile de a îmbunătăți și a crea o navigație mai intensă rămâneau exclusiv pentru brațul principal, adică Brațul Vechiul Sambul propriu-zis.

În aceste condiții, tocmai pentru a se conforma intereselor ambelor părți, de care vorbea delegația sovietică, era o necesitate absolută ca frontiera să fie menținută pe talvegul Brațului Vechiul Stambul până la vărsarea în Mare.

După cum am mai arătat, mutarea frontierei pe Brațul Musura ar fi tăiat posibilitățile de navigație ale României pe Brațul Chilia. Delegația română considera că trasarea frontierei pe Brațul Musura nu numai că era inacceptabilă *de jure* deoarece nu era conformă cu „acordul” din 28 iunie 1940, dar și aducea de fapt prejudicii incontestabile intereselor navigației românești pe Brațul Chilia.

În ceea ce privește delimitarea apelor teritoriale, linia propusă de delegația sovietică încăleca apele teritoriale române din zona portului Sulina, reducându-le la 2 mile maritime. Este important să observăm că, în conformitate cu coordonatele indicate delegației române, fiind transpuse pe o hartă reală (1:50 000), linia propusă de delegația sovietică cădea chiar în afară de Brațul Musura⁹¹.

Tocmai pentru a se evita erori care ar fi putut să nu fie în interesul uneia din părți, delegația română a arătat că delimitarea apelor teritoriale nu intra în competența Comisiei mixte, care avea sarcina descrierii frontierei pe harta 1:100 000.

În baza expunerii detaliate a considerentelor de drept și de fapt de mai sus, delegația română a făcut următoarea propunere: „Traseul frontierei la vărsarea Vechiului Stambul în mare va urma linia talvegului principal al acestui braț”⁹², subliniind, totodată, că nu poate accepta orice altă linie care ar fi însemnat o derivare de la talvegul Vechiului Stambul⁹³.

Studiind răspunsul delegației române, delegația sovietică a recunoscut că „în anul 1878 Brațul Musura și Carmanâi nu existau, dar existau două talveguri de ieșire în mare, care prezentau pe ele bancuri”, și că frontiera, după Tratatul din 1878, atingea paralela de 45° și 16' adică se oprea în partea de nord a insulei Limba, formată mai târziu⁹⁴. Între anii 1879 și 1902, afirmau reprezentanții sovietici, s-a format insula fără nume, denumită de pescari Limba și, ca rezultat, Brațul Vechiul Sambul s-a divizat în două brațe: acel de vest (numit de către pescari Limba, iar pe hărțile române: Musura) și acel de est (numit de către pescari

⁹¹ Ibidem, f. 66.

⁹² Ibidem.

⁹³ Ibidem.

⁹⁴ Ibidem, f. 58.

Carmanâi)⁹⁵. Brațul principal, considera delegația sovietică, era acel de vest (Musura), *pe care se și făcuse navigație internațională*⁹⁶.

Pe lângă aceasta, sovieticii arătau că pe ostrovul format în 1902 Comandamentul de grăniceri pusese steagul rusesc și acest ostrov era păzit de grănicerii ruși, socotindu-se ca frontieră mijlocul Brațului de Vest (Musura)⁹⁷. Aproximativ în același timp (1902), afirmau reprezentanții sovietici, au fost construite bordeie de către pescarii ruși din sătulețul Vâlcov, în care ei trăiau, pescuind în brațul rusesc de est și în jumătatea brațului de vest (Musura). Întrucât nu se cunoștea nici un protest din partea autorităților românești față de procedeele autorităților rusești, delegația sovietică a tras concluzia că România recunoștea ostrovul nou-format și cu atât mai mult brațul de est ca aparținând Rusiei⁹⁸.

Partea sovietică a făcut referință și la „actul întocmit de primăria Vâlcov în 1907, unde se vorbea despre drepturile necontestate ale Rusiei asupra ostrovului nou format la vărsarea Vechiului Stambul”⁹⁹. Posesia ostrovului nou-format și a Brațului de Est (Vechiul Stambul) de către Rusia se confirmă, susțineau reprezentanții U.R.S.S., prin faptul că din momentul formării noului ostrov și a celor două brațe, pe Brațul de Est (Vechiul Stambul) grănicerii ruși postau în fiecare an vasul de pază, fapt care, afirmau iarăși sovieticii, niciodată nu a fost contestat de autoritățile române¹⁰⁰.

În baza celor arătate mai sus, delegația sovietică considera ca indiscutabil: «a) că ostrovul nou-format, la vărsarea Vechiului Stambul, din momentul formării lui, până la dezlipirea Basarabiei de Rusia, aparținea Rusiei; b) că frontiera de fapt, între Rusia și România la vărsarea Vechiului Stambul trecea pe Brațul de Vest, numit Limba (Musura); c) că o asemenea stare de lucruri se considera ca definitiv tranșată și niciodată nu a fost contestată din partea României.

Astfel, în baza dreptului de posesiune de fapt asupra ostrovului Limba din 1912, Rusia a căpătat drepturile de proprietate *de jure* asupra acestui ostrov și deci ostrovul trebuie să treacă la U.R.S.S. pe baza „convenției” sovieto-române din 28 VI 1940»¹⁰¹.

Afară de aceasta, reprezentanții sovietici „nu puteau să cadă de acord cu argumentul delegației române referitor la trasarea frontierei în acest sector de-a lungul talvegului, deoarece, afirmau ei, talveg aici nu exista”¹⁰².

Trasarea frontierei pe brațul Musura, nu periclita, după părerea delegației sovietice, interesele României și nu încheia intrarea României în Brațul Chilia, intrarea fiind asigurată pe Brațul Sulina, „*mai ales că, în realitate, nici brațul Vechiul Stambul și nici brațul Musura nu au avut talveguri navigabile și ele*

⁹⁵ Ibidem.

⁹⁶ Ibidem.

⁹⁷ Ibidem.

⁹⁸ Ibidem.

⁹⁹ Ibidem, f. 59.

¹⁰⁰ Ibidem.

¹⁰¹ Ibidem.

¹⁰² Ibidem.

niciodată nu au fost folosite de România pentru intrarea în Brațul Chilia, intrarea pe el făcându-se prin talvegul Sulina”¹⁰³. Plecând de la aceste reflecții, delegația sovietică nu găsea posibil să considere o altă linie de trasare a frontierei decât numai pe Brațul Musura¹⁰⁴.

La 19 octombrie 1940, Ministerul Afacerilor Străine al României transmite generalului C. Sănătescu răspunsul Guvernului român la ultimele argumente invocate de delegația sovietică, arătând că „acestea nu rezistau nici în fața situației de fapt, nici măcar în fața celui mai elementar raționament logic”¹⁰⁵.

La 21 octombrie, în baza instrucțiilor primite de la guvernul său, delegația română vine cu răspuns la propunerile delegației sovietice și constată că ele se bazează exclusiv pe invocarea dreptului de posesiune asupra ostrovului fără nume, care se găsea între Brațul Vechiul Stambul și derivația Musura¹⁰⁶.

Pentru a înlătura orice confuzie posibilă și pentru a lămuri astfel situația reală de drept și de fapt în această regiune, delegația română preciza că „se făcea evident o confuzie între porțiunea de uscat adăugată *la est* de Vechiul Stambul ostrovului Cuban (între anii 1902 și 1907) și mica insulă fără nume formată *ulterior anului 1916* de aluviunile Brațului Vechiul Stambul la *vestul* acestui braț, între el și Musura”¹⁰⁷.

Era deci sigur că faptele referitoare la pescuit și la instalarea grănicerilor între 1902 și 1907, pe care le cita delegația sovietică, priveau ostroavele fără nume care se adăugaseră în acea vreme ostrovului Cuban, și nicidecum ostrovului fără nume care se formase ulterior la sud-vest de Brațul Vechiul Stambul. Aceasta era explicația pentru care România nu avea de făcut nici un protest.

Tot astfel se explică de ce vasul de pază al grănicerilor ruși era situat, după cum afirma delegația sovietică, pe brațul *de est*, adică pe Vechiul Stambul, pe unde trecea frontiera.

În primii ani ai secolului al XX-lea au avut loc negocieri ruso-române asupra organizării pescuitului, dar acestea s-au referit la ostrovul fără nume *de la estul* Brațului Vechiul Stambul, și nicidecum la insula fără nume, formată ulterior *la vest* de Vechiul Stambul, aflat absolut în interiorul României.

Delegația română considera că utilizarea de către delegația sovietică a denumirilor folosite de pescari ruși, „Limba” și „Carmanâi”, precum și „*mărtuniile*” pescarilor, ale oamenilor bătrâni, erau de natură a mări confuzia, pentru că numirile indicate nu erau trecute nici pe hărțile ruse, care au fost prezentate delegației române (harta terestră 1:100 000 și harta marină 1:70 000) și nici pe hărțile române sau străine¹⁰⁸. Aceasta pe de o parte. Pe de altă parte,

¹⁰³ Ibidem.

¹⁰⁴ Ibidem, f. 60.

¹⁰⁵ Ibidem, f. 38.

¹⁰⁶ Ibidem, vol. 122, f.92

¹⁰⁷ Ibidem.

¹⁰⁸ Ibidem, f. 93.

indicațiile pescarilor nu constituiau o bază științifică sau, cu atât mai mult, un argument de drept.

În ceea ce privește situația la vărsarea Vechiului Stambul se remarcă contradicția dintre afirmația din prima parte a propunerilor delegației sovietice că brațul principal era cel din Vest (Musura), „pe care s-a făcut navigație internațională”, și afirmația de la sfârșit că atât Brațul Vechiul Stambul, cât și brațul Musura, „*nu au talveguri navigabile*”.

Fenomenul geologic al derivației Musura era cauzat, după cum am mai arătat, de transportul și depunerile de aluviuni în *fostul golf*, dispărut, care anterior era limitat prin capul Musura, dispărut și el în mijlocul uscatului care înainta în mare.

Existența derivației Musura nu însemna despărțirea în două *brațe comparabile* a Brațului Vechiul Stambul. Ea constituia, la acea zi, o derivație secundară și fără valoare, care după cum am arătat mai sus, urma soarta fenomenului geofizic al tuturor derivațiunilor care se formaseră în trecut spre vest.

În Tratatul de la Berlin din 1878, la articolul 45, se precizează că frontiera dintre Rusia și România e talvegul Brațului Vechiul Stambul și al gurii lui. S-a avut în vedere să se dea posibilitatea de navigație deopotrivă ambelor țări, căci Vechiul Stambul este brațul cel mai important și prin direcția lui și prin volumul apei (60%) din apele Brațului Chilia¹⁰⁹. Tratatul de la Berlin nu fixează prin coordonate unde era gura Vechiului Stambul la acea dată, fiindcă se cunoșteau fenomenele ce se desfășoară permanent la gura brațelor, iar studii serioase începuseră a se face din 1830; de aceea s-a utilizat formula generală, înțelegând că se va merge pe talveg oriunde ar ajunge gura Vechiului Stambul¹¹⁰.

În concluzie, delegația română era convinsă că nici *de jure* și nici *de facto*, frontiera, în regiunea vărsării Vechiului Stambul, nu a trecut niciodată și nu ar fi putut trece nici la acea zi pe altă linie decât pe aceea a talvegului din Brațul Vechiul Stambul. Derivația Musura, precum și ostrovul fără nume, format între ea și Vechiul Stambul, s-au format pe teritoriul român. Acest braț era lipsit de importanță pentru navigație și nu a servit niciodată navigației internaționale¹¹¹.

Pentru a se înlătura orice confuzie și a se verifica pe teren realitatea considerentelor expuse, delegația română, în ședința din 22 octombrie 1940, propune delegației sovietice să se facă o expertiză comună¹¹², sperând că în fața realității convingătoare delegația sovietică nu va mai avea îndrăzneala să susțină o pretenție atât de absurdă. Expertiza propusă a fost acceptată.

În aceeași zi generalul G. Malandin, referindu-se la chestiunile rămase nerezolvate, propuse ca o misiune a reprezentanților sovietici și români să

¹⁰⁹ Ibidem.

¹¹⁰ Ibidem.

¹¹¹ Ibidem.

¹¹² Ibidem, f. 94.

efectueze măsurători pe Brațul Musura și Vechiul Stambul, rezultatele urmând să fie telegrafiate la data de 25 octombrie¹¹³. Considerând inoportună plecarea delegației pentru executarea acestei lucrări, delegația sovietică îl numește în acest scop pe maiorul Graciov reprezentant al grănicerilor, sugerând delegației române să numească, la rândul ei, pe unul din reprezentanții din zona cea mai apropiată a lucrării¹¹⁴. Delegația română a acceptat propunerea¹¹⁵. Dar peste două zile delegația sovietică își revede ultimele decizii.

În ședința din dimineața zilei de 24 octombrie 1940, delegația sovietică a declarat că insistă, „în baza argumentelor sale convingătoare¹¹⁶, ca trasarea frontierei, de la Pardina până la Stefana (km 60), să se efectueze pe *Brațul de Sud*, în sectorul ostrovului Maican – *pe cursul de sud* și în sectorul Vechiul Stambul – pe brațul Musura¹¹⁷. În această chestiune delegația sovietică nu accepta nici o concesie și consideră continuarea discuțiilor posibilă numai pe această bază¹¹⁸.

Pe de altă parte, reprezentanții U.R.S.S. afirmând că la acea dată – 24 octombrie 1940 – chestiunea referitoare la situația și apartenența de fapt a insulei „Limba” la Rusia era clară, delegația sovietică „*considera de prisos*” a mai face acolo măsurători și dă ordin reprezentanților săi să nu le mai efectueze. „*Aceste pretenții* ale delegației sovietice, se spunea în declarația generalului G. Malandin, corespundeau intereselor ambelor părți, deoarece frontiera propusă dă posibilitatea României, având brațul Sulina, să-și asigure completamente navigația pe Dunăre”¹¹⁹. Mai mult, delegația sovietică considera că România, având brațele Sulina și Sf. Gheorghe, „nu are dreptul, în general, să aibă pretenții asupra Brațului Chilia. Acesta din urmă, în baza dreptății, trebuia să fie completamente dat U.R.S.S.”¹²⁰.

În încheiere, generalul G. Malandin era sigur că delegația română „va înțelege *toată rațiunea* cerințelor delegației sovietice și, fără a pierde de prisos timpul, va ajunge la o hotărâre justă, propusă de delegația sovietică”¹²¹.

În fața acestei situații delegația română avea de ales între următoarele decizii: 1) a refuza încheierea unui protocol final pentru delimitarea întregii frontiere până ce Moscova nu avea să recunoască punctul român de vedere în chestiunea Brațului Chilia și a Brațului Vechiul Stambul; 2) a ceda în fața pretențiilor sovietice pe acest sector, pretenții ce constituiau, de fapt, o nouă răpire de teritoriu, peste cea indicată în textul ultimatumului din 26 iunie 1940 și pe harta anexată; 3) a încheia un protocol final cu consemnarea precisă a punctului de vedere referitor la sectorul

¹¹³ Ibidem.

¹¹⁴ Ibidem, vol. 122 bis, f. 39.

¹¹⁵ Ibidem, vol. 122, f. 96.

¹¹⁶ Ibidem.

¹¹⁷ Ibidem.

¹¹⁸ Ibidem, vol. 122 bis, f. 43.

¹¹⁹ Ibidem.

¹²⁰ Ibidem.

¹²¹ Ibidem, f. 44.

contestat, și a apăra cu toată fermitatea, în acest sector, drepturile României. A fost aleasă cea din urmă soluție.

Delegația română a arătat din nou argumentele de ordin juridic și tehnic care demonstrau inconsistența propunerilor sovietice și a cerut să se treacă la redactarea protocolului final de descriere, pentru sectoarele în care s-a căzut de acord, rămânând ca pe celelalte să se înscrie punctele de vedere respective¹²².

Reprezentanții U.R.S.S. au persistat în intransigența lor și au anunțat că răspunsul privind redactarea protocolului final îl vor da într-o ședință pe care o vor anunța telefonic la 25 octombrie¹²³, dar nu au mai anunțat delegația română despre reluarea ori încheierea discuțiilor¹²⁴.

La 26 octombrie, când tratativele se considerau încă în desfășurare trupele sovietice au ocupat ostroavele care constituiau litigiul¹²⁵. Astfel s-a demonstrat că delegația sovietică a folosit negocierile de la Moscova din 1940 în scopul realizării sarcinilor precise pe care le primise de la Guvernul său. Obiectivul acestor sarcini îl constituia anexarea insulelor Salagnic, Dalerul Mare, Dalerul Mic, Maican și Musura (însula fără nume), teritorii românești răpitate pe lângă cele prevăzute de ultimatumul sovietic din 26 iunie 1940.

Ministrul român la Moscova Gr. Gafencu a formulat un protest, în numele Guvernului român, împotriva ocupării cu forța a ostroavelor de pe Brațul Chilia și de la gura Brațului Vechiul Stambul, apreciind raptul sovietic drept „procedeu inadmisibil, tinzând a crea un fapt împlinit înainte ca discuțiile comisiei mixte să fie terminate”¹²⁶.

Răspunsul comisariatului adjunct V. Dekanozov nu e lipsit de interes. El își exprima speranța că „România nu va stăruie în protestul său, pe care Guvernul sovietic nu-l poate accepta”¹²⁷. Ocuparea ostroavelor nu însemna, conform opiniei diplomatului sovietic, un gest inamic și nici o nesocotire a drepturilor sau a independenței României, „la obținerea căreia Rusia a contribuit în 1877”¹²⁸. V. Dekanozov considera că insulele dunărene nu aveau nici o importanță pentru România, care rămânea în posesia deplină a brațelor Sulina și Sf. Gheorghe. „Pentru U.R.S.S. însă, afirma comisariatul adjunct, întărirea pozițiilor sale pe brațul Chilia prezintă un interes însemnat. Este vorba de un interes defensiv, dat fiind împrejurările, situația internațională și unele aspecte ale stărilor politice din vecinătate, ca și unele legături de prietenie cu Germania”¹²⁹.

¹²² Ibidem.

¹²³ Ibidem.

¹²⁴ Ibidem, f. 42.

¹²⁵ Ibidem.

¹²⁶ Ibidem, vol. 122, f. 112.

¹²⁷ Ibidem, vol. 122 bis, f.32

¹²⁸ Ibidem.

¹²⁹ Ibidem.

La întrebarea lui Gr. Gafencu dacă ultimele cuvinte se refereau la prietenia germano-română sau la prietenia germano-sovietică, V. Dekanozov s-a grăbit să răspundă că era vorba de cea dintâi¹³⁰.

Este limpede așadar că Guvernul sovietic, realizând prevederile pactului Molotov-Ribbentrop și ale tranzacției sovieto-germane de la Kremlin, din 23-26 iunie 1940, referitoare la pretențiile U.R.S.S. asupra teritoriilor românești, depășind chiar limitele acestor înțelegeri, încerca să învinuiască România de starea de lucruri existentă atunci în sud-estul Europei.

Nu era nimic surprinzător. Totul se efectua în obișnuitul stil sovietic.

TRACING THE FRONTIER ALONG THE DANUBE – THE OBJECT OF ROMANIAN-SOVIET NEGOTIATIONS IN MOSCOW, 1940

Abstract

Based on previously unpublished information from the Archives of the Ministry of External Affairs, developments in the Romanian-Soviet negotiations concerning the tracing of the frontier along the Danube are being examined. The talks mainly focused on two issues: the establishment of the *thalweg* and the outlining of the frontier at the point where the arm *Vechiul Stambul* flows into the Black Sea. The author pinpoints the fact that the Soviet delegation took the negotiations in Moscow in 1940 as an opportunity to carry out the firm orders issued by the Soviet Government. The purpose was to annex *Salagnic*, *Dalerul Mare*, *Dalerul Mic*, *Maican* and *Musura*, isles which were part of the Romanian territory the Soviets had helped themselves to in addition to the territory focused on by the Soviet ultimatum of 26 June 1940.

¹³⁰ Ibidem.

ȚARISMUL RUS ȘI CHESTIUNEA BUCOVINEI ÎN ANII PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL

ION VARTA

Istoria a decis că cei doi vecini – Rusia și România – să fie aliați în războiul ruso-româno-turc de la 1877-1878 și în primul război mondial. În ambele cazuri atitudinea Imperiului rus față de aliatul său n-a fost din cele oneste. În 1878, contrar Convenției ruso-române de la 4/16 aprilie 1877, care garanta integritatea teritorială a României, acesteia din urmă pentru a doua oară i-a fost răpită o parte din Basarabia.

Intenții similare erau nutrite de anumite cercuri influente ale societății ruse care-și aveau exponenții săi în eșaloanele superioare ale puterii de stat a imperiului în toiul primului război mondial. Aceste forțe nu erau dispuse să respecte condițiile acordului secret româno-rus de la 18 septembrie/1 octombrie 1914, în conformitate cu care României i se recunoștea pentru întâia oară oficial dreptul de a reuni „părțile din Austro-Ungaria, locuite de români” atunci când „va considera oportun”, cât și stipulațiile Tratatului de alianță și a Convenției militare, încheiate cu Antanta la 4/17 august 1916 care prevedeau, între altele, revenirea Ardealului și a celei mai mari părți a Bucovinei la Patria-mamă.

Adepții politicii expansioniste rusești exercitau presiuni asupra guvernului din Petersburg pentru a-l face să încalce aceste acorduri diplomatice și să înglobeze Bucovina, acest vechi teritoriu românesc, în întregime, sau în cea mai mare parte, în hotarele Imperiului rus. Pretențiile teritoriale rusești se extindeau și asupra comitatului Maramureșului, cât și a altor teritorii românești.

Cele trei documente inedite, selectate în Arhiva de politică externă a Imperiului rus, care urmează mai jos, vin să confirme acest adevăr.

Primul din aceste documente, datat 15 ianuarie 1915, este semnat de general-locotenent F. Webel, comandantul Corpului 30 de armată al armatei ruse. La sfârșitul anului 1914, unitățile militare de sub comanda acestui general ocupaseră întreaga Bucovină, iar la mijlocul lunii ianuarie 1915, prin intermediul unei scrisori confidențiale, el înainta superiorilor săi proiectul de încorporare a întregii Bucovine Imperiului rus.

Argumentarea utilizată de generalul Webel pentru realizarea acestui plan era absolut neîntemeiată, ba chiar „ciudată” atunci când cerea anexarea Bucovinei drept recompensă „pentru sângele rusesc”.

Cel de-al doilea document, elaborat de P.Vergun, unul din principalii experți ai M.A.E. al Rusiei în chestiunea Bucovinei la sfârșitul anului 1916, indică foarte explicit scopurile urmărite de Imperiul rus în România, Balcani și Orientul Apropiat. Documentul scoate în evidență „necesitatea asigurării dominației rusești în Marea Neagră”, cât și „însușirea de către Rusia a cheii de la această mare”, ceea ce nu însemna altceva decât cucerirea strâmtorilor și a Constantinopolului. Vergun considera că realizarea acestui plan putea întâlni o atitudine suspicioasă în cercurile politice românești, de care putea profita Germania. Pentru a exclude o asemenea întorsătură a lucrurilor, guvernul Rusiei urma să adopte un șir întreg de măsuri între care: transformarea alianței ruso-române de la 4 august 1916 într-un institut permanent al relațiilor dintre aceste două țări ce trebuia să evolueze în viitor într-o uniune vamală, care ar fi avut, ne dăm foarte bine seama, consecințe nefaste pentru economia României. Dacă acest plan ar fi avut sorți de izbândă, statul român risca să se transforme într-o simplă anexă economică a Imperiului rus. Se mai prevedea: lichidarea Comisiei internaționale dunărene și obținerea pentru Rusia și România a dreptului de a dispune de posibilitatea efectuării unui control absolut asupra gurilor Dunării. Aceasta ar fi permis Imperiului rus să-și instituie influența în sud-estul Europei, însoțită de ingerințe continui în treburile interne ale statului român.

Sub aspect cultural se prevedea revenirea românilor la scrisul chirilic. Pentru aceasta era necesar „a fi ridicată conștiința clerului rural (românesc – *n.a.*), îndemnându-l să ceară introducerea scrisului chirilic în toate școlile, pentru început facultativ, iar apoi obligatoriu”.

Un rol deosebit în realizarea acestor planuri urma să-l joace Bucovina. Autorul acestui proiect insista ca orașul Cernăuți cu o parte a Bucovinei să rămână în posesiunea Rusiei, la care „ultima are tot dreptul în virtutea jertfelor suferite, dar neprevăzute de tratatul de la 4 august”. Un rol deosebit în planurile rusești de penetrație în România urma să-l joace Facultatea de teologie a Universității din Cernăuți care trebuia să fie transformată „într-o nouă Academie duhovnicească predestinată pentru necesitățile bisericești nu numai ale Rusiei carpatice, dar și pentru românii și slavii din Balcani”. Acestei viitoare instituții i se acorda rolul forței de șoc în promovarea intereselor rusești în România, cât și în restul Europei de sud-est. Vom arăta mai jos că un rol similar i se rezerva orașului Cernăuți cu Universitatea sa și în cel de-al treilea proiect de anexare a Bucovinei.

Cel de-al treilea document, datat la sfârșitul anului 1916 și semnat de A.Gherovsky, la fel expert al M.A.E. al Rusiei în problemele Bucovinei și Galiției, mărturisește și mai explicit despre intențiile cercurilor șovine rusești vis-à-vis de Bucovina și România în perioada care a urmat după intrarea acesteia din urmă în război de partea Antantei.

Autorul acestui document insista asupra încorporării întregii Bucovine Imperiului rus. Argumentarea utilizată de el era la fel de domeniul absurdului: „Rusia creștină ca apărătoare a popoarelor creștine din Peninsula Balcanică dispune de dreptul absolut de a primi întreaga Bucovină”. Astfel era dezvăluită

esența faimoasei lozinci a țarismului despre mesianismul creștin rus, lozincă sub care erau înfăptuite toate războaiele ruso-turce și nu numai ele. Drept recompensă pentru „ajutorul creștinesc” acordat popoarelor din sud-estul Europei urmau a fi aduse „jertfă” Imperiului rus pământuri străine, ce nu i-au aparținut niciodată și, pentru a câta oară, din spațiul românesc.

În viziunea autorului acestui document Bucovina, datorită situației sale geografice, avea o mare importanță strategică ca viitor cap de pod pentru promovarea expansiunii ideologice rusificatoare a țarismului în România, expansiune ce trebuia să pregătească ulterioara penetrație rusă în această țară, pentru ca mai târziu să fie lichidată chiar și stătalitatea română ce prezenta un obstacol serios în calea celor ce tindeau să-și lărgească posesiunile până la strâmtoni și Mediterană.

Odată cu formarea statului unitar român accesul invadatorilor din nord spre Constantinopol a devenit imposibil. Pentru Imperiul rus era preferabilă perioada când cele două principate române de la Dunărea de Jos existau separat. Atunci, politica de dictat a guvernelor ruse avea, de regulă, succes, iar teritoriile ambelor principate erau transformate în repetate rânduri în bulevard sau în câmp de bătaie pentru părțile beligerante cu consecințe dezastruoase pentru români.

Pentru început, România, în conformitate cu cel de-al III-lea proiect urma „să fie atrasă în sfera influenței culturii ruse” ceea ce însemna că statul român trebuia să fie supus unei rusificări perpetue. Românii urmau a fi convinși de faptul că după proveniență, așezare geografică și cultură, ei aparțineau nu Apusului, ci Răsăritului, fiind parte componentă a lumii greco-slave.

Autorul acestui document aducea o serie întregă de motivații de natură economică în favoarea încorporării Bucovinei în granițele Imperiului rus, ceea ce demonstrează că pretențiile teritoriale rusești erau dictate, în primul rând, de interese mercantile.

Un deosebit interes pentru cei ce râvneau la pământuri străine prezentau bogățiile fondului bisericesc bucovinean, ce includea peste 230 000 de desetine de pământ fertil, echivalente la mai multe milioane de ruble. În conformitate cu acest document, toată avuția bisericii române din Bucovina urma să fie pusă la dispoziția bisericii galițiene, care era destul de săracă. Acestei biserici urma să i se încredințeze rolul de forță de șoc în promovarea campaniei rusificatoare în România.

Un pericol serios pentru Imperiul rus prezenta mișcarea de eliberare națională a ucrainenilor. Formarea unui stat ucrainean, independent de Rusia, ar fi constituit o lovitură fatală pentru imperiu. Dacă Bucovina ar fi intrat în componența României, ea, conform părerii lui A.Gherovsky, putea deveni un centru al mișcării iredentiste ucrainene și, în acest fel, ar fi putut contribui, în mare măsură, la realizarea scopurilor urmărite de liderii mișcării naționale ucrainene.

Unirea Bucovinei cu România, în viziunea lui A.Gherovsky, mai prezenta încă un pericol serios pentru Imperiul rus. România, considera el, după eliberarea „românilor, aflați sub jugul austro-ungar”, va căuta să obțină un sprijin din partea

mișcării de eliberare națională ucrainene în lupta pentru „eliberarea Basarabiei”. După înfrângerea puterilor centrale și alipirea teritoriilor românești din fosta Austro-Ungarie la România „toate pretențiile românilor se vor referi la Basarabia”, iar Rusia, după eliberarea românilor de sub jugul austro-ungar, „în ochii românilor se va transforma din dușmanul principal în unicul dușman”.

Astfel, acceptând cedarea Bucovinei către România, Rusia risca să piardă și Basarabia română. Deci și din acest considerent revenirea părții nordice a fostului Principat Moldova la Patria-mamă nu era acceptabil pentru avocații intereselor imperiale rusești.

Un scop strategic deosebit urmărit de forțele șovine ruse era formarea unui coridor ce ar fi permis unirea slavilor de sud cu cei de est. Realizarea acestui plan permitea a fi lichidat pentru totdeauna obstacolul ce împiedica slavii din est și sud să facă joncțiunea atât de mult râvnită de adepții doctrinei panslaviste și acest obstacol erau tocmai pământurile românești. A. Gherovschi propunea încorporarea în hotarele Imperiului rus a comitatului Maramureșului împreună cu alte teritorii românești din Carpații nordici, ceea ce ar fi permis Rusiei să formeze mult râvnitul coridor, care acorda posibilitatea instituirii unui protectorat rus asupra tuturor slavilor. Realizarea planului permitea, de asemenea, Rusiei să țină sub un control riguros și o influență permanentă Europa Centrală, cât și să izoleze toată Peninsula Balcanică de restul Europei, supunând popoarele din această regiune dominației sale absolute.

Tuturor acestor proiecte, făurite de forțele expansioniste rusești, nu le-a fost sortit să se realizeze în acel timp. Românii din teritoriile înstrăinate, profitând de prăbușirea celor două imperii – austriac și rus –, au înfăptuit în 1918 Marea Unire.

I

COPIA SCRISORII STRICT SECRETE A COMANDANTULUI CORPULUI 30 DE ARMATĂ, GENERAL-LOCOTENENTUL F. WEBEL, DIN 15 IANUARIE 1915, NR. 379, ADRESATĂ DIRECTORULUI CANCELARIEI DIPLOMATICE

Pentru a mă informa, Excelența voastră mi-ați expedit, alăturat la scrisoarea din 30 decembrie 1914, copia unui raport al serviciului secretarului superior al Cancelariei Diplomatice de pe lângă Statul Major al Comandantului Suprem camer-iuncherului Muraviov despre necesitatea constituirii miliției cu populație locală românească din zona ocupată de noi a Bucovinei.

Personal, după ce am cutreierat această parte a Bucovinei imediat după ocuparea ei de către unitățile corpului comandat de mine, mă consider obligat a vă expune părerea mea despre raportul camer-iuncherului Muraviov.

Bucovina de sud, ocupată de slăvitele noastre armate în a doua jumătate a lunii decembrie 1914, după părerea mea, e necesar să fie alipită în întregime la Rusia în virtutea următoarelor considerații:

Cu toate că populația părții sudice a Bucovinei e constituită în marea majoritate din români, totuși, după cum m-am convins personal, acolo, de asemenea, sunt prezenți în mare număr rusezii și

nemții; demarcarea în Bucovina a unui hotar exact, pe principii etnografice, va fi extrem de dificilă, din cauza amestecului de naționalități. În același timp, România, în decursul primelor cinci luni de război, a avut absoluta posibilitate să ocupe cu armatele sale acea parte a Bucovinei care prezenta interes pentru ea; dacă România n-a făcut aceasta mie mi se pare absolut inexplicabil de ce de către noi trebuie să se manifeste o asemenea generozitate cum ar fi cedarea unui teritoriu bogat în resurse naturale, care a fost ocupat cu prețul sângelui rus. România, după cum am remarcat în presa românească, probabil, ia în considerație deja faptul că Bucovina de sud pentru ea este pierdută, între altele, tot din vina ei, ca urmare a unei politici lente și nehotărâte. A oferi pretexte României pentru careva iluzii vis-à-vis de Bucovina de sud, mi se pare că ar fi din partea noastră o greșeală mare și greu reparabilă.

După mine, la fel de imprudentă ar fi constituirea în Bucovina de sud a miliției cu locuitori băștinași români. O asemenea măsură care ar crea o situație deosebită pentru această parte a Bucovinei, deosebire chiar față de acea parte a Galiției cu populație băștinașă rusească, unde o asemenea miliție nu a fost formată, bineînțeles că va fi absolut greșit interpretată atât de populația locală românească, cât și de opinia publică din România oferindu-i acesteia pretext pentru speranțe care, eu nădăjduiesc, nu se vor realiza. În afară de aceasta, o asemenea măsură bineînțeles, va fi ofensatoare pentru populația rusă a Galiției, căreia, după ocupația acestei regiuni de către armatele noastre, nu i s-a oferit din partea noastră o asemenea încredere. În sfârșit, proiectata, de către camer-iuncherul Muraviov, miliție românească va constitui o sursă a unor mari complicații și neplăceri pentru armatele noastre dislocate în Bucovina.

În baza celor văzute personal de mine eu afirm absolut categoric că administrația noastră rusă, bineînțeles respectiv selectată din cele mai bune forțe administrative și nu din funcționari întâmplători ai poliției județene, nu va întâmpina nici o împotrivire din partea populației locale românești care, din primele zile ale ocupației ținutului de către noi, a manifestat adânc respect față de administrația rusească în persoana șefilor militari.

Ideea expusă în raport în conformitate cu care diplomația noastră și măsurile noastre în Bucovina trebuie „să servească cauzei răspândirii mișcării românești mai departe, în limitele Ungariei ar fi absolut clară dacă noi am avea careva obligație față de România în chestiunea Bucovinei de sud; presupun deci că o asemenea obligație nu există, deoarece în caz contrar modul de acțiune al României ar fi altul și armatelor noastre, în acest caz, probabil, li s-ar fi indicat să nu ocupe partea de sud a Bucovinei. Dacă aceasta este anume așa, atunci mi se pare că nu este cazul că ne îngrijm de interesele românești mai mult decât aceasta o face guvernul român care, probabil, iarăși contează să-și lărgească teritoriile sale cu aceeași metodă pașnică ca și în cazul lichidării războiului balcanic.

Referindu-mă în cele din urmă, la varianta expusă în raportul camer-iuncherului Muraviov despre „prea posibilă” evacuare a armatelor noastre din localitățile românești ale Bucovinei din considerente strategice, mă simt obligat să afirm că anume considerentele strategice m-au făcut să ocup Bucovina de sud, deoarece ocupația de către armatele noastre a unei poziții excelente în aripa unei atât de serioase linii de apărare a austriecilor cum sunt Carpații, crează pentru noi o atât de convenabilă situație strategică, încât despre evacuarea de aici din considerente strategice a trupelor noastre nici nu poate fi vorba.

Evacuarea e posibilă doar în cazul trimiterii în Bucovina de către austrieci a unor forțe mari, dacă către acel timp aici nu vor fi amplificate forțele noastre.

Consider de datoria mea ca gândurile mele expuse mai sus în calitate de comandant militar situat în fruntea armatelor ce au ocupat Bucovina să le comunic Excelenței voastre în speranța că ele vor servi în calitate de material pentru viitoarea soluționare a chestiunii Bucovinei.

Rog și altele [...]

< A semnat > F. Webel

II

RAPORTUL LUI P. VERGUN: INTERESELE RUSEȘTI ÎN ROMÂNIA

În contactele cu diplomații și dregătorii de stat români diplomația rusă are tot dreptul să indice că România datorează existența sa, eliberarea de sub dominația turcă în anul 1877 și ocupația austro-germană în 1854, cât și unirea într-un tot al jertfelor nenumărate ale poporului rus și bunăvoinței Casei împărătești coreligionare a Romanovilor.

Pentru întărirea alianței actuale politico-militare de la 4 august între Rusia și România e necesar să tindem ca această alianță să se transforme într-un institut *permanent* ce ar putea evolua în viitor într-o uniune vamală întru evitarea presiunii capitalului german asupra României. Tendința Rusiei de a-și însuși cheia de la Marea Neagră va întâlni o atitudine suspectă și geloasă în cercurile politicianilor români, pe care se pot baza uneltirile germane în sânul intelectualității și păturilor muncitorești. În contrapondere diplomația rusă poate să se sprijine pe 2 factori de o importanță enormă: I. Pe clerul creștin ortodox, ce necesită să fie smuls din actuala situație înjositoare și II. Pe țărănime, ale cărei tendințe coincid cu interesele țărănimii ruse.

Pentru asigurarea dominației ruse în Marea Neagră e necesar, în primul rând, să tindem la lichidarea Comisiei internaționale dunărene și la acordarea dreptului de a gira în gârlele Dunării numai pentru cele două state nemijlocit cointeresate: Rusia și România. Pentru aceasta e necesar a fi schimbate funcțiile comisiei pe râul Prut și lărgite împuternicirile agenților guvernelor rus și român în Comisia dunăreană. Atunci ultima va deveni absolut inutilă și de aceea va putea fi lichidată.

În aspect cultural ideal trebuie considerat revenirea românilor la scrisul vechi chirilic românesc, nimicit la început în urma uneltirilor grecilor fanarioți, iar mai apoi în urma insistențelor austriece în timpul campaniei din Crimeea, adică cu 60 de ani în urmă. Pentru aceasta e necesar a fi ridicată conștiința clerului inferior rural, care până acum folosește în parohiile sale cărțile bisericești tipărite nu în latină, ci în *chirilică* și de a-l îndemna să ceară introducerea scrisului chirilic vechi românesc în toate școlile, la început facultativ, iar mai apoi ca studiu obligatoriu.

Cât privește Bucovina, n-ar trebui să uităm, că în conformitate cu înțelegerea de la 4 august, semnată de împuternicitul cu afaceri Polevschi, dar neratificată de împărat, în partea apuseană a Bucovinei urmează să rămână sub dominația română mai mult de 200 000 de ruși creștini ortodocși. E necesar să-i adăugăm și pe cei 15 000 „necrasovți” de rit vechi sau filiponi din Dobrogea și până la 10 000 sectanți, scopti și hlăști dispersați prin centrele mari comerciale din România. Pentru apărarea acestor ruși de românizare e necesar să se insiste: 1. Ca în bisericile ruse ortodoxe din Bucovina să fie păstrată limba actuală slavă a serviciului divin și ca nici într-un caz să nu fie admisă cea română; 2. Ca credincioșii de rit vechi ruși din Dobrogea să obțină dreptul fundării propriilor școli populare cu pedagogi ruși, pentru ce au pledat timp de câteva decenii și de care dispun liber coloniștii germani; 3. Ca să se obțină o influență în cercurile sectante întru evitarea răspândirii propagandei monstruoase în limitele hotarelor Rusiei.

Mai întâi de toate e necesar să se insiste asupra anulării de către guvernul român a interdicției vânzării libere în teritoriul României pentru vânzătorii de icoane, cărți și (ofenii?). Interdicția aceasta există din 1907, în urma căreia tot comerțul cu icoane creștine ortodoxe a nimerit în mâinile evreilor. În afară de aceasta, atenția primordială e necesar să fie acordată educației tinerei generații, care se consacră vocației bisericești. E necesar a fi mărit numărul bursei pentru români în seminarile din sudul Rusiei și îndeosebi în Academia duhovnicească din Kiev.

Dacă capitala Bucovinei – Cernăuțiul –, va rămâne în posesiunea Rusiei, la care ultima are tot dreptul în virtutea jertfelor suferite, dar neprevăzute de tratatul de la 4 august, va fi necesar ca Facultatea de teologie a Universității din Cernăuți să fie transformată într-o nouă Academie

duhovnicească predestinată pentru necesitățile bisericești nu numai ale Rusiei carpatice, dar și pentru români și pentru slavii din Balcani. Dacă, ferească Dumnezeu, partea rusă a Bucovinei va rămâne totuși României e necesar să se insiste asupra păstrării catedrei de limbă slavă bisericească la Facultatea de teologie a Universității din Cernăuți și asupra introducerii în școlile locale a predării limbii ruse locale, dar nu pe baza manualelor actuale austriece, alcătuite cu scris fanatic, respins de popor, ci pe baza manualelor ruse cu scris istoric. Pentru salvarea părții ruse a Bucovinei poate fi ușor propus României sub formă de compensație districtul Vidin al Bulgariei de pe malul drept al Dunării, populația căruia în mare măsură e alcătuită nu din bulgari, ci din români.

În sfârșit, e necesar ca pe lângă biserica rusă a Ambasadei din București să fie fondată Societatea rusă sau, mai bine, Societatea tot slaveană de ajutorare, care ar fi putut să întrețină o sală de lectură, un așezământ de învățământ, similare cu cele înființate de către nemți în capitala română. Statutul unei astfel de societăți a fost elaborat de D. N. Vergun în timpul aflării sale în București în septembrie 1916 și care se află în mâinile reprezentantului agenției telegrafice V. G. Iancevețci.

III

MEMORIUL LUI A. J.GHEROVSKY ȘI ANTONIU, ARHIEPISCOPUL HARCOVULUI

A ceda României Bucovina până la râul Prut înseamnă a lăsa o populație rusă băștinașă în număr de 250 000 locuitori sub jug străin, 250 000 de țărani ruși ortodocși sub autoritatea Hohenzolernilor romano-catolici. În componența Bucovinei revendicate de România intră nu numai districte cu o considerabilă minoritate rusă (districtul Suceava, cu 25% populație rusă, Câmpulung, unde aproape jumătate din teritoriu este compact populat de ruși), ci și districte cu populație rusă preponderentă Cernăuți, Siret, Storojineț și chiar cinci districte rusești (Văscăuți, Stănăuți, Vijnîța, Puțila, Seletin), unde nu numai că nu este nici un sat românesc, dar nimeni nici nu înțelege românește.

Cedarea părții rusești a Bucovinei către România după memorabilele cuvinte ale suveranului despre eliberarea Rusiei subjugate și după zece luni de război ar fi o înjosire a Rusiei în fața lumii întregi și, în special, în fața României care și așa s-a prea semețit și care, orbită de marea culturii germane și de forța pumnului nemțesc, ne disprețuiește pe noi ruși. Eu nu vorbesc aici de poporul simplu român, ci numai de intelectualitatea română pătrunsă de spiritul german și de sferile românești care în momentul de față duc tratative cu Rusia pentru împărțirea moștenirii austriece. Numai prin acest dispreț poate fi explicată cutezanța românilor, care cer ca Rusia să le cedeze pământuri ruse strămoșești.

Drepturile Rusiei asupra Bucovinei neîndoicnic sunt mai întemeiate decât drepturile României. În primul rând, Rusia ortodoxă, ca apărător al popoarelor ortodoxe din Peninsula Balcanică, are tot dreptul să capete întreaga Bucovină ca țară ortodoxă și ea este moralmente datoare să nu admită ca nici o parte a Bucovinei să nu revină Hohenzolernilor romano-catolici. Drept că acum punctul de vedere religios nu mai e la modă, dar să nu uităm că Rusia datorează grandoarea sa anume principiului religios. Alăturăm aici copia scrisorii pe care am primit-o în această chestiune din partea președintelui Antonie, arhiepiscop de Harcov, persoană pe deplin competentă.

Despre drepturile istorice și naționale ale Rusiei asupra Bucovinei și despre apartenența Bucovinei la cnezatul rus Halici, despre preponderența dintotdeauna a elementului rus în Bucovina, despre faptul că orașul Cernăuți și mitropolia Cernăuțiului au fost întemeiate nu de români, ci de austrieci; am scris deja în memoriile mele prezentate ministerului anul trecut, la începutul războiului.

Cedarea părții rusești a Bucovinei către România ar trezi un sentiment de amărăciune în rândurile populației ruse nu numai în Bucovina, ci și în societatea rusă din Rusia, care în prezent nu este încă la curent cu adevăratul caracter al pretențiilor românești. Că doar nu poate să rămână infructuoasă lupta bucovinenilor ruși pentru cauza rusă sub stăpânirea austriacă. Înainte de război guvernul austriac persecuta crunt populația rusă din Bucovina, odată cu începutul războiului, aceste persecuții s-au înăsprit și autoritățile austriece, fără a se sinchisi, spânzură și împuşcă fără judecată sute de locuitori pașnici, nu cruță nici femei, nici bărbați, nici copii. Prin lupta și suferințele sale populația rusă locală a cucerit dreptul moral la eliberare, la unirea cu Rusia mamă.

În Bucovina românii n-au luptat. Ei au luptat în Transilvania împotriva maghiarilor, iar în Bucovina ei au mers mână în mână cu guvernul austriac. În Bucovina, guvernul austriac nu-i persecuta pe români, nici înainte, nici după începerea războiului. Când erau spânzurați țărânii bucovineni, jandarmii austrieci în prealabil verificau dacă nu sunt români printre ei.

Afară de cauzele religioase, morale și naționale, mai există următoarele motive care vorbesc împotriva cedării întregii Bucovine de dincolo de Prut României:

Rusia ar primi numai o parte mică, și încă cea mai săracă în sensul bogățiilor naturale și dens populată a Ucrainei. Întreaga regiune montană și toate bogățiile ei (cârbune, petrol, sare, sulf), toate stațiunile balneare, de care ar avea atâta nevoie Rusia, le-ar căpăta România, căreia i-ar reveni toate orașele bucovinene.

Întrucât toate moșiile bisericii ortodoxe bucovinene (230 000 de desetine), cu excepția a 3 000 - 4 000 desetine, se află la sud de râul Prut; toată această avere de multe milioane ar încăpea pe mâinile României, Rusiei i-ar reveni însă o parte a eparhiei Bucovinei fără averea bisericească. Totodată, să nu uităm că biserica ortodoxă din Galiția nu are nici un fel de mijloace materiale și că, în caz că Bucovina de dincolo de Prut va fi cedată României, nu numai că nu se va putea beneficia de bogatul fond bisericesc pentru biserica ortodoxă din Galiția, dar că vor trebui găsite mijloace pentru biserica ortodoxă din Bucovina.

Cu pierderea orașului Cernăuți, Rusia va pierde posibilitatea influenței culturale asupra românilor prin intermediul Universității din Cernăuți. În ultimii ani printre studenții acestei universități cu Facultatea ei teologică ortodoxă erau, afară de românii bucovineni, mai bine de 200 de studenți din România. Studenți teologi din România acolo erau mai mulți decât la Academia teologică din București. Dacă chestiunea aceasta ar fi bine pusă la punct, românii din România ar continua să învețe la Universitatea din Cernăuți și după la alipirea acestui oraș la Rusia. Asta ar avea o importanță uriașă pentru relațiile ruso-române pe viitor. Până acum intelectualitatea română este pe deplin rusofobă. Numai prin plasarea României de partea Rusiei împotriva Austriei, rusofobia intelectualității române nu va dispărea. În înțelegerea societății românești România nu va lupta de partea Rusiei, ci de partea < surorilor ei latine > Franța și Italia. După războiul biruirii și alipirea la România a părților Austro-Ungariei populate de români, toate aspirațiile românilor vor fi îndreptate spre Basarabia. Nu trebuie să ne scape din vedere și faptul că la baza concepției intelectualității românești stă ideea că națiunea română reprezintă o insulă a nobilei latinități, înconjurată de marea barbară a slavilor și că principalul dușman natural al României este Rusia. După eliberarea românilor de sub jugul austro-german, în ochii societății românești Rusia se va transforma din dușmanul principal în unicul dușman. După război propaganda iredentistă în Basarabia se va intensifica ca urmare a faptului că pentru numeroasele organizații iredentiste dispunând de mijloace ce se ridică la multe milioane < în special, Liga Culturală >, care au activat până acum în Austro-Ungaria, Basarabia va constitui singurul obiectiv al activității lor. Această propagandă va fi susținută de Germania și de toți ceilalți dușmani fățiși și ascunși ai Rusiei. Cedarea de către Rusia a părților rusești ale Bucovinei va fi interpretată de către români drept slăbiciune a Rusiei și le va spori elanul. E foarte posibil și chiar probabil că după război va urma apropierea

României de Ungaria și Germania, deoarece în toate țările acestea este răspândită larg ideea că românii, maghiarii și nemții au misiunea istorică de a separa slavii de nord de cei de sud, că ei sunt aliați firești, interesul comun al cărora este de a slăbi popoarele slave și de a nu admite unirea slavilor de nord cu cei de sud.

Împotriva acestei posibilități trebuie să luptăm: 1) Pe calea influenței culturale asupra societății românești, 2) Prin crearea unei astfel de frontiere care ar deschide Rusiei accesul la Moldova (cursurile superioare ale râurilor Siret, Suceava, Moldova și Bistrița) și Trasilvania (trecătoarea Rotunda), 3) Prin formarea unui coridor care i-ar uni pe slavii de nord cu cei de sud (pe slovaci și cehi cu slovenii și croații) și care i-ar separa pe maghiari și români de nemți. Coridorul acesta ar putea fi format în Ugria și Stria între râurile Raba și Litava. Înfrâurirea culturală asupra românilor e posibilă mai ales, așa cum s-a spus mai sus, prin intermediul Universității din Cernăuți. E necesar a atrage România în cercul de influență a culturii ruse, a readuce poporul român în lumea greco-slavă, a convinge societatea românească că prin originea, situația geografică, dar mai ales prin cultura sa aparține nu Occidentului, ci Orientului, că ei nu sunt o insulă, ci o parte componentă a lumii greco-slave. O astfel de influență asupra opiniei publice românești va fi posibilă numai în cazul când în mâinile Rusiei va rămâne orașul Cernăuți, unde fără zăbavă ar putea fi educați sute de studenți din România în direcția dorită de Rusia. La Cernăuți sunt deja acești studenți și la dispoziția Rusiei vor fi milioanele bisericii ortodoxe bucovinene. A atrage însă sute de studenți români la Kiev sau Petrograd în viitorul apropiat este cu neputință apoi și rezultatele vor fi altele.

Opinia răspândită de unii cum că populația rusă din România nu este amenințată de nici un pericol în sensul românizării, deoarece românii, chipurile, nu ar fi capabili să asimileze populații străine, nu sunt întemeiate. Referirea la faptul că sectanții ruși care s-au strămutat în România și-au păstrat specificul lor național, astfel încât guvernul român, convingându-se de zădărnicia încercărilor de a-i româniza, n-a găsit altă ieșire decât să-i izgonească, nu demonstrează nimic altceva decât tendințele de românizare ale guvernului român. Sectanții n-au putut fi românizați exclusiv datorită dârzeniei lor din aceleași cauze din care autoritățile ruse n-au reușit să-i convingă pe acești sectanți de faptul că drumul ales de ei este greșit.

Or, dimpotrivă, cine cunoaște cât de cât poporul român știe că românii au o uinuitoare capacitate de a asimila neamurile străine. Populația băștinașă (malorusă) de la nordul Moldovei în districtul Dorohoi aproape că a dispărut. Ea este supusă unei românizări nemiloase. Limba slavă de cult a fost cu desăvârșire izgonită din biserici chiar și în satele cu populație pur rusească. Ca urmare a acestui fapt în momentul de față în foarte puține localități din nordul Moldovei locuitorii mai vorbesc încă rusește. (De exemplu, în Tureatca, Zamostie). În majoritatea cazurilor, rusește știu de acuma numai bătrânii. În Basarabia, sub stăpânire rusească, au fost românizate multe sate rusești (de exemplu, în județul Hotin: satele Stroinești, Călincăuți ș.a.). Dar și mai uimitor e faptul că în Ungaria, unde guvernul maghiar încearcă din toate puterile să maghuarizeze populația românească, în răstimpul ultimilor cincizeci de ani numai în 50 de localități, în care mai înainte precumpăneau românii, în prezent precumpănesc maghiarii, totodată, în același răstimp, s-au românizat 200 de localități maghiare. În Bucovina, românizarea sistematică a populației ruse din contul mijloacelor guvernului român a început abia nu demult. Mai întâi în satele rusești erau deschise case de împrumut și economii, apoi țărani ruși căzuți în dependență economică de aceste case erau siliți să-și trimită copiii la școlile românești deschise tot acolo pe banii < Ligii Culturale > din București și în timpul recensământului să se declare români sub amenințarea încasării imediate a datoriei și ruinării complete. Urmările unei astfel de propagande s-au răsfrânt pregnant în recensământul austriac oficial din 1910; conform datelor acestui recensământ în Bucovina sunt 305 000 de ruși și 278 000 de români, pe când după datele recensământului din 1900, de asemenea denaturate în folosul românilor, ruși erau 298 000, iar români doar 230 000.

Populația rusă de 250 000 din Bucovina de dincolo de Prut nu va putea fi românizată imediat. Pentru aceasta e nevoie de timp. Dar afară de românizare, de pe urma căreia va avea de suferit nemijlocit populația rusă locală, cedarea Bucovinei de dincolo de Prut cu 250 000 de maloruși Hohenzollernilor va dauna direct Rusiei, deoarece Bucovina de dincolo de Prut va fi un focar al mazelismului. Terenul pentru aceasta e destul de favorabil în Bucovina, acolo există deja o organizație mazeliană, creată de guvernul austriac, câteva sute de școli populare <ucrainene>, câteva gimnazii <ucrainene>, un seminar învățătoresc <ucrainean>, catedre <ucrainene> la Universitatea din Cernăuți. Bucovina a fost până acum cuibul celui mai mârșav și mai dăunător spirit separatist malorus (mazelian), baștina cunoscutului lider al mazeliniștilor austrieci, membru al Parlamentului austriac, Nicolai Vasilco, care se bucură de o enormă autoritate la Curtea austriacă, este apropiat de sferele berlineze, prieten intim al mitropolitului uniat, contele Septițki, și adorat de evreii austrieci. Nicolai Vasilco este un moșier român, un om cu capacități excepționale, care câștigă pe contul politicii <ucrainene> sute de mii anual. Întrucât el este de naționalitate român și e în relații de rudenie cu mulți aristocrați români, fără îndoială că după împărțirea Austriei își va muta activitatea în România unde, folosind relațiile sale și susținut de Germania, de iezuiți și evrei, își va continua activitatea în dauna Rusiei. Pe urma lui Vasilco se vor strămuta în România activiștii mazelieni din Galiția, care se află acum la Viena sau în Bulgaria. Bucovina de dincolo de Prut va juca același rol în mișcarea mazeliană pe care l-a jucat Republica Cracovia după împărțirea Poloniei. Neînsemnata Republică Cracovia a fost focarul mișcării revoluționare poloneze în Rusia. Un astfel de focar al mișcării mazeliene va fi Bucovina de peste Prut și mai mare ca teritoriu și ca număr al populației. Nu va fi deloc greu a-i convinge pe Hohenzollernul român și actuala societate românească de faptul că propaganda mazeliană e folositoare României, care după eliberarea românilor austro-ungari trebuie să <elibereze> încă și Basarabia.

Cedând României Bucovina de dincolo de Prut, Rusia nu numai că nu va realiza scopul acestui război: eliberarea întregii Rusii subjugate, ci și un alt scop: de a pune capăt propagandei mazeliene.

La rezolvarea problemei frontierei ruso-române nu se poate să nu ținem seama și de faptul că dincolo de Prut se află și mitropolia de rit vechi în Crinița Albă, cu numeroase temple și mănăstiri. Mitropolitul de rit vechi Macarie a trimis prin intermediul guvernatorului de Cernăuți, S. D. Evreinov, încă astă-iană o telegramă din partea sa și a păstoriților săi din Bucovina Maiestății sale împăratului cu exprimarea sentimentelor de loialitate, și împăratul a binevoit să-i răspundă. Oare faptul acesta nu va fi luat în vedere, și oare e compatibil cu interesele Rusiei ca centrul spiritual al ortodocșilor de rit vechi să rămână dincolo de hotarele țării, ca ei să treacă din Austria în România?

Ținând seama de cele expuse mai sus, cedarea către România a întregii Bucovine până la râul Prut nu poate fi privită numai din punctul de vedere al cedării unui mic teritoriu către un stat prieten.

Pretențiile României la partea de sud-est a Rusiei ungurești <comitatul Maramureș> sunt și mai puțin întemeiate decât pretențiile la părțile rusești ale Bucovinei, care intrau în componența Principatului Moldovei [...]. În Rusia ungurească aproape că nu sunt teritorii cu populație ruso-română amestecată, cu excepția orașului Sighet și împrejurimile sale apropiate, unde de asemenea precumpănește populația rusă. Închisoarea din Sighet întotdeauna a fost plină de criminali politici ungro-ruși. În Sighet aveau loc răsunătoare procese ungro-ruse cu sute de acuzați, printre care și procesul din 1913-1914, la care a compărut în calitate de martor contele B. A. Bobrinski, membru al Dumei. Nu poate fi cedat Hohenzollernilor României comitatul Maramureș, a cărui populație de peste 200 de ani luptă cu disperare pentru credința ortodoxă rusă, nu trebuie să li se dea nici un pic de pământ din Ungro-Rusia, nu trebuie lăsați pe mâna lor țărani ungro-ruși pe care maghiarii îi judecau pentru faptul că ei credeau în eliberarea apropiată a Ungro Rusiei și pentru că ei încă cu mult înainte de război se rugau în casele lor de rugăciuni pentru țarul rus și pentru biruința armatelor rusești.

Nu poate fi cedat României mai cu seamă Muntele Negru, acest splendid colțisor al Rusiei ungurești, care este atât de scump inimii fiecărui ungro-rus, galițian și bucovinean, acest centru al poeziei și legendelor populare.

RUSSIAN TSARISM AND THE ISSUE OF BUKOVINA IN THE FIRST YEARS OF WORLD WAR I

Abstract

The author puts forth two previously unpublished documents from the Archives of Foreign Policy of the Russian Empire which bear out the expansionist character exhibited by the policy of the Government in Sankt Petersburg. Infringing upon diplomatic agreements in use, the Russian Government was determined to fully or partially acquire Bukovina.

TRASAREA NOULUI HOTAR ÎN SUDUL BASARABIEI LA 1856/1857 ȘI LICHIDAREA AȘEZĂRILOR CĂZĂCEȘTI DIN PRAJMA DUNĂRII

VITALIE VĂRATEC

Încheierea războiului Crimeii prin semnarea Tratatului de pace de la Paris din 18/30 martie 1856 a marcat instituirea unui nou regim de ex loatare a Dunării, determinând în mare parte soarta pe mai departe a populației de pe țărmul brațului danubian Chilia. Prin art. 20 al tratatului se preciza că „Împaratul Rusiei consimte la o rectificare a frontierei sale în Basarabia” urmând ca teritoriul cedat de Rus’ a să fie inclus în componența Principatului Moldovei, aflată sub suzeranitatea otomană¹. Era pentru prima oară când ofensiva seculară a Imperiului rusesc spre Balcani a fost stăvilită prin obligarea Petersburgului să cedeze gunle Dunării. Or, realizarea acestei prevederi a devenit posibilă peste aproape un an de la încheierea păcii, când în urma unor îndelungate discuții și tergiversări Rusia s-a văzut obligată să se retragă din sudul Basarabiei pe linia noului hotar trasat cu concursul comisarilor marilor puteri europene. La 1 martie 1857 autoritățile militare și civile moldave au trecut Prutul „pentru preluarea porțiunii de teritoriu al Basarabiei care prin tratatul de la Paris a fost alipit la Principatul Moldovei”².

În cele unsprezece luni avute la dispoziție după încheierea păcii și până la abandonarea definitivă a zonei din preajma Dunării, Rusia a beneficiat de suficient timp pentru a-și rezolva nestingerită toate actualele sau eventualele probleme din spațiul pe care avea să-l părăsească. În teritoriul concesionat se aflau și câteva moșii aparținând Oastei căzăcești de pe Dunăre. Încă în prima jumătate a secolului al XIX-lea, guvernul țarist a oferit importante suprafețe pentru folosință în sudul Basarabiei foștilor cazaci zaporojeni reveniți din Turcia după un refugiu de mai multe decenii. Locuitorii din aceste așezări pe lângă muncile agricole mai făceau parte din detașamentele de avangardă ale armatei imperiale cu obligația de a asigura paza hotarului și menținerea ordinii interne în Basarabia și gubernia Herson³.

¹ *Acte și documente relative la istoria renascerii României*, publicate de Ghenadie Petrescu, Dimitrie A. Sturdza și Dimitrie C. Sturdza, vol. II, București, 1889, p. 1081.

² „Gazeta de Moldavia”, nr. 18 din 4 martie 1857.

³ Z. Arbore, *Dicționarul geografic al Basarabiei*, București, 1904; *Статистическое описание Бессарабии собственно так называемой, или Буджака*, Аккерман, 1899; Анцупов И., *Аграрные отношения на юге Бессарабии (1812-1870 гг.)*, Кишинев, 1978.

Din momentul semnării păcii curtea de la Petersburg a fost mereu preocupată de redisolocarea unităților cazacilor danubieni, ținând cont de modificările frontierei. La 29 mai 1856, general guvernatorul Noii Rusii și Basarabiei, contele Stroganov, informa pe directorul Administrației Bunurilor Statului din Basarabia, Butenev, despre înalta poruncă împăratească pentru transferul în spațiul controlului rusesc a locuitorilor staniței Nicolaevca și ai cătunelor Novotroița cu Parapora. Demnitarul rus cerea autorităților din Basarabia a-i pune la dispoziție „cât se poate de operativ amănunțele despre pământurile libere aflate în subordonarea Administrației Bunurilor Statului din județele Akkerman, Bender, Chișinău și Cahul”. Stroganov aprecia întinderea totală a pământurilor căzăcești aflate pe teritoriul ce avea să fie cedat Principatului Moldovei drept 17 mii deseatine⁴, precizând că „pentru noua împroprietărire e necesară o suprafață similară”⁵. Se căutau astfel locurile cele mai potrivite pentru reșezarea cazacilor în apropierea noului hotar de unde ei ar fi continuat să-și exercite funcțiile lor militare și polițienești.

Reușita realizării obiectivului propus depindea în mare măsură de timpul avut la dispoziție. Înțelegând prea bine acest fapt, guvernul de la Petersburg, care nu avea cum să cunoască termenul de încheiere a activității comisiei internaționale pentru delimitarea frontierei în sudul Basarabiei, a urgentat acțiunile simultane de vânzare a moșilor din teritoriul cedat și cumpărarea unor noi pământuri arabile în limitele imperiului, dar nu prea departe de linia frontierei în curs de trasare.

Știrea despre scoaterea la mezat a pământurilor folosite în trecut de cazacii danubieni s-a răspândit repede în Basarabia. Deja la 4 iunie 1856, un negustor de la Reni, I. Ghermanson, a adresat o scrisoare atamanului suprem al Oastei căzăcești de pe Dunăre, colonel Gangardt, în care își exprima „dorința de a ajunge în rândul cumpărătorilor”⁶. Pe parcursul lunii iunie și-au anunțat intenția de participare la licitație negustorul de la Akkerman (Cetatea Albă), P. Russo, colonistul de la Bolgrad, Al. Uzunov, negustorii de la Ismail, T. Tulceanu și S. Grudschî⁷. Ultimii doi, oferind cel mai înalt preț, câte 7 ruble argint pentru fiecare deseatină⁸, și-au asigurat succesul deplin în fața concurenților⁹.

Ca rezultat al acțiunii părții ruse, după semnarea Tratatului de pace de la Paris, în sudul Basarabiei au fost înstrăinate 15 457 deseatine, 550 sajeni pătrați aflate până atunci în folosința comunităților căzăcești. Moșiile Nicolaevca, Parapara, Novotroița și sectorul fără sat cu N75, cumpărate de T. Tulceanu împreună cu S. Grudschî, însumau o întindere totală de 8 575 deseatine, 2 207 sajeni pătrați și peste câteva luni aveau să treacă integral în zona administrației

⁴ 1 deseatină = 2 400 sajeni pătrați (1 deseatină = 10 925 m²; 1 sajen pătrat = 4, 5522 m²); vezi „Monitorul oficial”, nr. 116 din 15/28 august 1918.

⁵ Arhiva Națională a Republicii Moldova (se va cita: ANRM), fond 122, inv. 2, dos. 95, f. 40, 40v.

⁶ Arh. St. regiunea Odesa (Filiala Ismail), fond 755, inv. 1, dos. 156, f. 164.

⁷ Ibidem, f. 167-170, 187-187v, 194-195.

⁸ Ibidem, f. 196-197.

⁹ Ibidem.

românești. Un colonist din Șabo, L.Tardent, cu partenerii săi au intrat în posesia a 6 881 deseatine, 743 sajeni pătrați (trei moșii fără sate), care la stabilirea definitivă a noului hotar au rămas parte în Rusia (2 285 deseatine, 43 sajeni pătrați), parte au fost incluse în limitele teritoriale ale Principatului Moldovei (4 596 deseatine, 700 sajeni pătrați). Din întreaga suprafață vândută de către Oastea căzăcească de pe Dunăre în vara-toamna anului 1856, sub autoritatea românească au intrat 13 172 deseatine, 507 sajeni pătrați, iar în teritoriul Imperiului rusesc au rămas 2 285 deseatine, 43 sajeni pătrați¹⁰.

Concomitent cu eforturile depuse pentru vânzarea cât mai rapidă a pământurilor căzăcești disponibile prin „împărăteasca înalta bunăvoință”, s-a ordonat cumpărarea pentru cazacii strămutați a moșiei Bairamce¹¹. Proprietarului acesteia, C. Ziro, i-a fost propus inițial schimbul posesiunii sale pentru 20 mii deseatine aparținând Oastei căzăcești în diferite locuri ale județului Akkerman, ofertă pe care el a respins-o. Deși încerca să motiveze acest refuz prin faptul că în urma cercetării atente la fața locului a descoperit lipsa surselor de apă și că acele terenuri „sunt acceptabile doar pentru antreprenori și nu pentru mine, gospodar experimentat”¹², mai verosimilă se pare că a fost intenția lui C. Ziro de a câștiga în circumstanțele neobișnuite ale cedării moșiei sale, care era dictată de interesele politico-militare ale statului. Sesizând că Ministerul de Război al Rusiei era dispus să achiziționeze moșia Bairamce cu orice preț grație așezării ei favorabile în preajma noului hotar, proprietarul a reușit să smulgă frumoasa sumă de 115 mii ruble argint pentru o suprafață de 6 145 deseatine, cât și casele și acarele din sat. Mai mult, norocosul posesor al terenului necesar statului a refuzat suportarea oricăror cheltuieli pentru legalizarea operațiunii de vânzare-cumpărare¹³, acoperirea lor rămânând pe seama cumpărătorilor, adică a cazacilor.

Ulterior, într-un raport de activitate și gestiune, colonelul Gangardt a recunoscut că realizarea suprafețelor scoase la licitație au asigurat suma doar de 108 172 ruble argint (T. Tulceanu și S. Grudschî au plătit 60 mii ruble, iar L.Tardent a oferit 48 172 ruble), restul fiind completat din bugetul Oastei căzăcești. Dificultăți suplimentare au apărut și în legătură cu faptul că la momentul încheierii actului de vânzare-cumpărare a moșiei Bairamce în 22 septembrie 1856, conform înțelegerii, L. Tardent prezentase doar jumătate din suma convenită¹⁴.

Atenția sporită și importanța pe care a acordat-o Curtea de la Petersburg problemei strămutării în raport cu noile realități determinate de stipulațiile Tratatului de la Paris și-au găsit reflectarea și în acțiunile autorităților țariste de după 14 octombrie 1856 când Oastea căzăcească de pe Dunăre a intrat definitiv în

¹⁰ Arh. St. Buc., fond Min. Agriculturii și Domeniilor. Bunuri mici, dos.71/1862, f.14-24.

¹¹ Arh. St. regiunea Odesa (Filiala Ismail), fond 755, inv. 1, dos. 164, f.1.

¹² Ibidem, dos. 156, f. 198.

¹³ Ibidem, dos. 164, f. 1v, 2.

¹⁴ Ibidem, f. 2v-4.

posesia moșiei Bairamce. Conform autorizației împăratului, a fost compensat din bugetul militar restul plății suportate de cazaci pentru completarea întregii sume ce au datorat ei lui C. Ziro. Tot prin „augusta poruncă” s-a anulat impozitul obligatoriu de 4% la care inițial au fost supuși cazacii pentru operația de vânzarea vechilor și cumpărarea noilor terenuri, pierzând cu această ocazie suma de 8 926 ruble argint. În plus, din bugetul statului au fost alocate 1 186 ruble argint pentru a fi distribuite în calitate de recompensă funcționarilor implicați nemijlocit în acțiunea de transferare a bunurilor cazacilor la adăpostul noii frontiere¹⁵.

Faptele expuse mai sus denotă graba cu care statul rusesc s-a străduit să evite pierderile pământurilor căzăcești ce urmau să rămână în afara hotarelor sale. Guvernul țarist a acționat precipitat fără publicitate și fără a aștepta prea mult chiar atunci când s-au oferit prețuri relativ modeste. Rusia nu dorea să abandoneze o trupă militară pe care a întreținut-o mai mult timp, dar pentru aceasta trebuia să facă față unor cheltuieli suplimentare. Prin afacerea de vânzare și cumpărare a pământurilor pentru cazaci, țarismul rus a reușit să recupereze cea mai mare parte a unor pierderi iminente pentru el. Astfel se explică mulțumirile care s-au adus cazacilor pentru că au rămas fideli intereselor imperiului în vremurile grele ce au urmat după înfrângerea militară din Crimeea. Mai ales că acest gest al Oastei de pe Dunăre nu a cauzat prejudicii visteriei rusești în starea ei precară de după încheierea războiului costisitor.

În cadrul acțiunii de înstrăinare a pământurilor căzăcești, Curtea de la Petersburg a fost preocupată de propriile ei interese fără a se preocupa prea mult de consecințele actului comis. În atmosfera de agitație ce s-a creat cu ocazia pregătirii pentru scoaterea la licitație a acestui imobil cel mai precaut s-a dovedit a fi Petru Russo, unul din potențialii cumpărători, care a cerut ca „vânzătorii pământului să-și asume responsabilitatea în eventualitatea intentării unui proces din partea Guvernului Moldovei”¹⁶. Faptul demonstrează că existau totuși bănuieli despre caracterul suspect al operației realizate de ruși. Credem că erau în cunoștință de cauză și funcționarii țariști, dar au tăcut, preferând să arunce necazurile pentru consecințele ulterioare pe umerii noilor proprietari. Nu este de mirare că C. Ziro a refuzat oferta schimbului moșiei sale Bairamce pentru o suprafață de trei ori mai mare și din motivul incertitudinii în fața unei perspective generate de o tranzacție nesigură.

Primul avertisment oficial adresat Rusiei față de caracterul considerat ilegal al operației de vânzare a terenurilor exploatare până atunci de către cazaci a fost nota reprezentantului otoman Mouklis-pașa (Grigore Sturdza) din Comisia pentru delimitarea frontierei în Basarabia din 14/26 septembrie 1856, prin care s-a arătat părții ruse: comunitățile cazacilor fiind situate în localități de tip militar, nu se puteau vinde persoanelor particulare pământurile care au fost și rămăneau

¹⁵ Ibidem, dos. 156, f. 151-155.

¹⁶ Ibidem, f. 168.

proprietate de stat. Poarta prin comisarul său a declarat că vânzarea suprafețelor aparținând stanițelor căzăcești „este ilegală și în nici un caz nu va fi recunoscută”¹⁷. Fiindu-i adusă la cunoștință atitudinea ireconciliabilă a puterii suzerane, care formal prelua zona cedată, Guvernul de la Petersburg ar fi trebuit evident să aducă la cunoștință poziția Turciei proaspeților cumpărători, pentru a-i proteja măcar ca proprii supuși rămași credincioși imperiului¹⁸. Cum a procedat în realitate, vom încerca să urmărim prin faptele atestate de documentele timpului.

Protestul guvernului otoman a fost remis împuternicitului principal al Rusiei din Comisia pentru trasarea noului hotar din sudul Basarabiei, Fonton de Verayon. La scurt timp, autoritățile de la Petersburg au fost puse la curent cu acțiunea protestatară a Porții. Departamentul armatei prin titularul său, A. Suhozanet, nu a manifestat nici cea mai mică remușcare pentru situația în care s-au pomenit cumpărătorii pământurilor căzăcești din preajma Dunării. Ministrul de război rus s-a îngrijit mai ales de găsirea argumentelor necesare justificării sacrilegiului comis. În adresa sa din 25 octombrie 1856 către ministrul de externe al Rusiei, el încerca să dea un răspuns potrivit legislației imperiale prin care se încerca să se demonstreze că deși posedau o proprietate colectivă, membrii comunităților de cazaci puteau dispune după bunul lor plac de pământul dăruit în trecut de statul rusec. Or, înaltul funcționar a fost nevoit până la urmă să confirme că în codurile de legi rusești nu exista articol care ar fi permis locuitorilor de pe domeniile statului să înstrăineze terenurile. Vânzarea suprafețelor Oastei căzăcești de pe Dunăre s-a făcut „cu permisiunea conducerii, permisiune ce a rezultat din confirmarea expusă în avizul Ministerului de Externe, potrivit căruia asemenea act nu contravenea art. 21 al tratatului de pace”¹⁹.

Generalul A. Suhozanet „a uitat” însă să recunoască că prin transferarea terenurilor căzăcești în proprietatea unor persoane particulare s-a schimbat și statutul acestui imobil, care fusese oferit anterior cazacilor pentru serviciile speciale prestate de ei. Esența litigiului ruso-otoman se reducea la refuzul Porții de a recunoaște modificarea arbitrară admisă de guvernul Rusiei în caracterul proprietății unei părți de imobil după semnarea Tratatului de la Paris. Odată cu încheierea păcii de la 18/30 martie 1856 Rusia *de jure* nu mai avea nici un drept asupra bunurilor din teritoriul concesionat. Acest detaliu era ignorat de către ministrul armatei ruse, care propunea un sistem de argumente caduc *ab initio*.

Mult mai abil s-a dovedit ministrul de externe al Rusiei, A. Gorceacov, care într-o scrisoare din 30 octombrie a.a. recomanda lui Fonton de Varayon să se

¹⁷ Ibidem, f. 146.

¹⁸ T. Tulceanu chiar și la 1858, devenind deputat de Ismail în Adunarea legislativă a Moldovei, deținea ilegal pașaportul de supus al Rusiei (vezi „Steaua Dunării”, nr. 107 din 30 decembrie 1858), iar S. Grudski în scrisoarea sa către colonelul Gangardt a subliniat în mod expres că nu dorește să renunțe la supușenia rusă (Arh. St. regiunea Odesa (Filiala Ismail), fond 755, dos. 156, f. 164-172).

¹⁹ ANRM, fond 2, inv. 1, dos. 6 883, f. 12-14v.

conformeze instrucțiunilor lui A. Suhozanet fără să neglijeze posibilitatea exploatării la maximum a recunoașterii de către puterile europene a dreptului coloniștilor la înstrăinarea moșilor divizate de noul hotar. „Acceptând coloniștilor bulgari calitatea de a dispune liber de pământuri, preciza cancelarul rus, comisarii europeni nu au motiv să refuze acest drept cazacilor care stăpânesc terenurile în baza unor condiții similare cu cele ale coloniștilor”²⁰. În acest caz șeful cabinetului de la Petersburg a dat dovadă, nu știm dacă intenționat sau nu, de o superficială cunoaștere a situației diverselor categorii de populație instalată de țarism în Basarabia după 1812.

Conform decretului imperial din 29 decembrie 1819, coloniștii alcătuiau un grup social în exclusivitate de agricultori stabiliți pe domeniile statului cu drepturi și privilegii de care în Basarabia „nu dispunea nici una din categoriile de țărani”²¹. Pentru folosirea pământului, coloniștii plăteau un impozit în bani pe fiecare deseatină și prin unele servicii publice. Cazacii erau excluși însă de pe listele contribuabililor și erau supuși doar angajamentului militar ca principală obligație față de stat²². Deși ambele categorii aveau în folosință terenuri de pe domeniile statului, situația lor socială și de drept nu permitea tratarea lor identică cum o făcea cu atâta ușurință principele Gorceacov.

Începutul anului 1857 a marcat încheierea primelor zece luni de pace, perioadă în care a fost imposibilă depășirea tuturor animozităților dintre participanții la războiul Crimeei. Ministrul de externe și cancelar al Rusiei, înțelegând prea bine că tatonările pe cale diplomatică nu prea aveau sorți de izbândă, a propus lui Fonton de Verayon să „temporizeze deocamdată orice dezbateri asupra terenurilor căzăcești cedate”. Pentru un încercat politician de talia lui A. Gorceacov era cât se poate de clar că Rusia nu dispunea de suficiente dovezi capabile să discolpe actul reprobabil săvârșit în problema pământurilor căzăcești. Numai astfel se poate explica indicația sa dată comisarului rus Fonton de Verayon: „Subiectul ar putea fi readus în discuție după încheierea delimitării dintre Basarabia și Moldova, propunându-se pentru aranjament autorităților noastre și guvernului Moldovei”²³. Calculul diplomatului rus a fost exact. Nu era cazul ca guvernul său să se antreneze în discuții cu puterile europene în situația când puteau fi date în vileag elementele unei politici dezonorante. Era mai lesne pentru Rusia să amâne problema la calendele grecești sau să o trateze de la înălțimea unei mari puteri cu reprezentanții țării aflată sub regimul garanțiilor colective, condiție care oferea mari posibilități de manevră și presiuni.

²⁰ Ibidem, f. 15-16.

²¹ Meșceariuc I., *Socialino-economicescoe razvitie bolgarschih i gagauzschih siol v iujnoi Bessarabii (1808-1856)*, Chișinău, 1971, p. 35.

²² *Polojenie o Dunaiscom cazacem voiske. Vtoroe Polnoe Sobranie Zakonov Rossijscoi Imperii*, t. XIX, nr.18 526.

²³ ANRM, fond 2, inv. 1, dos. 6 883, f. 19.

Protestul otoman nu a constituit un secret și administrația guvernului de la Iași instalată în sudul Basarabiei acționa cunoscând bine problema pământurilor căzăcești vândute. La 4 aprilie 1857, comisia Moldovei pentru Basarabia constata că nimic nu ar împiedica pe cumpărătorii acelor terenuri „a avea proprietate de pământ în Moldova”, dacă ei ar putea „să arate titlul proprietății vânzătorilor, fără care în toate statele lumii, vecnică vânzare nu se poate face”. Or, se preciza în memoriul acelei comisii, „niște asemenea legiuite titluri lipsesc, căci deși cazacii au avut dreptul vecniciei proprietăți, dar asemenea drept a fost condițional ca și acei cazaci în vecnicie să fie păzitorii graniței după Dunăre, iar apoi guvernul înalt al Rusiei când a poruncit ridicarea acelor militari grăniceri la 1856, după încheierea Tratatului de Paris, nu a făcut nici o alegere deosebită ca să cunoască dreptul proprietății cazacilor și fără condiția primitivă, încât acei cazaci nemaiîmplinind condiția păzirei graniței de pe Dunăre, nici nu au avut dreptate a vinde de veci pământul guvernului”. Cărmuitorilor Principatului Moldovei li se atrăgea atenția că o parte din terenurile disputabile au fost vândute unui evreu care „după legile țerei nu poate fi proprietar de pământ”²⁴.

Considerentele expuse au determinat și natura recomandărilor comisiei, care au fost acceptate de către Consiliul administrativ extraordinar din Moldova prin jurnalul încheiat în ședința de la 20 aprilie 1857 sub președinția caimacamului N. Conachi Vogoride. S-au declarat „desființate vânzările făcute de cazaci ca unii ce au fost proprietari condiționali”, cu excepția loturilor cumpărate de Oaste, dar pentru care urmau a se prezenta în mod obligatoriu „titlurile de proprietate”. Consiliul prin decizia sa a mai insistat: cumpărătorilor, „de vor fi armeni sau jidovi, fiindcă pravilele noastre nu le încuviințează dreptul de a avea moșii, să li se facă cunoscut de către Departamentul Dreptății ca să aibă a le desface în termen de șase luni de zile”²⁵.

Poziția autorităților din Moldova a speriat pe cei care au plătit caznalei rusești bani grei pentru moșiile cazacilor. Cetățeanul de onoare a Ismailului, A. Tulceanu (fiul lui Teodor Tulceanu, cumpărătorul unor pământuri cazace), s-a adresat de urgență consulatului Rusiei de la Iași, cerând asigurarea dreptului de proprietar. Un apel similar a înaintat și negustorul S. Grudski²⁶. La interpelarea consulatului, contele Stroganov, general-guvernatorul Noii Rusii și al Basarabiei, a încercat în 25 iunie 1857 să dea răspunsuri la toate semnele de întrebare ridicate de noii proprietari și autoritățile Moldovei.

Înaltul demnitar și-a propus să lanseze, fără însă a putea argumenta cu probe documentare, teza despre intenția cazacilor de a renunța la moșiile lor din preajma

²⁴ Arh. St. Buc., fond Parlament, dos. 590/ 1875-1876, f. 133 (aducem sincere mulțumiri d-lui dr. Marcel Ciucă pentru sprijinul acordat în obținerea materialelor pentru temă, prezente în Arhivele Statului București).

²⁵ Ibidem.

²⁶ Arh. St. regiunea Odesa (Filiala Ismail), fond 755, inv. 1, dos. 156, f. 144-144 v.

Dunării până la încheierea Tratatului de pace din 18/30 martie 1856. Conform opiniei sale, actul vânzării din vara anului 1856 a fost, chipurile, o finalizare firească a unui proces început înainte de semnarea păcii. Tot Stroganov amintea că inițial cazacii au fost împroprietăriți în baza statutelor coloniale, iar după înființarea Oastei de pe Dunăre pământul le-a fost dăruit cu „dritul de comună stăpânire”. El a apelat la întreaga legislație imperială pentru a găsi stipulațiile necesare care ar fi confirmat existența acestui mod de proprietate la cazaci, dar „s-a poticnit” ca și alți zeloși apologeti ai opiniei oficiale rusești în imposibilitatea de a găsi o altă argumentare a dreptului la înstrăinarea pământului de pe domeniile statului decât „numai cu deslegarea guvernului”. General-gubernatorul a fost astfel obligat să recunoască că „vânzarea pământurilor de către oștirea căzăcească de Dunăre s-a făcut de cazaci nu samavolnic, dar în legiuită regulă, cu învoirea guvernului”²⁷.

Către sfârșitul referatului său adresat Consulatului rusesc de la Iași, contele Stroganov, preluând un ton ostentativ, afirma cu insolentă că „un guvern strein nu-i în drept a critica așezămintele de lege ale unei împărății streine lui și a ridica de la cetățeanul nostru un avut pe care l-a câștigat după pravilele statornicite”. Ne limităm a preciza doar că administrația de la Iași nu critica legislația rusească, ci încălcarea ei admisă de către guvernul acelei împărății în detrimentul intereselor Principatului Moldovei. Deși Stroganov pretindea că Rusia a stăpânit *de facto* sudul Basarabiei până în martie 1857 și că în conformitate cu art. 21 al tratatului de pace, locuitorii zonei aveau dreptul timp de 3 ani să decidă asupra viitorului lor domiciliu și să dispună liber de propriul avut, el refuza să recunoască că pământul nu a constituit o proprietate absolută a comunităților căzăcești și că statul rus a sancționat o tranzacție fără a fi îndreptățit să o facă. Această evidentă realitate însă nu l-a împiedicat să declare despre decizia Consiliului administrativ al Moldovei privind anularea vânzării terenurilor căzăcești că ea chipurile ar fi „contrară dreptului obștesc și ofensatoare pentru cumpărători, supuși ai noștri”. A încheiat îndemnând consulatul de la Iași: „Să intrați în corespondență cu cine se cuvine și să ocrotiți drepturile supușilor noștri care au cumpărat de la cazaci pământurile, pentru ca ele să rămână în pașnica stăpânire a cumpărătorilor și pentru ca citata mai sus încheiere a Consiliului administrativ al Moldovei să fie schimbată”²⁸.

Nu cunoaștem care au fost persoanele cu care „au intrat în corespondență” diplomații ruși la Iași, cert însă este că Stroganov a mizat pe ceva sau cineva, îndrumând cu insistență la acțiuni menite să modifice poziția regimului caimăcămesesc în problema pământurilor fostelor stanițe căzăcești. Consiliul administrativ a revenit asupra deciziei sale din primăvara anului 1857 și în noiembrie a.a., la îndemnul consulatului imperial al Rusiei, a hotărât ca „pământurile vândute de cazaci fețelor însemnate (indicație – V.V.), vânzare ce s-a

²⁷ Arh. St. Buc., fond Parlament, dos. 590/1875-1876, f. 134.

²⁸ Ibidem, f. 134-134v.

urnat după toate formele cerute în Rusia, să rămâie bune și proprietatea lor cunoscută de cârmuirea Moldovei”. Artizanii politicii Principatului au încercat să-și justifice comportamentul invocând neavizarea lor de la început „că vânzarea făcută a pământurilor cazacilor a fost încuviințată de cârmuirea Rusiei pe puterea hărăzirei făcută de M.S. Imperatorul”²⁹. Maniera aproape umilitoare în care membrii consiliului au căutat să se conformeze, precum și revocarea verdictului anterior atestă situația dezolantă a neputinței guvernanților de la Iași să reziste presiunilor exercitate de uriașul vecin de la răsărit. Este adevărat că și de această dată cârmuirea Moldovei a confirmat hotărârea sa nestrămutată de a-l lipsi pe evreul S. Grudski de proprietatea funciară.

Hotărârea Consiliului extraordinar, aprobată și de către caimacam, a fost adusă la cunoștința ministerelor de interne, de finanțe, de justiție, precum și reprezentantului Guvernului din sudul Basarabiei „spre regularea celor de cuviință”. La 27 noiembrie 1857 Secretariatul de Stat al Moldovei a adresat Consulatului Rusiei o notă spre a informa Petersburgul despre cedările făcute. Cu această ocazie s-a insistat din nou că „fiind însă unul din cumpărătorii acestor pământuri de nație evreiască și după pravilele țării nici cu un chip nu este îngăduit evreilor a fi proprietari de pământ, să se facă cunoscut acestui evreu că până în termen de șase luni de la încuviințarea ce i se va face, să aibă a desface pământul cumpărat de el, prin vânzarea către orice fețe pământene de religie ortodoxă, căci la întâmplarea, când după asemenea termen, se va găsi încă stăpânind pământurile de el cumpărate, atunci guvernul le va vinde pe socoteala sa prin forma mezzatului”³⁰.

Odată această insistență cerere adusă la cunoștință, colonistul L. Tardent a procedat la înstrăinarea terenurilor sale, găsind cumpărător în persoana logofătului Anastasie Bașotă. Părțile au încheiat la 24 august 1858 un act prealabil prin care se îndatorau a trece în deplina proprietate a noului posesor „aceste pământuri slobode de orice pricini, sarcini sau îndatoriri”. A. Bașotă a depus la Consulatul Rusiei (vânzătorii rămăneau supuși ai imperiului) o arună de 2 200 galbeni, însă la expirarea termenului stabilit de 6 luni plenipotentul lui L. Tardent nu a putut prezenta documentele necesare confirmării dreptului de proprietate³¹.

Între timp, la Iași au survenit importante schimbări, noul guvern creat după alegerea lui Al. I. Cuza în scaunul domnesc fiind obligat să se pronunțe asupra neobișnuitului caz. Consiliul de Miniștri în urma deliberărilor din mai 1859 a precizat că legalizarea tranzacției Tardent-Başotă „se va face fără jignirea driturilor primitive legate către aceste pământuri mai înainte de a se preface ele din proprietate colonială în proprietate particulară, căci guvernul Moldovei se recunoaște de legitim succesor a driturilor și a îndatoririlor lipite de partea de

²⁹ Arh. St. Iași, fond Visterie, tr. 1 768, op. 2 017, dos. 2 491, f. 5.

³⁰ Arh. St. Buc., fond Parlament, dos. 390/1875-1876, f. 134 – 135.

³¹ „Stcaua Dunării” din 22 ianuarie 1860.

pământ anexată către Moldova și, pe puterea acestui principiu, el își rezervează neatins toate driturile câte le-a avut și guvernul rosienesc înainte de cedarea acestui pământ”³².

În noile condiții s-au dat în vileag fapte interesante. Cum avea să mărturisească mai târziu A. Bașotă, la alcătuirea documentului preliminar vânzătorii nu aveau „nici actul primitiv al donației, din care sigur s-ar fi putut vedea dacă această donație cazacilor a fost liberă sau condiționată, nici măcar actul definitiv constituitoriu a proprietății”, „însă Curtea de confirmare, scăpând din vedere acest caz important, a făcut confirmarea provizorie a actelor”. Consulatul rusesc a căutat să stimuleze realizarea tranzacției prin asigurarea părților „că toate greutățile iscate între guvernul Moldovei și acel al Rusiei, în urma protestului comisarului otoman al delimitării Basarabiei asupra înstrăinării pământurilor cazacilor au fost precurmuate pe cale diplomatică”³³.

Soarta fostelor moșii căzăcești a preocupat nu numai pe funcționarii de stat. La începutul anului 1860, în presa românească au apărut materiale prin care era dezavuată tentativa ministrului justiției de la Iași, D. Miculescu, de a ordona Curții de confirmare eliberarea actelor de vânzare³⁴. Semnificativă apărea relatarea redacției de la „Steaua Dunării” potrivit căreia ministrul justiției „fără a se uita la drepturile statului, la interesul țării de a nu se preface în proprietate particulară niște teritorii din cele mai importante în privirea apărării strategice, fără a se uita la încheierea Consiliului [...] numai spre a câștiga bunăvoința Consulatului rosienesc și a fi plăcut puternicilor stăruințe străine urmate întru aceasta, stăruințe care au bătut și la alte ușe, dar nu li s-a deschis, din autoritatea sa privată, fără încuviințarea Consiliului Miniștrilor și raport către domn, a ordonat Curții o confirmare de a slobozi actele de vânzare în mâinile cumpărătorilor”³⁵. Or, în timp ce opinia publică românească era informată despre acțiunea ilegală a unui ministru, rămânea dezinformată asupra faptului că încă la sfârșitul anului 1857 însuși caimacamul Moldovei a girat o cedare esențială în problema discutată. Numai astfel, credem, poate fi apreciată știrea ziarului „Steaua Dunării”, preluată și de „Românul” potrivit căreia „mai multe corespondențe din partea guvernului rusesc au urmat cu guvernele provizorii din Moldova, că doar ar putea dobândi de la acestea recunoașterea vânzării acestor pământuri, însă nici caimacamul Balș, *nici caimacamul Vogoride nu știm să fi plecat într-un chip hotărâtor la aceasta* (subl. n. – V. V.)”³⁶.

Noua atitudine a autorităților române după ianuarie 1859 în chestiunea fostelor terenuri căzăcești din sudul Basarabiei a determinat o intensificare a

³² Arh. St. Buc., fond Parlament, dos. 590/1875-1876, f. 134v-135.

³³ Cf. „Steaua Dunării” din 22 ianuarie 1860.

³⁴ „Steaua Dunării” din 11 și 22 ianuarie 1860; „Românul” din 4 februarie 1860.

³⁵ „Steaua Dunării”, din 11 ianuarie 1860.

³⁶ Ibidem.

acțiunilor Rusiei. Este adevărat că dificultățile apărute nu mai afectau interesele la zi ale guvernului de la Petersburg, care reușise realizarea celui mai important obiectiv propus, însușirea sumelor necesare pentru redisolocarea populației din așezările de tip militar cedate în interiorul imperiului. Acum scopul său era de a smulge de la partea română recunoașterea actului săvârșit și anularea controversei pe cale diplomatică, așa cum a propus cândva prințul A. Gorceacov. În noile circumstanțe generate de procesul înnoitor, început odată cu Unirea Principatelor, Consulatul Rusiei fără a cruța energia și timpul a întreprins numeroase demersuri la Iași și la București spre a-și asigura preponderența în confruntarea apărută.

Încercarea guvernului Moldovei de a contesta la 1859 validitatea vânzării moșiilor căzăcești a fost urmată de mai multe note ale consulatului rusesc prin care s-a cerut recunoașterea dreptului colonistului L. Tardent și a companiilor de a vinde pământul achiziționat sub administrația rusă. În fața unei atare presiuni Consiliul de Miniștri al României a găsit soluția ordonând în august 1862 „să se trimită dosarul întreg al acestei chestiuni prin Ministerul Justiției tribunalului competent, care va face ceea ce legile îl povățuiesc”³⁷.

Nu mai puțin sinuoasă a fost și evoluția cazului Grudschî. Prima tentativă a administrației Moldovei de a obține în septembrie 1857 deposedarea acestuia de proprietatea funciară a fost urmată de mai multe intervenții ale Consulatului Rusiei cu cererea de prelungire a timpului oferit pentru înstrăinarea pământului. Prin nota de la 12 ianuarie 1862, spre exemplu, consulatul solicita „un termen mai îndelungat (de cel puțin 5 ani), deoarece în cursul termenelor ce i s-a acordat n-a putut vinde acel pământ”³⁸. Mijlocirea în cauză era a patra la număr, în cele trei cazuri anterioare Consiliul de Miniștri al Moldovei încuviințând totalmente cererile rusești. De această dată, prin jurnalul încheiat la 20 ianuarie 1862, guvernul a anunțat „că nu se socoate competent de a acorda un al patrulea termen și prin urmare, dacă d-lui (Grudschî – V. V.) voiește, poate să-și înainteze cererea către Adunarea Legislativă a României”³⁹. Tânărul stat unitar român încerca astfel, deși foarte precaut, să limiteze amestecul extern în problemele sale interne.

Rusia la rândul său, obișnuită cu docilitatea regimului caimăcănesc de la Iași, a reacționat prin aplicarea unui ton impulsiv, pretinzând nu prelungirea de termene spre desfacerea actului de vânzare a pământului, ci aplicarea principiului în conformitate cu care, chipurile, israelitul Grudschî „făcându-se proprietar al pământului în cestiune sub regimul legilor rusești înaintea anexării părții de Basarabie către Moldova, nici o lucrare retroactivă nu poate avea loc”⁴⁰. Pretenția rusească reprezenta în sine nu altceva decât o încercare de justificare a actului ilegal de la 1856 prin sfidarea legislației existente de secole în spațiul românesc.

³⁷ Arh. St. Buc., fond Parlament, dos. 590/1875-1876, f. 139v.

³⁸ Ibidem, f. 135.

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ Ibidem, f. 135-135v.

În pofida noilor veleități ale rușilor, Ministerul de Interne al României preciza la 17 iulie 1862 „că nu poate face alta decât a acorda sus-zisului (S.Grudschi – V. V.) încă un termen pentru a se putea desface de proprietatea zisă, termen care fiind al patrulea în curs de patru ani, va fi și cel din urmă”⁴¹. Ministerul de Externe la rândul său, într-un referat din 1863 a revenit la aspectul general al problemei drepturilor cazacilor asupra terenurilor agricole avute în folosință până la trasarea noului hotar. Chestiunea a fost abordată, evident, în contextul încercărilor de stabilire a modalităților înstrăinării pământurilor cumpărate de către S. Grudschi și L. Tardent de la oastea căzăcească. Retrocedarea pământurilor achiziționate cu permisiunea administrației rusești era concepută la Departamentul de Externe ca un obiectiv ce nu suferea amânarea, dar cu precizarea că o asemenea „vânzare neputându-se recunoaște decât în condițiunile cu care cazacii de pe Dunăre posedau pământul vândut”⁴². Astfel, statul român într-o manieră mai puțin reușită, eschivându-se a-și revendica deschis drepturile asupra unui teren ce-i aparținea, încerca să soluționeze controversa prin recunoașterea parțială a dreptului de proprietate cumpărătorilor particulari cu condiția păstrării prerogativei sale de a interveni ca moștenitor al domeniilor statului rusc. Or, trecerea pământurilor „la o a treia mână prin vânzare” cu o asemenea condiție era practic imposibilă, deoarece nimeni nu risca să investească capitalul într-o afacere fără a obține dreptul proprietății absolute. Mai mult, Consiliul de Miniștri al României a plasat dosarul problemei în competența Tribunalului din Ismail. Ministerul Justiției a ordonat însă acestei instanțe judiciare locale abținerea de la orice sentință „până când Consiliul de Miniștri se va pronunța atât în principiu asupra pământului vândut de cazaci, cât și în chestiunea specială privitoare pe numitul Grudschi”⁴³.

Atât timp cât guvernul nu se pronunța, dar mai exact, evita să revendice sau să renunțe definitiv la drepturile sale asupra acestor moșii aparținând până la 1856 domeniilor statului rusc într-un teritoriu preluat de Principatul Moldovei, Ministerul Justiției de la București refuză și el să ia o decizie finală. Ministerul de Finanțe afirma că problema ținea de domeniul relațiilor interstatuale și nu dorea să-și asume responsabilitatea, optând în 1864 pentru înfățișarea reprezentantului său la ședințele Tribunalului de la Ismail și căruia „urma a i se da instrucțiuni necesare după care să se poată orienta în sprijinirea drepturilor statului”⁴⁴.

Evident că în condițiile diminuării influenței Rusiei în Principate după lichidarea în 1856 a protectoratului rusc, a Unirii de la 1859 și a realizării unității administrative se profila o reală perspectivă în vederea rediscutării problemei

⁴¹ Ibidem.

⁴² Ibidem.

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ Ibidem.

pământurilor vândute de fostele comunități căzăcești. Drept dovadă, dacă inițial Guvernul de la Iași insista doar asupra necesității înstrăinării terenurilor cumpărate de către persoanele de confesiune neortodoxă, pe parcursul constituirii și consolidării structurilor statale unitare românești simultan cu intensificarea acestei cereri, era contestat deschis dreptul noilor proprietari de a vinde pământurile aparținând odinioară domeniilor statului. Faptul s-a făcut simțit și în atitudinea Tribunalului din Ismail care mai mulți ani a tergiversat legalizarea actelor de vânzare propuse de S. Grudski și L. Tardent.

Eforturile statului român în vederea depășirii consecințelor nefaste ale politicii rusești de la 1856 s-au ciocnit însă de tradiția imperialistă prezentă și mai târziu în comportamentul guvernului de la Petersburg. Chestiunea înstrăinării pământurilor Oastei de pe Dunăre a servit pentru Rusia drept un bun prilej pentru demonstrarea calității de mare putere „nedreptățită” la Congresul de pace de la Paris, de alimentare a pretențiilor sale asupra zonei sud-basarabene, de invocare a amestecului în problemele interne ale României sub pretextul „apărării drepturilor supușilor săi”. Notele Consulatului rusesc de la București adresate instanțelor române au urmat cu perseverență.

Anul 1864 a fost marcat de remiterea unor ample note către Ministerul de Finanțe. Consutul general al Rusiei a prezentat într-un mod expres întreaga gamă de argumente convenabile părții ruse, între acestea și unele motivări anterior lansate. Se încerca, spre exemplu, echivalarea situației de drept a cazacilor cu cea a coloniștilor transdanubieni, pretinzându-se că după 1829 doar natura prestațiilor diferea, că „în toate celelalte privințe aceste pământuri ale cazacilor erau supuse aceluiași legi generale atîngătoare de proprietatea lor funciară în Rusia”, că și cazacii „erau în drept de a vinde și a dispune liber de proprietatea lor funciară” și că pământurile vândute „au trecut către Moldova ca o proprietate particulară”⁴⁵.

La solicitarea Departamentului Român al Finanțelor a textului Statutului organizării foștilor cazaci de pe Dunăre, consulatul a mai transmis suplimentar copia decretului Senatului Rusiei de promulgare a acestuia, precum și alte documente (dispoziția guvernatorului Noii Rusii din 1836 care atesta că anterior cazacii au primit pământ în calitate de coloniști; statutul Oastei căzăcești sancționat de împărat la 13 decembrie 1844; extrase din Codul civil imperial care confirmau caracterul de proprietate absolută asupra pământului donat cazacilor; certificatul doveditor că porțiunile fostelor moșii căzăcești rămase în Rusia s-au vândut persoanelor particulare; copia încheierii Senatului Rusiei cu privire la declararea unor suprafețe ale domeniilor statului din ținutul Akkerman drept proprietate a cazacilor; planurile topografice ale moșiilor fostelor comunități căzăcești etc.). Cu această ocazie rușii nu au uitat să amintească că coloniștii bulgari „deveniți moldavi” adică supuși ai Moldovei, în urma noii delimitări teritoriale din sudul

⁴⁵ Ibidem, f.136.

Basarabiei au putut vinde porțiunile de moșii rămase în hotarele imperiului „fără a întâmpina cea mai mică opoziție din partea autorităților ruse”⁴⁶. Trebuie să precizăm că acțiunea în cauză era o problemă proprie a Rusiei și procedeul nu era dezinteresat, urmărind a-i avea la dispoziția sa pe acești foști supuși și în viitor.

Deosebit de activă s-a dovedit a fi diplomația rusească în anii 1866-1867. Presiunea crescândă din partea vecinului de la răsărit s-a manifestat atât prin frecvența demersurilor, cât și prin insistența cu care s-a cerut recunoașterea actului săvârșit la 1856. Consulatul Rusiei a declanșat o adevărată ofensivă contra statului român. S. Grudski era prezentat ca un legitim cumpărător al pământurilor și devenit posesor „sub regimul legilor rusești care nu cunosc exclusiunea evreilor”, iar guvernul român prin a-l obliga să se despartă de achiziția sa ar fi admis chipurile titlul său de proprietar provizoriu. Tot din notele rusești desprindem informația că acesta a găsit la începutul anului 1866 un nou cumpărător în persoana negustorului M. Filipov cu care a încheiat „un act de vânzare formal” însă Tribunalul competent din Ismail a refuzat să-l legalizeze «sub pretextul că moșia Novotroița ar fi aparținut în trecut „domeniului cazacilor” asupra căruia statul ar poseda niște drepturi». Partea rusă a pretins chiar că interesele cumpărătorilor „se găsesc sub paza dreptului internațional” și a cerut Ministerului de Interne Român protejarea lor. Nu s-a renunțat a se aminti, prin anexarea copieii, decizia Consiliului administrativ caimăcănesc al Moldovei din noiembrie 1857 când s-a cerut vânzarea pământului deținut de un israelit⁴⁷.

După numeroase acțiuni protestatate cu cunoscutele argumente, Consulatul Rusiei a adresat Ministerului Afacerilor Străine la 11 martie 1867 „un memoar în care a rezumat afacerea Grudski”⁴⁸. Documentul reprezintă viziunea oficială rusească asupra caracterului general al problemei moșiilor cazace. Autorii lui au expus faptele într-o manieră evident tendențioasă, apelând la unele raționamente ce nu puteau fi verificate de partea română în condițiile de atunci. Se încerca, spre exemplu, promovarea tezei potrivit căreia alienarea imobilului s-a datorat lichidării Oastei căzăcești de pe Dunăre când, chipurile, odată desființată instituția militară, membrii comunităților ei au putut „dispune liber de persoana și averea lor”. Ca o completare venea și afirmația despre realizarea vânzărilor prin înțelegerea directă între părți „fără nici o intervenție din partea statului”⁴⁹.

Am arătat mai sus că transferul acestei populații în hotarele imperiului s-a realizat la porunca împăratului, operație care a cuprins și actul înstrăinării terenurilor agricole. Acțiunea s-a efectuat de către conducerea supremă a oastei cu concursul direct al organelor de stat țariste. Izvoarele de arhivă nu atestă nici măcar

⁴⁶ Ibidem, f.136v.

⁴⁷ Ibidem, f. 136v-137.

⁴⁸ Textul memoriului în traducere românească la Arh. St. Buc., fond Parlament, dos. 590/1875-1876, f.137v-138.

⁴⁹ Ibidem.

aluzia la o eventuală libertate a indivizilor asupra fondului funciar. În 1856 s-a realizat doar o strămutare a regimentelor căzăcești din preajma Dunării spre est, fapt ce a determinat modificările survenite atât în organizare, cât și în titulatură. Moșiile au fost scoase la mezat nu din cauza lichidării Oastei de pe Dunăre, ci tocmai invers, oastea a fost desființată ca rezultat al pierderii teritoriului adiacent brațului danubian Chilia.

Diplomația rusă pretindea la fel că protestul delegatului otoman participant în comisia pentru delimitare în Basarabia din toamna anului 1856 ar fi rămas fără susținători, că „ceilalți delegați au înlăturat această chestiune fără a delibera”⁵⁰. Nu avem pretenția să apreciem exhaustiv afirmația, limitându-ne la precizarea că la 8 ianuarie 1857, prințul Gorceacov, referindu-se la acțiunea reprezentantului turc, mărturisea lui Fonton de Verayon: „Actualmente ne-a fost remis un protest similar și din partea comisariatului englez”⁵¹.

Memoriul cuprindea și unele speculații ale rușilor pe marginea erorilor sau inconsecvențelor admise de către autoritățile române în diferite perioade ale evoluției litigiului. În special s-a insistat asupra oscilațiilor regimului caimăcâmiei din Moldova care au culminat cu decizia „prin care fură anulate dispozițiunile anterioare și vânzările recunoscute bune și valabile”⁵². În calitate de argument oportun partea rusă a semnalat și faptul obținerii de către T. Tulceanu în 1858 a privilegiului înființării târgului pe moșia sa Nicolaevca, achiziționată de la cazaci. În interpretarea diplomației țariste gestul autorităților moldave era calificat ca o recunoaștere directă a dreptului de proprietar. Deși în mod separat calitatea lui T. Tulceanu nu a fost contestată după 1857, merită să precizăm că decizia pentru întemeierea târgului a fost luată tot ca rezultat al mijlocirii consulului Rusiei de la Iași⁵³.

Ezitățile statului român care inițial a cerut înstrăinarea pământului de către S. Grudschi, apoi a refuzat legalizarea unui asemenea act, au fost utilizate de partea oponentă pentru a pretinde apariția unor „vii temeri tuturilor acelor ce au cumpărat imobile sub regimul legilor ruse”⁵⁴. Ținând cont de condițiile în care imperiul și-a făcut cunoscute preocupările pentru soarta unei categorii de proprietari funciari din teritoriul românesc, nu e greu să înțelegem că subiectul discutat era utilizat pentru extinderea imixtiunii în problemele României.

Nu au lipsit în documentul rusesc tradiționalele eforturi de a prezenta propriile raționamente ca infailibile și obligatorii pentru români. Transferul grupurilor de populație de la o categorie la alta practică frecvent de guvernul rus în Basarabia din prima jumătate a secolului al XIX-lea era o chestiune ce privea în

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ ANRM, fond 2, inv.1, dos. 6 883, f. 19.

⁵² Arh. St. Buc., fond Parlament, dos. 590/1875-1876, f. 137v.

⁵³ Arh. St. Iași, fond Visterie, tr. 1768, op. 2 017, dos. 2 491.

⁵⁴ Arh. St. Buc., fond Parlament, dos. 590/1875-1876, f. 138.

exclusivitate interesele de ordin intern și nu putea constitui un element al politicii externe. În raport cu România, la capitolul bunurilor statului puteau fi discutați doar indicii ce caracterizau situația la momentul concesionării zonei meridionale a Basarabiei. Administrația țaristă dorea însă să impună și părții române ideea că apartenența inițială a populației din stanițele căzăcești era asemănătoare cu așezământul coloniilor și ar fi fost o dovadă în plus pentru a se recunoaște dreptul lor absolut asupra pământului⁵⁵. Argumentul era și mai mult vulnerabil dacă reținem că nici coloniștii nu au dispus de o asemenea calitate, iar plasarea locuitorilor într-o altă categorie presupunea și modificarea regimului funciar.

Și de această dată Guvernul de la Petersburg încerca să obțină indulgență pentru supușii săi, reamintind că serviciul fiscal rusesc nu a împiedicat vânzări similare ale porțiunilor de moșii menținute în teritoriul imperiului. Memoriul se încheia cu asigurarea că deși „acele proprietăți (rămase în Rusia după noua delimitare - V. V.) aparținuseră odinioară domeniilor și erau supuse la restricțiunile coloniale, de la care averile cazacilor fură totdeauna exceptate”, „Guvernul rus depărtând orice altă considerațiune nu ținuse cont decât de dispozițiunile tratatului ce garantează proprietatea privată”⁵⁶. În acest caz rușii recunoșteau deosebirile existente între coloniști și cazaci, dar o făceau pentru a fi mai convingători în îndemnul lor ca România să le urmeze exemplul.

Cât ar părea de straniu, însă acest amplu document cu probe puțin convingătoare și afirmații discutabile a fost urmat de un prim-succes al diplomației rusești în îndelungatul maraton al controversei asupra pământurilor foste cazace. La 21 martie 1867, Guvernul român a decis „să ridice tot felul de opriți a întăririi actului de vânzare prin care Grudschi a trecut proprietatea sa către a treia persoană”⁵⁷. În expunerea de motive pentru această încheiere Consiliul de Miniștri a preluat în fond sistemul de argumente rusesc. Documentele disponibile nu ne permit să stabilim cu certitudine adevăratele raționamente de care s-a călăuzit cabinetul condus de către „un om de paie”, cum era apreciat de contemporani premierul Constantin A. Kretzulescu⁵⁸. Considerăm că altele, și nu cele propuse de partea rusă în menționatul memoriu, au fost motivele ce au îndemnat executivul român la cedarea prin care Tribunalului din Ismail i s-a impus legalizarea la 22 iunie 1867 a actului vânzării moșiei Novotroița încheiat între S. Grudschi și M. Filipov. Suntem tentați să credem că interesele și presiunile din exterior au generat-o.

Mai multe detalii aparent nesemnificative alimentează o asemenea supoziție. Guvernul român a reacționat neobișnuit de rapid la memoriul rusesc. Acesta a fost remis de către Consulatul Rusiei după cum am arătat mai sus, la 11 martie, iar hotărârea Consiliului de Miniștri a urmat la 21 martie 1867. Este imposibil ca un

⁵⁵ Ibidem.

⁵⁶ Ibidem, f. 138v.

⁵⁷ Ibidem, f. 139.

⁵⁸ I. Mamina, I. Bulei, *Guverne și guvernanți (1866-1916)*, București, 1994, p. 18.

litigiu menținut prin rigiditatea ambelor părți timp de zece ani să-și găsească dezlegarea în numai zece zile. Se poate admite că decizia cabinetului român a fost pregătită mult mai înainte de 21 martie, dar atunci se naște legitima întrebare: de ce numai cu zece zile înainte rușii au adresat memoriul ?

Să mai reținem că 21 martie a fost ziua emiterii cunoscutei circulare a ministrului de interne român cu privire la acțiunile severe contra străinilor⁵⁹. Oare nu preocuparea unor forțe politice de la București pentru excluderea unei posibile tensionări a relațiilor cu Rusia au determinat acțiunea de protejare a evreului S.Grudschi, supus rusec? Merită atenție și faptul că spre deosebire de tranzacția Grudschi-Filipov recunoscută de către autoritățile române, cazul Tardent-Başotă a mai rămas mult timp nesoluționat. La nota Consulatului Rusiei din 18 ianuarie 1869 prin care se pretindea strânsa legătură între aceste două dosare depuse la Tribunalul din Ismail și pe acest motiv se solicita definitivarea ambelor, Ministerul Român al Justiției a răspuns că în cel de-al doilea (Tardent-Başotă) existau „contestațiuni care au luat un caracter contencios”⁶⁰.

O ultimă readucere în discuție a problemei s-a produs la 1875. Adoptarea „Legii pentru regularea proprietăților statului din Basarabia ocupate de locuitorii coloniști și domenieni” cu completările ei ulterioare⁶¹ a determinat Administrația domeniilor și pădurilor statului să intenteze proces contra proprietarilor fostelor moșii căzăcești. Era o acțiune cauzată de lipsa a ceea ce încă la 1860 An. Bașotă a cerut, și anume, decizia „adunării generale, singura autoritate competentă de a da în acest caz o soluție definitivă”⁶². Dacă guvernele au trecut-o cu vederea, Administrația domeniilor și pădurilor statului, subordonată Ministerului de Finanțe și autorizată cu aplicarea legii pentru împroprietărirea foștilor coloniști și domenieni, nu putea neglija lacuna descoperită în activitatea executivului.

Momentul era însă defavorabil revenirii la noi discuții. În sud-estul Europei se profila perspectiva unui conflict ruso-turc. Masarea trupelor țariste la hotarul din Basarabia prevestea o nouă pătrundere militară rusească în spațiul românesc⁶³. În condițiile ultimilor săptămâni ale anului 1875 când guvernul României a hotărât menținerea neutralității în eventualitatea războiului dintre Rusia și Turcia, la inițiativa Ministerului de Externe, domnitorul Carol a înaintat pentru deliberare în Parlament un proiect de lege prin care Ministerul de Finanțe urma a fi împuternicit să retragă acțiunea juridică intentată la tribunalul din Ismail⁶⁴. Supus examinării în secțiuni, proiectul a fost adoptat de către Adunarea deputaților în ședința de la 27

⁵⁹ *Istoria României*, vol. IV, București, 1964, p. 542.

⁶⁰ Arh. St. Buc., fond Parlament, dos. 590/1875-1876, f. 140.

⁶¹ *Codul general al României (Coduri, Legi și Regulamente), 1858-1939*, vol. IV, ed. a-III-a, București, 1941, p. 225-228.

⁶² „Steaua Dunării” din 22-23 ianuarie 1860.

⁶³ I. Mamina, I. Bulei, *op. cit.*, p. 40.

⁶⁴ Arh. St. Buc., fond Parlament, dos. 590/1875-1876, f.128.

ianuarie 1876 fără nici o schimbare⁶⁵. Discuțiile din Senat au generat un amendament care prevedea includerea în viitoarea lege a unui articol special prin care se stipula obligația guvernului de a efectua lucrări de hotărnicire și de acordare proprietarilor fostelor moșii căzăcești a dreptului la suprafețele de pământ în strictă conformitate cu actul de cumpărare. Proiectul modificat a fost prezentat din nou Adunării, care a găsit oportună propunerea Senatului⁶⁶.

Astfel a fost întoarsă ultima filă a neobișnuitului litigiu funciar care a durat aproape douăzeci de ani. Deși formal s-a disputat dreptul de proprietate asupra unui teren relativ mic în comparație cu întreaga zonă sud-basarabeană (13 172 deseatine sau 14 390 ha), problema în cauză oglindește realitatea unei întregi epoci istorice. Prin Tratatul de la Paris puterile europene au reușit îndepărtarea Rusiei de la gurile Dunării, nu însă și modificarea comportamentului ei revanșard în raport cu vecinii. Cazul moșiilor căzăcești din sudul Basarabiei este cât se poate de elocvent.

Prin semnarea păcii guvernul de la Petersburg s-a văzut obligat să cedeze un teritoriu. Din acel moment imperiul formal nu se mai putea considera stăpânul zonei concesionate și devenea responsabil pentru predarea ei în strictă conformitate cu situația existentă la 18/30 martie 1856. Statul rus a sfidat acest principiu acceptat de țările civilizate prin scoaterea la mezat a unui pământ pentru care nicicând nu a plătit un ban. Prin fraudă l-a acaparat la 1812, odată cu întreaga Basarabie, timp de mai multe decenii l-a oferit spre folosință lefegiilor săi din așezările de tip militar, iar la plecare a încasat și mulți bani vânzându-l unor persoane particulare.

În sferele politice rusești a fost sesizat caracterul ilegal al acțiunii de înstrăinare, motiv pentru care s-a evitat orice discuție în prezența reprezentanților puterilor europene din comisia pentru trasarea hotarului în sudul Basarabiei. Diplomația imperială rămânând fidelă tradiției sale, nu a atacat frontal problema și a adoptat tactica impunerii succesive, dar insistente a recunoașterii actului vânzării de către partea română. Se pretindea legalizarea calității de proprietar asupra unor terenuri din patrimoniul României pentru persoane care pe lângă interdicțiile determinate de legile românești, nici măcar formal nu au renunțat la supușenia Rusiei.

Revenirea sudului Basarabiei în componența statalității românești s-a produs în condiții extrem de nefavorabile, când la Iași cârmuia N. Conachi Vogoride, om străin de interesele naționale. Prin atitudinea îngăduitoare a regimului caimăcâmiei și acceptarea pentru moment a punctului de vedere rusesc, Curtea de la Petersburg a obținut un puternic argument pe care l-a speculat ulterior mai mulți ani. Cedările inițiale s-au dovedit până la urmă ireparabile. Toate eforturile guvernelor României de a rezista presiunilor constante exercitate de Rusia asupra capitolului

⁶⁵ Ibidem, f. 141-174.

⁶⁶ Ibidem, f. 175, 175v.

pământurilor căzăcești au fost zadarnice. Diplomația rusă a acționat cu perseverență, menținând problema într-o stare de înaltă tensiune și rămânând mereu în așteptarea circumstanțelor favorabile.

Obiectivele majore ce s-au impus în fața societății și statului român din perioada mai ales după 1866, au determinat modificarea poziției cabinetului de la București în chestiunea abordată. Și de această dată românii au fost obligați de împrejurări vitrege să cedeze, să accepte spolierea, să se împace cu jefuirea propriului patrimoniu de către străinii care mai păstrau o puternică influență în fostele Principate chiar și după unirea lor. Protectoratul rusesc fusese lichidat, consulatele Rusiei de la Iași și București reușeau însă să găsească sprijin în instituții de stat și la unele persoane responsabile. Agenții țariști acționau pe diferite căi și utilizau diverse mijloace pentru atingerea scopului propus.

TRACING OF THE NEW BORDERLINE OF SOUTHERN BESSARABIA IN 1856-57 AND RELOCATION OF COSSACKS FROM THE DANUBE LINE

Abstract

Under the terms of the Peace Treaty of Paris (18/30 March 1856), Russia was forced to renounce the southern part of Bessarabia which was to be taken over by the Principality of Moldavia. The Tsarist Government would put to good use the delays in territorial delimitation and would start to sell to various individuals the landed property of the Danubian Cossack Army which until then had been part of the state domains. The arbitrary transferring by Russia of real estates from state property to private property in a territory which had ceased to belong to her paved the way to a time-enduring Romanian-Russian litigation. The Cabinet in Sankt Petersburg would display huge efforts so as to have the sacrilege sanctioned by the Romanian party, and this over a period of 10 years of diplomatic confrontation. Under the unfavourable international circumstances, the Government in Bucharest would eventually yield to the pressure and authenticate the appropriation by Tsarist authorities in 1856 of property rightfully belonging to Romania. The situation speaks for the influence exerted by Russia over certain political circles in the former Romanian Principalities long after the abolishment of the Russian Protectorate.

INSTITUȚII REPREZENTATIVE ÎN ISTORIA ROMÂNILOR

CU PRIVIRE LA CONSTITUIREA SFATULUI ȚĂRII

GHEORGHE COJOCARU

Opera Sfatului Țării, înfăptuită într-o perioadă istorică restrânsă (21 noiembrie 1917-10 decembrie 1918), a exercitat o influență majoră asupra destinului românilor basarabeni. Actul Unirii din 27 martie/ 9 aprilie 1918 a însemnat, înainte de toate, reșezarea Basarabiei în spațiul firesc al existenței. În același timp, Unirea a asigurat locuitorilor ținutului posibilitatea unui trai liber, ferit de atrocitățile regimului dictatorial bolșevic instaurat pe ruinele Imperiului rus. Privită din această perspectivă, întreaga activitate a Sfatului Țării, încununată cu memorabila Declarație de Unire a Basarabiei cu România, stă și astăzi mai presus de orice speculații ideologice conjuncturale.

Istoriografia existentă, care deocamdată nu înregistrează o sinteză a activității înaltului for basarabean, interpretează în mod diferit evenimentele legate de istoria Sfatului Țării.

Înșiși militanții mișcării de emancipare națională din epocă au pledat pentru constituirea Sfatului Țării – „Consiliu Suprem (Central)” sau „organ ținutal” – ca instituție de vârf a puterii de stat în Basarabia. Într-un discurs rostit în Consiliul municipal Chișinău în noiembrie 1917, Pan Halippa a caracterizat Sfatul Țării ca „organ al democrației naționale cu reprezentarea proporțională a naționalităților”¹. Noțiunea de „parlament”, enunțată și pe parcursul perioadei de organizare a Sfatului Țării, a intrat în uzul public frecvent după convocarea instanței supreme a Basarabiei. Astfel, în ziua de 21 noiembrie 1917, Ion Inculeț a mulțumit pentru onoarea de a fi ales președinte al „celui dintâi parlament basarabean” și a declarat că obligația „organului superior” era „de a îndruma viața țării pe matca legilor”. Președintele Comitetului executiv gubernial al Consiliului de deputați ai țăranilor P. Erhan a anunțat adevărul totală a țăranimii din Basarabia față de autoritatea acestui „parlament”². Iar în istorica *Declarație* din 2 decembrie 1917, Sfatul Țării, numit și „Consiliu Suprem Ținutal”, constituit din „reprezentanții tuturor grupărilor democrației revoluționare, populațiilor în parte și organelor de autoconducere locală”, a fost proclamat „puterea supremă” a Republicii Populare Moldovenești³.

Printre primele lucrări consacrate problemei basarabene editate în Rusia Sovietică se numără și cea semnată de L. Troțki și Cr. Rakovski, adversari înverșunați ai statului român, în care, dovedind un dispreț total față de adevărul istoric, ei au afirmat că Sfatul Țării a fost un „preparlament, organizat în Basarabia de către guvernul român din elemente de partid, cu preponderență burgheze”, în fața căruia „s-a pus sarcina proclamării unirii Basarabiei cu România”⁴. V. Dembo, pretins specialist în materie de istorie a Basarabiei, a calificat Sfatul Țării drept un „parlament-surogat” al unei republici „independente”⁵. Este semnificativ că, mai târziu, caracterul de instituție „parlamentară”, atribuit Sfatului Țării în sensul caricatural în câteva opusuri din

¹ Petre Cazacu, *Moldova dintre Prut și Nistru. 1812-1918*, Edit. Știința, Chișinău, 1992, p. 231.

² „Patrimoniul”, Chișinău, nr.1, 1990, p. 162-165.

³ „Sfatul Țării”, nr. 8 din 3 decembrie 1917.

⁴ L. Troțki, Cr. Rakovschi, *Ocerki političeskoj Rumânii*, Edit. de Stat, Moscova, 1992, p. 148.

⁵ V. Dembo, *Bessarabskii vopros*, Edit. Militară de Stat, Moscova, 1924, p. 84.

perioada inițială a instaurării regimului bolșevic, a fost exclus din vocabularul istoriografiei sovietice.

Aceeași atitudine neconformă cu realitatea domină și în scrierile istoricului A. Lazarev, care a declarat că „Sfatul Țării a fost constituit de către naționaliștii burghezi moldoveni și agenți direcți ai României regale [...]”. Acest organ „antisovietic”, după A. Lazarev, a fost doar o creatură a unor „forțe antipopulare”⁶.

Alți exponenți ai școlii istorice sovietice, adepți ai abordării trecutului de pe poziții de clasă, au văzut în Sfatul Țării doar un „organ burghezo-moșieresc antipopular”, „un pseudo-organ” „burghezo-naționalist”, și nicidecum un reprezentant legal al voinței populare. Dar chiar și prin optica lor deformată vorbește adevărul, și anume că militanții mișcării de emancipare națională, urmând exemplul altor periferii ale Rusiei, „au desfășurat de urgență pregătirile în vederea creării unui organ [...] suprem în ținut”⁷.

În altă lucrare monumentală editată în ex-R.S.S.M., Sfatul Țării mai este etichetat și ca „organ contrarevoluționar” „impostor” creat de ofițerii și soldații „reacționari”, în sarcina căruia stătea „înnăbușirea mișcării revoluționare și consolidarea regimului burghezo-moșieresc în ținut”⁸.

Explicația anatemizării Sfatului Țării de către istoriografia sovietică este faptul că înaltul for a legitimat Unirea Basarabiei cu România. Or, cu această realitate regimul expansionist de la Moscova nu a putut nicidecum să cadă de acord.

Misticările și chiar ineptiile din istoriografia sovietică au fost demascate în mai multe lucrări ale autorilor români, care au evocat cu imparțialitate mersul faptelor istorice. În această ordine de idei de o relevanță convingătoare este părerea exprimată de Ștefan Ciobanu despre „organul legislativ” al Basarabiei – Sfatul Țării: „Creată de către revoluție, după principiile și sistemele revoluționare, această instituție este expresiunea zbuciumului unui popor pentru a-și găsi calea adevărată a vieții. În ea se concentrează ideile și formulele naționale, frământările neamului românesc din anul 1917. Instituție revoluționară, alcătuită printr-un act revoluționar asemănător cu cele ale altor neamuri din Rusia, Sfatul Țării se impune și organizațiilor revoluționare ale minorităților din Basarabia. Acestea din urmă își trimit delegații lor în „parlamentul” Basarabiei, mărind prin aceasta prestigiul lui”⁹. Sfatul Țării, a remarcat în altă lucrare Ștefan Ciobanu, a fost „expresia întregii provincii; în el se concentrează ideile și formulele naționale ale trecutului și tulburările din anul 1917”¹⁰. În opinia lui Petre Cazacu, „alcătuirea Sfatului Țării – cu numele lui moldovenesc, cu compunerea și tendințele lui” – a reprezentat „primul triumf al ideii naționale” în Basarabia. Examinând procedurile de întemeiere și componența Sfatului Țării din punctul de vedere al strictei legalități, Petre Cazacu îl consideră „un organ revoluționar” asemănător tuturor instituțiilor apărute în urma prăbușirii autocrației, „când singura sursă a legitimității, voința împăratului, a dispărut și n-a fost înlocuită cu altă sursă legitimă, ci prin situații de fapt fără nici o legitimitate, sau cu una comună, expresia voinței poporului din locul și timpul dat”¹¹. În cadrul

⁶ A. Lazarev, *Moldavskaia sovietaskaia gosudarstvennost i bessarabski vopros*, Cartea moldovenească, Chișinău, 1974, p. 132.

⁷ D. J. Antoniuț, S.Ia. Afteniuț, A.S. Esaulenco, „*Sfatul Țării*” - organ antipopular, Cartea moldovenească, Chișinău, 1984, p. 49, 56, 62.

⁸ *Istoria Moldavskaia S.S.R. s drevneishih vremion do naših dnei*, Edit. Știința, Chișinău, 1984, p. 256.

⁹ Ștefan Ciobanu, *Unirea Basarabiei. Studii și documente cu privire la mișcarea națională din Basarabia în anii 1917-1918*, Edit. Universitas, Chișinău, 1993.

¹⁰ Idem, *Basarabia. Populația, istoria, cultura*, Edit. Știința, Chișinău, 1992, p. 68.

¹¹ Petre Cazacu, *op. cit.*, p. 305; autorul mai numește Sfatul Țării și „parlament” (p. 319).

unei lecții publice din 1921 la Chișinău, C. Stere a caracterizat Sfatul Țării ca „organ revoluționar” care în 1917-1918 a reprezentat întreaga populație a Basarabiei¹².

Ion Nistor menționa că, după ce Congresul Militar Moldovenesc din 20-27 octombrie 1917 a proclamat autonomia Basarabiei, convocarea Sfatului Țării, un gen de „adunare națională”, urma „să imprime acestei autonomii pecetea legitimității”. Asupra acestei „adunări legislative” „trebuia să treacă suveranitatea națională”, care până la constituirea înaltei instituții era disputată între diferite comitete revoluționare și organizații obștești. Deoarece împrejurările, precizează Ion Nistor, n-au favorizat organizarea unor alegeri directe, „s-a recurs la alegeri indirecte prin comitetele ostășești, țărănești și muncitorești, precum și prin corporațiunile profesionale” [...]. „Astfel constituit din reprezentanții legitimi ai tuturor naționalităților, confesiunilor, județelor, orașelor, corporațiunilor muncitorești și asociațiunilor profesionale și culturale, Sfatul Țării se deschide în ziua de 21 noiembrie 1917 cu mare solemnitate”¹³. În expresia reputatului istoric C. Kirieșcu Sfatul Țării a fost „adunarea națională aleasă a Basarabiei, adevărată și legitimă reprezentantă a suveranității naționale”¹⁴.

Gh. I. Brătianu a considerat că „această asamblăe de origine revoluționară”, în sânul căreia domina libertatea de exprimare, a reprezentat opinia populației basarabene și ca și toate adunările de genul acesta, născute în cuprinsul fostului Imperiu țarist sau în monarhia Habsburgilor, a avut plenipotența deplină de a decide soarta ținutului¹⁵.

Alexandru Boldur a arătat că marea majoritate a moldovenilor au întrezărit în Sfatul Țării realizarea visului lor secular de a se autoconduce și de a-și crea o cultură proprie. „Organul suprem al Basarabiei”, spune același autor, a fost «o emanație a revoluției naționale, o instituție cu mult mai „legală” decât Sovietul deputaților din Petrograd, pentru că a fost organizată în baza principiului universalității, în conformitate cu care toată populația provinciei a dobândit reprezentare în cadrul său, pe când Sovietul deputaților din Petrograd nu reprezenta decât o parte a populației capitalei (ruse-n.n.)»¹⁶.

Mircea Mușat și Ion Ardeleanu au arătat că Sfatul Țării, „organ reprezentativ”, a fost „ales pe baze democratice”¹⁷. De asemenea, Ioan Scurtu a prezentat date instructive într-un articol, în care demonstrează că Sfatul Țării a fost un „organ reprezentativ al Basarabiei”¹⁸.

Cercetătorul Valeriu Florin Dobrinescu califică Sfatul Țării ca „adunare reprezentativă a tuturor claselor și păturilor sociale din Basarabia”¹⁹.

¹² „Bessarabia”, an. III, nr. 95 din 11 mai 1921.

¹³ Ion Nistor, *Istoria Basarabiei*, Cartea moldovenească, Chișinău, 1991, p. 278.

¹⁴ Constantin Kirieșcu, *Istoria războiului pentru întregirea României, 1916-1918*, vol. II, București, 1989, p. 236.

¹⁵ G.I. Brătianu, *La Bessarabie. Droits nationaux et historiques*, Institutul de istorie universală „N. Iorga”, București, 1943, p. 142; însuși faptul că monarhiștii ruși au încercat la Conferința de pace de la Paris să-i creeze Sfatului Țării o imagine compromițătoare de „organism bolșevic”, în timp ce guvernul sovietic l-a denunțat ca pe un organ „al marilor proprietari”, spunea G.I. Brătianu, demonstrează că Sfatul Țării ocupa o poziție de mijloc între aceste extremități și „marca în realitate triumful ideilor din prima fază a revoluției, cele ale autonomiilor naționale și ale unei reforme agrare în profitul individual al țăranilor” (p. 142, 143).

¹⁶ Alexandru Boldur, 1918. *Le récit du témoin (L'union de la Bessarabie avec la Roumanie)*, Edit. Negard SRL, Roma, 1978, p. 34.

¹⁷ Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *Confirmarea internațională a Marii Uniri din 1918*, în „Revista de istorie”, București, tom 34, 1981, nr. 8, p. 1432.

¹⁸ Ioan Scurtu, *Sfatul Țării, organ reprezentativ al Basarabiei*, în „Magazin Istoric”, București, an. XXVII, 1993, nr. 12 (231), p. 3-6.

¹⁹ Valeriu Florin Dobrinescu, *Bătălia pentru Basarabia. 1918-1940*, Edit Junimea, Iași, 1991, p. 75.

După cum remarca Paul Cernovodeanu, înființarea organului conducător Sfatul Țării și proclamarea Republicii Populare Moldovenești „a întrunit aprobarea unanimă a populației din Basarabia”²⁰. Structura „celui mai reprezentativ forum din Basarabia”, Sfatul Țării, „a reflectat structura națională, precum și toată gama de curente politice, profesii și instituții existente în acest teritoriu”²¹.

Subliniind caracterul reprezentativ al Sfatului Țării, Onisifor Ghibu a estimat că „parlamentul Basarabiei era constituit din reprezentanți a nu mai puțin de 29 de organizații revoluționare ale epocii [...]”²². Sfatul Țării a fost analizat ca „parlamentul Basarabiei” și în studiile lui Ion Pelivan, publicate în timpul Conferinței de pace de la Paris²³. Republica Moldovenească, a scris Ion Inuleț în memoriile sale, „avea parlamentul ei, Sfatul Țării” și guvernul „responsabil numai față de Sfatul Țării”, pe care l-a mai numit și „organul suprem al Basarabiei”²⁴. Pan. Halippa și Anatolie Moraru au descris pe larg activitatea desfășurată de Sfatul Țării, „primul parlament al Basarabiei”²⁵.

„Cei care pun la îndoială oportunitatea Sfatului Țării, afirmă istoricul Ion M. Oprea, nu vor să vadă că acest parlament s-a constituit prin procedee democratice, iar hotărârile lui satisfăceau în chip desăvârșit principiile democrațiilor occidentale”²⁶.

Sfatul Țării este analizat ca „organ suprem de conducere” și ca „parlamentul Basarabiei” și într-o lucrare recentă semnată de Alexandru Bobeică”²⁷.

Într-un valoros studiu, Mitru Ghițiu distinge trei etape importante în activitatea „parlamentului” Republicii Moldovenești, dintre care prima a fost precedată de „faza de constituire a organului legislativ, ca mai apoi acesta să activeze în calitate de organ suprem al Basarabiei [...]”²⁸.

Istoricul Ion Țurcanu utilizează cu precădere termenul de „parlament”, paralel cu denumirea „Sfatul Țării”²⁹. În același sens pledează și juristul de formațiune Dumitru Grama, care consemnează că în octombrie 1917 Congresul Ostășesc Moldovenească „a adoptat rezoluția referitoare la constituirea parlamentului provizoriu al Basarabiei – Sfatul Țării” și că „puterea supremă în stat” aparține „parlamentului – Sfatul Țării”³⁰.

Concluzia care se desprinde din această succintă trecere în revistă a opiniilor unor autori români în problema constituirii și a statutului Sfatului Țării este indubitabilă. Istoricii români au văzut în Sfatul Țării o instituție supremă a puterii în stat, aleasă în consens cu normele democratice ale timpului, investită cu prerogative legislative, care reflectă cu fidelitate structura socială, politică și națională a societății basarabene. Este demn de remarcat că în studiile publicate în perioada

²⁰ Paul Cernovodeanu, *Basarabia. Drama unei provincii istorice românești în context politic internațional (1806-1920)*, Edit. Albatros, București, 1993, p. 148.

²¹ Ioan Scurtu, Dumitru Almaș, Armand Goșu, Ion Pavelescu, Gheorghe I. Ioniță, *Istoria Basarabiei de la începuturi până în 1994*, Edit. Tempus, București, 1994, p. 108, 113.

²² Onisifor Ghibu, *Pe bariadele vieții*, Edit. Universitas, Chișinău, 1992, p. 438.

²³ Ion Pelivan, *L'Union de la Bessarabie à la mère-patrie – la Roumanie*, Paris, 1919, p. 45.

²⁴ Ion Inuleț, *O revoluție trăită*, Edit. Universitas, Chișinău, 1994.

²⁵ Pantelimon Halippa, Anatolie Moraru, *Testament pentru urmași*, Edit. Hiperion, Chișinău, 1991, p.145.

²⁶ Ion M. Oprea, *Basarabia la Conferința româno-sovietică de la Viena, (1924) (II)*, în „Revista istorică”, București, Serie nouă, tomul 3, 1992, nr. 7-8, p. 718.

²⁷ Alexandru Bobeică, *Sfatul Țării, stindard al renașterii naționale*, Edit. Universitas, Chișinău, 1993, p. 101.

²⁸ Mitru Ghițiu, *Sfatul Țării și procesul de reunire a Basarabiei cu România la 1918*, în „Destin românesc”, Chișinău - București, 1994, nr.1, p. 5-8.

²⁹ Ion Țurcanu, *Mirajul independenței. Republica Democratică Moldovenească între 24 ianuarie și 27 martie 1918*, în „Revista de istorie a Moldovei”, Chișinău, an. IV, 1993, nr. 4(16), p. 4-7.

³⁰ Dumitru Grama, *Evoluția statutului juridic al Basarabiei în anii 1812-1918*, în „Revista de istorie a Moldovei”, Chișinău, an. V, 1994, nr. 2(18), p. 67-69.

postcomunistă majoritatea istoricilor din România au caracterizat Sfatul Țării ca „organ (adunare) reprezentativ(ă)” al Basarabiei, în timp ce cercetătorii din Republica Moldova înclină să trateze Sfatul Țării ca „parlament” al Basarabiei. În fond, și unii și alții au susținut cu toată claritatea că, din clipa constituirii, Sfatul Țării a devenit unicul exponent legitim al suveranității Republicii Moldovenești (Basarabiei).

Ideea unui organ suprem basarabean își are izvoarele încă în primii ani după anexarea provinciei în 1812 și și-a găsit reflectarea în „Așezământul pentru alcătuirea regiunii Basarabiei”, adoptat în 1818 sub stăpânirea țarului Alexandru I al Rusiei³¹. Regulamentul, ca răspuns la cerințele păturilor înaintate ale societății basarabene, prevedea păstrarea și respectarea legilor și obiceiurilor locale, întrebuițarea limbii băștinașilor, în rând cu limba rusă, în toate dregătoriile publice. „Așezământul” institua „Înaltul Sfat al regiunii”. Această instanță supremă a ținutului, din componența căreia făceau parte un președinte, patru membri și șase deputați, reprezentanți ai boierimii băștinașe, „vota legi, le pune în aplicare, judeca cauze civile și penale, hotărâncea moșiile și aplana certurile pentru violarea posesiunii”³². Statutul de autonomie al Basarabiei, precum și instituția Înaltului Sfat au fost abrogate în 1828 printr-o decizie arbitrară a regimului reacționar al lui Nicolae I.

Însă memoria colectivă a ținutului a păstrat cu grijă și a transmis din generație în generație amintirea despre autonomia, fie și convențională, pe care a avut-o Basarabia în primii ani după anexare. În pofida politicii de rusificare, menționa Ion Pelivan în discursul său din ziua deschiderii lucrărilor Sfatului Țării, „ideea autonomiei acordată Basarabiei în 1818 n-a murit cu desăvârșire, fiindcă au rămas hrisoave vechi, mărturii, care au întreținut viu dreptul la autodeterminare națională”³³.

Doar în condițiile primei revoluții ruse de la începutul secolului, când a avut loc o dezamorsare a regimului polițienesc țarist, cerințele despre necesitatea acordării unor drepturi Basarabiei, de care a avut parte în 1818-1828, au putut fi reactualizate.

Astfel, programul grupării național-democrate din 1906, îndrumate de Constantin Stere, concomitent cu dreptul la libertățile politice și individuale, revendica și dreptul la organizarea vieții provinciei în virtutea „principiilor ce au fost hărăzite la lipirea ei către Imperiul rus prin statutul pentru întemeierea provinciei Basarabiei din 1818”. Pentru prima dată de la 1828, o grupare politică a cerut în mod public restabilirea autonomiei Basarabiei și instituirea unui „Sfat provincial superior (Sfatul Țării)”, organizat pe principii democratice³⁴. Înnăbușirea mișcării revoluționare și înăsprirea regimului politic din Rusia autocratică au făcut imposibilă realizarea acestui program. Însă revendicările înaintate au fost însușite de o pleiadă întreagă de tineri, între care Pan. Halippa, Ion Pelivan, Ion Inuleț, care s-au afirmat mai târziu ca militanți de vază ai mișcării de emancipare socială și națională din Basarabia.

Împrejurările propice realizării dezideratelor social-economice, politice și naționale s-au creat odată cu prăbușirea autocrației în urma revoluției ruse din februarie/martie 1917. În perioada imediat următoare, la Chișinău, Odesa, Petrograd, Kiev, în alte localități și pe Frontul român, la inițiativa intelectualilor și militarilor moldoveni, majoritatea de obârșie țărănească, au fost puse bazele mai multor formațiuni politice, obștești și militare, care și-au propus să lupte pentru dobândirea tuturor drepturilor în vederea asigurării unui trai descătușat și prosper. Printre cele mai importante revendicări formulate se numărau dreptul la autonomie a ținutului și la constituirea unei instituții supreme de autocărmuire. „Gândul despre întocmirea unui Sfat al Țării, care să-și ia asupra sa sarcina de a ocărui Basarabia [...] și a pregăti proiectele de legi pentru ocăruierea

³¹ Ștefan Ciobanu, *Unirea Basarabiei*, p. 52.

³² Ion Nistor, *op. cit.*, p. 186.

³³ Pantelimon Halippa, Anatolie Moraru, *op. cit.*, p. 61.

³⁴ „Basarabia”, nr. 12 din 5 iunie 1906.

autonomă a țării pe viitor [...], se relatează în presa vremii, a răsărit în mințile moldovenilor și basarabenilor poate că odată cu zilele slobozeniei”³⁵.

În fruntea mișcării de emancipare națională de la bun început s-a situat Partidul Național Moldovenesc, întemeiat la 3 aprilie 1917 la Chișinău. Concepția lui programatică reflecta întru totul aspirațiile de decenii ale românilor basarabeni. Articolul 3 al programului stipula că: „Toate legile, care privesc viața dinlăuntru a Basarabiei, să le întocmească Dieta provincială”³⁶ <Sfatul Țării>, potrivit obiceiurilor vechi și nevoilor de acum ale țării”³⁷. Cu alte cuvinte, Partidul Național Moldovenesc preconiza crearea unei instituții care să exercite puterea supremă legislativă în teritoriul unui stat autonom.

De asemenea, la sfârșitul lunii martie 1917, grație inițiativei căpitanului Em. Cateli și subofițerului Ciomei, a fost organizat la Odesa Partidul Progresist Moldovenesc. Membrii acestei formațiuni, care în aprilie același an a aderat la platforma Partidului Național Moldovenesc, au militat pentru „autonomie deplină pentru Basarabia, administrată de un parlament compus dintr-o singură cameră, aleasă prin vot universal, egal, direct și secret, cu asigurarea deplină a drepturilor tuturor naționalităților Basarabiei”³⁸.

În scurt timp programul Partidului Național Moldovenesc a găsit un larg ecou în mediul populației din Basarabia. Astfel, adunarea Uniunii Cooperativelor din Basarabia din 6-7 aprilie 1917 a reluat integral tezele programatice ale Partidului Național Moldovenesc. Adunarea cooperativelor a subliniat cerința ca „toate legile privitoare la viața interioară a Basarabiei să fie editate de corpul legislativ local (Sfatul sau Divanul Țării) în conformitate cu obiceiurile strămoșești ale moldovenilor și cu condițiile schimbate ale vieții”³⁹. În același sens s-a pronunțat cu fermitate și întrunirea celor circa 10 mii de ostași moldoveni din Odesa din 18 aprilie 1917, care a cerut ca „țara Basarabiei să nu se mai ocârmuiască ca o țară supusă, ci ca o țară slobodă”. Basarabia, se arată în rezoluția adunării, să fie condusă de „aleșii săi care vor întocmi Sfatul Țării”. Acest corp legiuitor urma să elaboreze legile „privitor la viața obștească și particulară în țară” și „să supravegheze îndeplinirea acestora”⁴⁰. Adunarea extraordinară a reprezentanților clerului și

³⁵ „Cuvânt moldovenesc”, an. IV, nr. 61(261) din 1 iulie 1917.

³⁶ Denumirea „Dieta provincială” posibil să fi fost sugerată, prin analogie cu sistemul Dietelor provinciale din Imperiul austro-ungar, de ardeleanul Onisifor Ghibu, aflat în acea vreme în părăzie la Chișinău, care a avut un rol însemnat în procesul de constituire a Partidului Național Moldovenesc.

³⁷ „Cuvânt moldovenesc”, an. IV, nr. 28(228) din 9 aprilie 1917; primordialitatea formulării ideii Sfatului Țării, a susținut Gh. Andronachi, participant la evenimentele din epocă, i-a aparținut lui Pan. Halippa (Gh. Andronachi, *Albumul Basarabiei în jurul marelui eveniment al Unirii*, Chișinău, 1933, p. 69); într-un discurs la Congresul reprezentanților orașelor din Basarabia, din noiembrie 1917, Ion Inculeț, pe atunci comisar adjunct gubernial, a declarat că: „Ideea instituirii unui organ ținutal a apărut la Petrograd în iunie curent, ca reacție la pretențiile Radei Ucrainene asupra Basarabiei. Pentru a curma pretențiile Radei s-a și hotărât crearea organului ținutal” („Svobodnaia Bessarabia”, nr. 171 din 23 noiembrie 1917). Mai târziu, în amintirile sale publicate în revista „Generația Unirii” din 1929-1930, Ion Inculeț scria că termenul „Sfatul Țării” a fost „inventat de moldovenii basarabeni ce se aflau la Petersburg încă din luna martie 1917, în primele zile după izbucnirea revoluției” (Ion Inculeț, *op. cit.*, p. 95). Datele expuse de Inculeț, pe lângă faptul că se contrazic, nu sunt confirmate și de alte surse istorice. Mai mult, ele sunt combătute și de D. Bogos, care a indicat că „ideea alcătuirii Sfatului Țării” s-a ivit în primele zile după înființarea Partidului Național” (D. Bogoș, *La răspântie. Moldova de la Nistru în anii 1917/1918*, Chișinău, 1924, p. 83).

³⁸ P. Cazacu, *op. cit.*, p. 259.

³⁹ V. Ghenzul, *Cinzei de ani ai cooperației de credit în Basarabia. 1874-1924*, Chișinău, 1924, p. 83.

⁴⁰ „Cuvânt moldovenesc”, an. IV, nr. 33(233) din 26 aprilie 1917.

mirenilor, din 19-25 aprilie, și Congresul delegaților țărănimii din întreg ținutul, din 21-23 mai, au revendicat statutul de „cea mai largă autonomie regională”. Congresul corpului didactic moldovenesc din 25-28 mai a pledat pentru „autonomie teritorială și politică” a Basarabiei. Aceste idei au fost sprijinite și în cadrul altor numeroase adunări și întruniri organizate în diverse localități din teritoriul dintre Prut și Nistru.

În această fază a mișcării de emancipare națională s-au conturat deja două curente, a căror poziție în problemele majore cunoștea anumite nuanțe. Maximaliștii, ce aparțineau cercurilor intelectuale grupate în jurul Partidului Național Moldovenesc și al ziarului „Cuvânt Moldovenesc”, și militarii, în primul rând din Odesa, s-au pronunțat cu tărie pentru edificarea unui stat autonom basarabean cu instituția sa supremă legislativă. Exponenții curentului moderat, țărănimea și clerul moldovenesc, categorii sociale prin excelență conservatoare, au optat doar pentru o largă „autonomie regională”, o cerință mai puțin deranjantă și pentru guvernul de la Petrograd. La acea etapă nici unii, nici alții nu elaboraseră încă un mecanism concret de traducere în practică a obiectivelor revendicate.

Între timp lua amploare procesul de autodeterminare a popoarelor de pe întinsurile fostului imperiu. În special proclamarea autonomiei Ucrainei și constituirea organelor ei supreme de conducere au influențat formarea climatului social-politic favorabil extinderii ideii autodeterminării și în Basarabia. Mai mult decât atât, tentativa Radei Centrale Ucrainene, de la începutul lunii iulie 1917, de a lua sub control autoritățile guberniale basarabene, a generat protestul unanim al opiniei publice din ținut și a avut ca efect intensificarea luptei românilor basarabeni pentru dobândirea libertăților politice și naționale.

Într-o întrunire a reprezentanților diverselor organizații moldovenești din 13 iulie la redacția ziarului „Cuvânt moldovenesc”, la care s-a protestat împotriva tendințelor anexioniste ale Ucrainei, „s-a lămurit că este mare nevoie de un Comitet Central sau un Sfat al Țării pentru toți moldovenii basarabeni”⁴¹. În aceeași întrunire s-a decis desemnarea unei Comisii pentru organizarea Sfatului Țării. Comisia a propus ca din componența Sfatului Țării să facă parte 48 de membri, dintre care 20 (42%) să reprezinte organizațiile militare, 12 (25%) să fie aleși de către consiliile țărănești, 6 (12%) de Partidul Național Moldovenesc, iar 10 (21%) de locuri să fie rezervate etniilor conlocuitoare⁴².

Chestiunea privind alegerea unui organ al ținutului a fost reluată și într-o întrunire a reprezentanților mai multor formațiuni politice și obștești din Chișinău din 20 iulie 1917. Participanții la adunarea prezidată de comisarul interimar V. Cristi au protestat împotriva pretențiilor teritoriale ale Ucrainei și au adoptat o rezoluție în care au recunoscut dreptul Basarabiei la autonomie teritorial-politică „în care să fie asigurate drepturi egale tuturor naționalităților”. Întrunirea a susținut propunerea lui V. de Herța, un înflăcărat luptător pentru drepturile românilor basarabeni, descendent dintr-o veche familie de nobili, de a înființa „un organ ținut al puterii politice” în baza unei largi reprezentări naționale. În acest scop s-a decis constituirea unei comisii, în sarcina căreia a fost pusă examinarea chestiunii despre organul „ținutal”⁴³.

O polemică aprinsă în problema „Consiliului Suprem” s-a încins în ședința din 25 iulie a Comitetului Executiv Gubernial al Consiliului de deputați ai soldaților și muncitorilor, ostil mișcării de emancipare națională din Basarabia. P. Erhan, unul dintre liderii „grupului de la Petrograd”, trimis la Chișinău „pentru adâncirea revoluției”, a dat explicații în ce privește funcțiile și competența acestui organ. „Consiliul Suprem”, a arătat P. Erhan, urma să pregătească proiectul autonomiei Basarabiei pentru a fi examinat de Constituanta întregii Rusii și să desemneze din sânul său un „organ politico-administrativ” însărcinat cu

⁴¹ *Ibidem*, an. IV, nr. 59(259) din 20 iulie 1917; Șt. Ciobanu, *Unirea Basarabiei*, p. 52.

⁴² Șt. Ciobanu, *op. cit.*, *loc. cit.*

⁴³ „Bessarabskaia Jizni”, nr. 179 din 23 iulie (5 august) 1917.

gestionarea vieții social-economice până la convocarea Adunării Constituante. Această poziție a fost vehement atacată de mai mulți membri ai comitetului care i-au acuzat pe moldovenii de separatism, de periclitarea cuceririlor revoluției ruse, de atentat asupra prerogativelor Constituantei întregii Rusii. Ca urmare, cu 8 voturi împotriva și 7 pentru, constituirea „Consiliului” a fost consi-derată prematură, iar în comisia pentru examinarea chestiunii instituției supreme a ținutului a fost delegat Nichitiuc, care s-a pronunțat negativ în această problemă⁴⁴.

Comisia pentru organizarea organului ținutului, în care au fost delegați 25 de reprezentanți ai diverselor formațiuni, a planificat prima sa ședință pentru data de 28 iulie 1917⁴⁵. Interesele populației băștinașe în cadrul comisiei au fost reprezentate de Partidul Național Moldovenesc, organizațiile militare din Chișinău și Odesa, Consiliul gubernial de deputați ai țăranilor, Societatea culturală și de iluminare, Uniunea asociațiilor de credit și economii, care au dispus de circa 50% din mandate, restul aparținând organizațiilor politice și obștești minoritare⁴⁶.

Ședința acestei comisii a fost însă anticipată de consfătuirea delegaților comitetelor executive județene a consiliilor de deputați ai soldaților și muncitorilor ruși, organizată de Comitetul Executiv Gubernial în scopul elaborării, ca răspuns la cererea ministrului de interne în Guvernul Provizoriu, Tereteli, a modalității de administrare regională. În raportul prezentat, N. E. Grinfeld, social-democrat, a amintit că și Comitetul Executiv Chișinău al Consiliului de deputați ai soldaților și muncitorilor a consimțit să participe la crearea unui organ al ținutului în care să-și găsească reprezentare comitetele executive de toate nivelurile, așezămintele municipale și județene de autoadministrare (zemstvele), partidele politice și uniunile naționale. Grinfeld a cerut să fie înlăturate din cadrul comisiei elementele care ar fi intenționat, în opinia sa, să întemeieze „un organ burghez de orientare românofilă” și a propus ca organului ținutului să nu i se confere statut de putere legislativă, ci să fie preocupat doar de soluționarea problemelor interne și să elaboreze proiectul autonomiei Basarabiei pentru examinarea în Adunarea Constituantă a întregii Rusii. În urma dezbaterilor adunarea, subliniind necesitatea respectării reprezentării proporționale, a aprobat schema de organizare a Sfatului Țării, propusă de comitetul Executiv Chișinău, și a decis ca problemele legate de constituirea organului ținutului să fie examinate mai minuțios într-o consfătuire ulterioară⁴⁷.

În fapt, această tactică a amânării a însemnat o boicotare tacită a inițiativei forțelor moldovenești cu privire la constituirea Sfatului Țării. Atitudinea Comitetului Executiv gubernial, un instrument al politicii centraliste a Guvernului Provizoriu în Basarabia, față de interesele majore ale locuitorilor băștinași se reducea la interdicții exprimate prin cuvântul rusesc „net”, a afirmat A. Moraru, participant activ la evenimentele⁴⁸.

La sfârșitul lunii iulie au fost publicate două proiecte cu privire la alcătuirea instanței supreme a puterii în Basarabia.

Memorandumul Partidului Social-Revoluționar Moldovenesc, în care era reflectată poziția militarilor basarabeni din districtul militar Odesa, argumenta necesitatea urgentării înființării unui Consiliu Central Regional cu sediul la Chișinău. Acest „organ unitar al democrației revoluționare”, se arată în *Memorandum*, avea misiunea de a asigura ordinea publică, de a soluționa chestiunea aprovizionării populației, de a colabora cu Guvernul Provizoriu în activitatea de reformare și democratizare a societății, de a lua sub control procesul de demobilizare a soldaților ruși de pe Frontul Român și de a elabora proiectul autonomiei Basarabiei și a-l prezenta pentru aprobare Constituantei întregii Rusii⁴⁹. Consiliul Central Regional urma să fie format din delegații partidelor

⁴⁴ *Ibidem*, nr. 180 din 25 iulie (7 august) 1917.

⁴⁵ Arh. Ist. Centr., fond. Președinția Consiliului de miniștri, dosar 38/1917, f. 1-37.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ „Bessarabskaia Jizni”, nr. 185 din 30 iulie (12 august) 1917.

⁴⁸ Pan. Halippa, A. Moraru, *op. cit.*, p.41.

⁴⁹ „Bessarabskaia Jizni”, nr. 180 din 25 iulie (7 august) 1917.

democratice, în conformitate cu proporția fiecărei etnii în structura națională a populației. Planul militarilor, elaborat „în baza statisticilor oficiale”, după cum se specifica în document, a stabilit componența consiliului din 72 de membri, dintre care 40 (55%) reprezentanți ai organizațiilor politice și obștești moldovenesti și 32 (45%) ai minorităților etnice. Autorii *Memorandumului* au atribuit Partidului Social-Revoluționar Moldovenesc 20 (27%) de mandate, Partidului Național Moldovenesc 10 (14%), asociațiilor profesionale moldovenesti 10 (14%), minorității ucrainene 11 (15%), comunității evreiești 8 (12%), rușilor 5 (7%), bulgarilor 3 (4%), găgăuzilor 2 (3%), germanilor 2 (3%), altor etnii 1 (1%)⁵⁰.

În proiectul întocmit de Partidul Național Moldovenesc împreună cu alte uniuni obștești din Chișinău, componența Sfatului Țării a fost considerată optimă de 100 membri. Din acest număr, 63-65% au fost repartizate reprezentanților populației majoritare și 30-37% diverselor grupuri etnice. Autorii proiectului au insistat asupra necesității începerii lucrărilor înaltului forum la 1 august 1917⁵¹.

După cum dovedesc datele prezentate de ambele proiecte, populația română urma să dispună în cadrul instituției supreme a Basarabiei de 55-65% din locuri, iar minoritățile etnice de 35-45%. Concepțiile elaborate au adus mai multă lumină asupra principiilor întemeierii, componenței și funcțiilor instituției supreme a Basarabiei.

Elementele cu orientare centralistă din Comisia pentru organizarea Consiliului Suprem al Basarabiei, prezidată de V. de Herța, au admis cel mult alcătuirea unui simplu organ al ținutului fără funcții legislative, însărcinat cu colecționarea materialelor pentru Constituanta întregii Rusii. Încercarea lui Herța de a argumenta în cadrul unei ședințe dreptul istoric al Basarabiei la autonomie cu date din lucrarea unui autor român a provocat indignarea minoritarilor și le-a servit drept pretext pentru a suspecta comisia de intenții separatiste, motiv pentru a părăsi demonstrativ lucrările⁵². În cele din urmă, adversarii autodeterminării naționale a Basarabiei, pretextând reprezentarea insuficientă a spectrului politic național în componența comisiei, au pus sub semnul îndoielii însăși competența ei de a constitui un organ al ținutului și astfel, practic, au zădărnicit întreaga ei activitate.

Eșecul comisiei prezidate de V. de Herța a fost determinat de un conflict fundamental de interese. Reprezentanții formațiunilor propuse au fost interesați în conservarea structurilor administrative existente, în care dețineau majoritatea absolută a funcțiilor și în neadmiterea constituirii unei instituții supreme de stat în baza principiilor propuse de forțele politice ale băștinaișilor. Crearea unui organ legislativ al ținutului ar fi condus implicit la diminuarea puterii politice și la slăbirea pozițiilor economico-financiare ale apărătorilor intereselor Rusiei în Basarabia. O anumită receptivitate față de ideea autonomiei și a Sfatului Țării, demonstrată de forțele cu orientare centralistă ca reacție la pretențiile teritoriale ale Radei Ucrainene, a fost determinată de teama față de pierderea situației proprii în cazul alipirii la Ucraina. O dată cu declarațiile oficialităților ucrainene despre inexistența unor pretenții teritoriale față de Basarabia, aceste forțe și-au revizuit punctele de vedere exprimate anterior. Situația lor avantajoasă putea fi menținută în continuare numai într-o Basarabie cu statut de gubernie rusească subordonată guvernului de la Petrograd. Iată de ce forțele centraliste din ținut, urmărind păstrarea unor importante poziții politice și economice, sub paravanul frazelor despre necesitatea apărării cuceririlor revoluției, au frânat procesul de autodeterminare națională a populației române majoritare din Basarabia. Această atitudine a avut ca efect radicalizarea revendicărilor mișcării de emancipare națională din ținut.

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ „Cuvânt moldovenesc”, an. IV, nr. 61 (261) din 25 iulie 1917.

⁵² „Bessarabskaia Jizni”, nr. 188 din 3/16 august 1917; Însăși personalitatea lui Vladimir de Herța a fost contestată de exponenții curentului centralist pe motiv că provenea dintr-o familie de mari proprietari și s-a aflat o perioadă în România, de unde a revenit în preajma revoluției ruse (ibidem, nr. 187 din 2/15 august 1917).

În situația când grupările politice civile moldovenești nu au fost în stare să străpungă rezistența curentului centralist și să traducă în practică ideea Sfatului Țării, în avanscena luptei pentru eliberare națională și socială s-au situat organizațiile militare ale românilor basarabeni.

Astfel, în comunicatul din 2 august 1917, Consiliul împuterniciților militarilor moldoveni de pe Frontul român a făcut apel la toate formațiunile politice și obștești de a întemeia la Chișinău Sfatul Țării, în baza reprezentării tuturor partidelor politice „proporțional numărului fiecărui norod” din Basarabia⁵³.

La 27 august și-a desfășurat lucrările Congresul II al reprezentanților țăranilor din Basarabia, care a sprijinit activitatea forțelor moldovenești pentru realizarea dreptului populației băștinașe la autodeterminare națională.

O influență deosebită asupra evoluției mișcării pentru emancipare națională au avut-o hotărârile Congresului popoarelor din întreaga Rusie, convocat la Kiev între 8 și 14 septembrie 1917. Congresul, la care a participat și o delegație a românilor din ținut, a decretat dreptul fiecărei naționalități la „autonomie națională personală” și la constituirea „Constituantei naționale” în baza votului universal, responsabilă de organizarea „instituției ei de autonomie națională”⁵⁴.

La sfârșitul lunii septembrie 1917, Comitetul executiv militar moldovenesc din Chișinău a întreprins încă o tentativă de a-i asocia și pe reprezentanții organizațiilor ruse și ai altor minorități etnice la activitatea de întemeiere a Sfatului Țării. În cadrul unei întruniri cu o largă reprezentare politică și națională, A. Moraru, în numele Comitetului Moldovenesc, a propus publicului participant să înființeze de comun acord un organ suprem legislativ reprezentativ al Basarabiei – Sfatul Țării. Însă și de această dată scutierii politicii guvernului de la Petrograd au adoptat tactica tergiversării la nesfârșit a procesului de găsire a unei soluții⁵⁵.

De asemenea, Adunarea generală gubernială a țăranilor din 1-2 octombrie același an, constatând că autoritățile locale s-au dovedit neputincioase în fața dezordinii care cuprinsese ținutul, a hotărât înființarea unui Consiliu provincial din 100 membri, dintre care 70% moldoveni și 30% minoritari. Însă nici această inițiativă nu s-a soldat cu rezultatele dorite⁵⁶.

În zilele de 10-12 octombrie 1917, la Iași, adunarea delegaților militarilor moldoveni de pe Frontul român a declarat ca „singură formă acceptabilă și posibilă pentru administrarea Basarabiei numai autonomia național-teritorială și politică” și a decis ca „pentru imediată ei introducere în viață să se creeze Consiliul Suprem din reprezentanții moldovenilor și minorităților etnice din Basarabia [...]”⁵⁷.

Paralel cu aceste acțiuni, Comitetul Central Moldovenesc din Chișinău, care în toamna anului 1917 s-a afirmat ca promotor al ideii cu privire la necesitatea proclamării autonomiei Basarabiei și constituirii Sfatului Țării, a decis într-o ședință plenară convocarea unui Congres Ostășesc la 20 octombrie. În ziua indicată, la Chișinău s-au prezentat circa 800 de delegați plenipotențieri, reprezentanți ai celor 300 de mii de basarabeni mobilizați în Armata rusă. La 23 octombrie, congresul a abordat chestiunea „ocârmuirii Basarabiei” și a organului ei „Sfatul Înalt al Țării”. Raportor în această chestiune a fost Ion Buzdugan, poet și militant de frunte al mișcării de eliberare națională din Basarabia. El a amintit despre statutul de autonomie de care a beneficiat ținutul în anii 1818-1828 și a arătat că Sfatul Țării, „alcătuit din elemente democratice”, va trebui să-și asume „toată sarcina cârmuirii Basarabiei”. Buzdugan a propus ca Sfatul Țării să fie alcătuit din 100 de membri, 70% moldoveni și 30% minoritari. Congresul ostășesc, după părerea lui Buzdugan, urma să aleagă 30 de deputați, Consiliul gubernial al țăranilor 30, organizațiile politice moldovenești 10. Sublocotenentul V. Țanțu a propus ca în Sfatul Țării să fie 120 de deputați, dintre care congresul să

⁵³ Petre Cazacu, *op. cit.*, p. 271.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 283.

⁵⁵ Pantelimon Halippa, Anatolie Moraru, *op. cit.*, p. 43.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 144.

⁵⁷ Petre Cazacu, *op. cit.*, p. 276.

desemneze 40 de membri. Delegații au sprijinit cu mult entuziasm ideea creerii organului suprem al Basarabiei și în aceeași zi au votat în unanimitate propunerea cu privire la înființarea Sfatului Țării. Acest document prevedea 84 de locuri pentru reprezentanții populației române din ținut, dintre care 50 urmau să fie ocupate de aleșii militarilor, iar 34 de reprezentanții țărănimii. În ziua de 24 octombrie, în timp ce se vota rezoluția privitoare la Sfatul Țării, Teofil Ioncu a solicitat pentru Partidul Național Moldovenesc 5 locuri în organul suprem al ținutului. Ca urmare, congresul a decis să acorde tuturor celorlalte organizații moldovenești 10 locuri, 4 din numărul rezervat reprezentanților țărănimii și 6 din cele destinate militarilor⁵⁸. Congresul a decretat, în baza dreptului popoarelor la autodeterminare, „autonomia teritorială și politică a Basarabiei” și a hotărât înființarea Sfatului Țării, în componența căruia să intre 120 de deputați.

În rezoluția cu privire la constituirea Sfatului Țării a fost menționat caracterul provizoriu al acestei instituții, ale cărei împuterniciri ar fi expirat în momentul convocării Constituantei (Adunării Întemeietoare) basarabene⁵⁹. Structurile administrative locale au fost obligate să se subordoneze Sfatului Țării, iar comitetele soldățești, muncitorești, țărănești și militare, se arată în documentul congresului, dobândeau un caracter specific profesional și nu aveau calitatea de a interveni în treburile publice⁶⁰.

Congresul a repartizat pentru reprezentanții populației majoritare 84 (70%) de locuri, dintre care 44 au fost distribuite militarilor, 30 urmau să fie ocupate de deputații Consiliului gubernial al țăranilor, 10 de diferite asociații obștești și partide politice moldovenești și 36 (30%) au fost acordate etniilor conlocuitoare. 10 locuri, suplimentar la cele 120, au fost rezervate moldovenilor de peste Nistru.

În ziua de 25 octombrie, când la Petrograd se prefigura lovitura de stat bolșevică, Congresul ostășesc a ales câte 4 deputați din fiecare dintre cele 8 județe basarabene, deci 32 de deputați, iar 12 deputați au fost aleși de către comitetele militare din Voznesensk (1), Odesa (2), Chișinău (3), Crimeea (3) și de pe Frontul român (3)⁶¹.

La 27 octombrie, ziua închiderii congresului, delegații au ales un birou pentru organizarea Sfatului Țării, în frunte cu V. Țanțu. Biroul, care la început număra 16 membri, a cooptat mai apoi în rândurile sale personalități marcante ale vieții politice din Basarabia, și anume pe N.N. Alexandru, Ion Pelivan, Pan. Halippa, dr. D. Ciugureanu, Ion Inculeț, P. Erhan, N.N. Codrean⁶². În activitatea biroului s-au încadrat și deputații militari aleși de congres. Acest birou urma să definească modalitățile și criteriile de reprezentare, să stabilească programul pentru ziua convocării Sfatului Țării, să găsească localul necesar etc.

Meritul istoric al Congresului ostășesc este imens. Hotărârile adoptate de această impunătoare reuniune au sintetizat aspirațiile de decenii ale populației băștinașe și au constituit fundamentul unei Basarabii autonome și libere în frunte cu instituția sa supremă, Sfatul Țării.

În cadrul Biroului a fost creată o comisie specială din care făceau parte P. Erhan, Pan. Halippa, T. Ioncu, Ion Buzdugan, Ion Inculeț, însărcinată cu elaborarea unei schițe privind componența Sfatului Țării⁶³. Comisia a decis să se adreseze unităților administrative (orașele și județele), asociațiilor profesionale, societăților culturale și confesionale, grupărilor politice,

⁵⁸ Gherman Pânteia, *Rolul organizațiilor moldovenești în Actul Unirii Basarabiei*, Chișinău, 1932, p. 44-45.

⁵⁹ Evoluția ulterioară a evenimentelor din Basarabia, privită în contextul general al timpului, a confirmat plenipotența Adunării supreme legislative, Sfatul Țării.

⁶⁰ Pantelimon Halippa, Anatolie Moraru, *op. cit.*, p. 49.

⁶¹ *Ibidem*, p. 47-49.

⁶² Gherman Pânteia, *op. cit.*, p. 129-130.

⁶³ Ion Inculeț, *op. cit.*, p. 104; În ședința Biroului din 6 noiembrie 1917 această Comisie a fost completată cu T. Cojocaru, Curdinovschi, I. Codreanu și Suceanu (Arh. Ist. Centr., fond Președinția Consiliului de Miniștri, dos. 36/1917, f. 2).

uniunilor obștești și comisiilor de deputați cu invitația de a alege deputați în organul suprem al țării. Comisia a găsit de cuviință să majoreze numărul total de la 120 la 150 de deputați, dintre care 105 (70%) moldoveni și 45 (30%) minoritari⁶⁴. În ședința din 6 noiembrie 1917, comisia a propus biroului tabloul-schemă de reprezentare în Sfatul Țării, care a și fost aprobat⁶⁵.

În conformitate cu schița de reprezentare în Sfatul Țării, militarii moldoveni au ales 44 (30%) de deputați, Consiliul gubernial al țăranilor urma să desemneze 30 (21%), Consiliul gubernial al soldaților și muncitorilor 3 (2%), dintre care 1 (0,7%) moldovean, 1 (0,7%) evreu și 1 (0,7%) rus. Grupările politice aveau să aleagă nemijlocit în Sfatul Țării: 1 (0,7%) deputat rus socialist-revoluționar, 1 (0,7%) deputat social-democrat evreu, 1 (0,7%) deputat rus social-popular și 3 (2%) deputați membri ai Partidului Național Moldovenesc. Unitățile administrative urmau să fie reprezentate de organele de autoconducere guberniale = 1 (0,7%) deputat moldovean, județene = 9 (6,3%) deputați, dintre care 7 (4,9%) moldoveni și 2 (1,4%) ucraineni, Coniliul municipal Chișinău = 3 (2%) deputați, dintre care 1 (0,7%) moldovean, 1 (0,7%) rus, 1 (0,7%) evreu orașele reședință de județ = 8 (5,6%) deputați, dintre care 5 (3,5%) moldoveni 1 (0,7%) ucrainean, 1 (0,7%) bulgar și 1 (0,7%) rus. Asociații profesionale erau reprezentate de: Uniunea cooperativelor = 5 (3,5%) deputați, dintre care 4 (2,8%) moldoveni și 1 (0,7%) gagauz organizația lucrătorilor de la cale ferată = 2 (1,4%) din care 1 (0,7%) moldovean și 1 (0,7%) ucrainean Uniunea juriștilor = 2 (0,7%) deputați, dintre care 1 (0,7%) moldovean și 1 (0,7%) rus; Uniunea uniunilor funcționarilor = 1 (0,7%) deputat moldovean; Asociația institutorilor moldoveni = 2 (1,4%) deputați; Asociația învățătorilor din Basarabia = 1 (0,7%) deputat rus; Uniunea clerului ortodox basarabean = 1 (0,7%) deputat moldovean; Serviciul poștei și telegrafului = 2 (1,4%), dintre care 1 (0,7%) moldovean și 1 (0,7%) ucrainean. Societatea culturală și de iluminare trebuia să desemneze 1 (0,7%) deputat moldovean, iar Liga femeilor din Basarabia la fel 1 (0,7%) deputata moldoveancă. Grupurile etnice urmau să trimită în instituția supremă a ținutului 10 (7%) deputați ucraineni, 10 (7%) evrei, 2 (1,4%) bulgari, 2 (1,4%) germani, 1 (0,7%) găgăuz, 1 (0,7%) polonez, 1 (0,7%) armean, 1 (0,7%) grec.

Structura națională a Sfatului Țării arăta astfel: 105 (70%) deputați români, 15 (10%) ucraineni, 13 (9%) evrei, 6 (4%) ruși, 3 (2%) bulgari, 2 (1,4%) germani, 2 (1,4%) găgăuzi, 1 (0,7%) polonez, 1 (0,7%) armean, 1 (0,7%) grec. Componenta forului suprem basarabean număra 77 (53%) de membri aleși de către Consiliile (executivele) de deputați ale soldaților, țăranilor, muncitorilor; 21 (14%) desemnați de către organele locale de autoadministrare, 16 (11%) delegați de către uniunile profesionale, 6 (4%) reprezentanți ai partidelor politice, 1 (0,7%) al societăților culturale și 1 (0,7%) al Ligii femeilor. 28 (19%) din deputați urmau să fie aleși nemijlocit de formațiunile minoritare. Astfel, structura Sfatului Țării a reflectat cadrul social, politic, demografic, administrativ și profesional al întregii provincii. În aceeași măsură a avut un pronunțat caracter revoluționar (consiliile de deputați, născute în vâltoarea revoluției, au reprezentat 53%), cu elemente vizibile de corporatism (uniunile profesionale au înregistrat 11%).

Prin urmare, structura Sfatului Țării a ilustrat superioritatea statutului acestei instituții în raport cu organele administrative locale și cu organizațiile social-politice, care activau la acea dată în Basarabia.

Membrii Biroului pentru organizarea Sfatului Țării au desfășurat o vastă campanie de explicare a criteriilor de reprezentare, a împuternicirilor și sarcinilor ce stăteau în fața organului

⁶⁴ Pentru comparație, în Rada Centrală ucraineană minoritarii reprezentau doar 10%, în forul suprem similar al Letoniei = 22% (A. Boldur, *op. cit.*, p. 32).

⁶⁵ Arh. Ist. Centr., fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 36/1917, f. 2.

suprem. Deputații aleși din partea diverselor formațiuni sociale și politice deveneau membri deplin ai acestui birou⁶⁶.

Printre inițiativele biroului au fost decizia cu privire la întemeierea forțelor militare basarabene și cea referitoare la deschiderea Universității populare din Chișinău⁶⁷.

Populația română din ținut a întâmpinat cu însuflețire vestea despre constituirea unui organ suprem reprezentativ al Basarabiei. Și, dimpotrivă, unii reprezentanți ai minorităților au continuat să spere, în ciuda declinului Rusiei mari ce se proiecta după lovitură de stat bolșevică din 25 octombrie/7 noiembrie, în posibilitatea restabilirii statului rus cu Basarabia ca parte componentă a acestuia, și au exprimat păreri nefavorabile constituirii Sfatului Țării. Asemenea opinii s-au făcut auzite în ședința Consiliului municipal Chișinău din 17 noiembrie 1917, unde a fost atacată intenția Sfatului Țării de a-și subordona structurile administrative locale. S-a declarat că Basarabia, „profitând de slăbirea statului rus”, „a pășit pe calea Ucrainei” și s-a cerut insistent „unitatea cu Rusia mare”. Primarul orașului A.C. Schmidt, socialist-popular⁶⁸, a declarat că „înființarea Sfatului Țării nu va contribui la salvagardarea Rusiei” și a pus la îndoială datele statistice utilizate în schema Biroului desemnat de Congresul ostășesc, dar nu a prezentat altă informație statistică. Totuși, pus în fața situației reale, sub presiunea evenimentelor alarmante de la Petrograd, Consiliul orășenesc, formulând unele obiecții față de principiul de reprezentare în Sfatul Țării, a fost nevoit să recunoască autoritatea înaltei instituții și să aleagă, ulterior, deputați în acest for⁶⁹.

Aceeași intoleranță față de intențiile forțelor moldovenești a fost demonstrată și de Congresul ținutului al reprezentanților orașelor basarabene, în care populația română era în evidentă minoritate. La întrunire s-a cerut interzicerea convocării Sfatului Țării. Însă prezența lui Ion Incuțel în această adunare a temperat ostilitatea față de ideea Sfatului Țării, manifestată deschis de unii delegați, și a convins congresul să delege reprezentanți în înalta instituție⁷⁰.

La 20 noiembrie 1917, Congresul al II-lea gubernial al social-revoluționarilor ruși, care reprezenta una dintre cele mai influente grupări politice centraliste în ținut, subliniind necesitatea respectării drepturilor minorităților și a organizării unui „sfat ținutal permanent” în baza votului universal cu reprezentare proporțională, a ales un reprezentant în Sfatul Țării⁷¹.

Între timp s-au desfășurat reuniunile diverselor formațiuni, la care, în conformitate cu dispozițiile Biroului pentru organizarea Sfatului Țării, au fost aleși deputați în organul suprem al provinciei. Este demn de notat că „nici o organizație sau naționalitate n-a refuzat să-și trimită deputații ceruți de Biroul de organizare”⁷².

În ședința din 17 noiembrie 1917, biroul a adoptat hotărârea cu privire la convocarea Sfatului Țării la 21 noiembrie, iar la 20 noiembrie a aprobat programul inaugurării Sfatului Țării și a confirmat candidatura lui Ion Pelivan la funcția de președinte al organului suprem al Basarabiei⁷³. Însă candidatura lui Pelivan la funcția supremă în stat n-a fost agreată de

⁶⁶ „Izvestia Kișiniovskogo Sovietsa rabocih i soldatskih deputatov”, nr. 149 din 11 (24) noiembrie 1917.

⁶⁷ „Svobodnaia Bessarabia”, nr. 164 din 14 noiembrie 1917; nr. 168 din 18 noiembrie 1917.

⁶⁸ În timpul Conferinței de pace de la Paris A.C. Schmidt, adversar îndârjit al Unirii Basarabiei cu România, luptând pentru restabilirea Rusiei mari, a încercat să distorsioneze imaginea Sfatului Țării, prezentându-l eronat drept un „organ bolșevic” nereprezentativ.

⁶⁹ „Svobodnaia Bessarabia”, nr. 169 din 19 noiembrie 1917.

⁷⁰ Ibidem, nr. 171 din 23 noiembrie 1917; nr. 172 din 24 noiembrie 1917.

⁷¹ „Izvestia Kișiniovskogo Sovietsa rabocih i soldatskih deputatov”, nr. 158 din 23 noiembrie/6 decembrie 1917; nr. 159 din 24 noiembrie/7 decembrie 1917.

⁷² Ion Incuțel, *op. cit.*, p. 106.

⁷³ Arh. Ist. Centr., fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 36/1917, f. 3, 4.

reprezentanții minoritarilor, care au decis să acorde sprijinul lui Ion Inculeț. În scopul asigurării unui înalt prestigiu Sfatului Țării chiar din clipa convocării, Ion Pelivan a renunțat la postul de președinte în favoarea lui Inculeț⁷⁴.

La 21 noiembrie 1917, în prezența a 95 de deputați și a unui larg public, într-o atmosferă de mare solemnitate, au început lucrările Sfatului Țării. Alegerea lui Ion Inculeț, care până la acea dată a deținut calitatea de comisar-adjunct gubernial, în funcția de președinte al Sfatului Țării, și a comisarului gubernial V. Cristi, ca director general al afacerilor interne în primul guvern basarabean, a semnat transferarea puterii de la autoritățile subordonate Petrogradului la o nouă instituție creată în virtutea dreptului Basarabiei la autodeterminare și a simbolizat afirmarea suveranității Republicii Moldovenești. Autoritatea Consiliului Suprem Ținutal, a fost recunoscută și salută de reprezentanții organelor administrative locale, ai diverselor grupări politice, profesionale, naționale, culturale și confesionale, fapt care a contribuit la consolidarea prestigiului Sfatului Țării.

Constituirea Sfatului Țării a marcat împlinirea unor aspirații sacre nutrite timp de decenii de generații de români basarabeni. Ideea Dietei provinciale enunțată în 1917 de Partidul Național Moldovenesc a fost îmbrățișată de diverse formațiuni politice, ostășești, profesionale și culturale din ținut și sprijinită cu entuziasm în numeroase întruniri și adunări publice. În urma acțiunilor conjugate ale tuturor forțelor reprezentante ale intereselor băștinașe, grație fermității demonstrate de Congresul ostășesc din octombrie 1917 și în pofida rezistenței exponenților politicii centraliste a guvernului de la Petrograd, instituția supremă a Basarabiei a căpătat contururi clare și convingătoare.

Convocarea Adunării supreme legislative, electivă și reprezentative a ținutului, Sfatul Țării, la 21 noiembrie, și proclamarea Republicii Populare Moldovenești la 2 decembrie 1917 au încheiat o etapă plină de semnificații în mișcarea de emancipare națională din Basarabia și au însemnat începutul unei etape calitativ noi în lupta pentru împlinirea idealurilor naționale majore.

⁷⁴ Ion Inculeț, *op. cit.*, p. 107.

SOCIETATEA ACADEMICĂ „JUNIMEA” DIN CERNĂUȚI

ANGHEL POPA

Între societățile studențești ce s-au impus în climatul luptei pentru unitate națională a poporului român din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, Societatea Academică „Junimea” din Cernăuți ocupă un loc distinct. Continuatoare a Societății Academice „Arboroasa”, prin structură organizatorică și obiective programatice¹, noua societate a acționat, în cursul existenței sale, pentru renașterea conștiinței naționale a românilor din Bucovina, amenințați cu germanizarea și slavizarea de elementele alogene, aduse de apele istoriei, și pentru unirea cu Țara².

În structura organizatorică a societății, alături de membri activi, studenții, s-a introdus calitatea de membru fondator, sprijinitor, emerit și de onoare, acordată foștilor membri pentru activitate deosebită, pusă în slujba societății, după terminarea studiilor. Totodată, prin statut, s-a prevăzut posibilitatea de a se acorda aceste titluri și persoanelor care nu au fost membri activi ai societății. Astfel, în cursul existenței sale, Societatea Academică „Junimea” a avut, în această calitate, numeroase personalități ale vieții politice și culturale din Vechiul Regat și din provinciile românești aflate sub ocupație străină, până la 1914, iar începând cu anul 1919, o dată cu reactivarea societății, din România Mare. Documentele societății ne oferă posibilitatea de a cunoaște aceste personalități și, în mod deosebit, contribuția lor la propășirea acesteia. În cursul existenței sale, societatea a avut în rândurile ei, din acest punct de vedere, nume ilustre: regina României, Elisabeta³, scriitori (Vasile Alecsandri⁴, Dimitrie Anghel⁵, St.O. Iosif⁶, Barbu Delavrancea⁷), savanți (Nicolae Iorga⁸, V. A. Urechia⁹, Titu Maiorescu¹⁰, Simion Mehedinți¹¹, Sextil Pușcariu¹², Grigori Tocilescu¹³), artiști (Cazimir Belcot¹⁴, Nae și Lili Bulandra¹⁵, Petre Liciu¹⁶, Ioan Manolescu¹⁷, pictorul Epaminonda Bucevschi¹⁸), profesori (A. C. Cuza¹⁹ și Eugen Băcu²⁰),

¹ Ilie Dugan, *Istoricul Societății Academice Române „Junimea” din Cernăuți*, partea întâi, *Arboroasa (1875-1877)*, București, 1930, p. 10-19.

² Anghel Popa, *Societatea Academică „Arboroasa”*, ms.

³ Arh. Stat. Iași, fond „Frații Dugan”, Albumul verde al Societăților Academice Române „Arboroasa” și „Junimea”, vol. 5., p. 16.

⁴ Ibidem, p. 1.

⁵ Ibidem, p. 2.

⁶ Ibidem, p. 39.

⁷ Ibidem, p. 24.

⁸ Ibidem, p. 40.

⁹ Ibidem, p. 92.

¹⁰ Ibidem, p. 49.

¹¹ Ibidem, p. 51.

¹² Ibidem, p. 69.

¹³ Ibidem, p. 87.

¹⁴ Ibidem, p. 6.

¹⁵ Ibidem, p. 12.

¹⁶ Ibidem, p. 43.

¹⁷ Ibidem, p. 49.

personalități politice transilvănene (Timotei Cipariu²¹, Vasile Lucaciu²², Alexandru Mocsonyi²³, Aurel Mureșianu²⁴, Gh. Pop de Băsești²⁵, Alexandru Vaida-Voevod²⁶), preoți (Simeon Florea Marian²⁷, Iračie Porumbescu²⁸, Isidor Procopeanu²⁹, Nectarie Cotlarciuc³⁰), reprezentanți ai familiilor nobiliare (Dominic baron de Capri³¹, Eudoxiu baron de Humuzachi³², Iancu cavaler de Ianoș³³, Constantin cavaler de Mârza³⁴, Isidor cavaler de Onciul³⁵, Victor cavaler de Stârcea³⁶, Isidor cavaler de Zotta³⁷, George prinț de Grecianu³⁸).

În general, informațiile din documentele societății, referitoare la personalitățile menționate, sunt parcimonioase, lacunare, succinte sau, uneori, și mai grav, lipsesc în totalitate³⁹. Din aceste motive, vom prezenta doar fișele personalităților mai puțin cunoscute astăzi, având în vedere nedreapta uitare la care au fost supuse, vreme de aproape jumătate de veac, împreună cu istoria provinciei românești din care făceau parte. Din totalitatea acestor personalități se impun, și sub aspect numeric, reprezentanții Bisericii Ortodoxe Române, aspect care nu este lipsit de importanță și semnificație, prelații aducând cu ei, și dând Societății Academice „Junimea”, o notă de românească cuviință și dreptă credință creștină.

DIONISIE CAVALER DE BEJAN

După datele transmise de familie societății, în anul 1884 era paroh în Vatra Dornei. Era căsătorit cu Elisabeta, fiica protopresbiterului Dimitrie Țurcan, din comuna Fundu Moldovei, județul

¹⁸ Ibidem, p. 11.

¹⁹ Ibidem, p. 22.

²⁰ Ibidem, p. 3.

²¹ Ibidem, p. 17.

²² Ibidem, p. 45.

²³ Ibidem, p. 54.

²⁴ Ibidem, p. 55.

²⁵ Ibidem, p. 63.

²⁶ Ibidem, p. 92.

²⁷ Ibidem, p. 50.

²⁸ Ibidem, p. 66.

²⁹ Ibidem, p. 68.

³⁰ Ibidem, p. 21.

³¹ Ibidem, p. 16.

³² Ibidem, p. 35.

³³ Ibidem, p. 37.

³⁴ Ibidem, p. 50.

³⁵ Ibidem, p. 59.

³⁶ Ibidem, p. 77.

³⁷ Ibidem, p. 101.

³⁸ Ibidem, p. 107.

³⁹ În vederea sărbătoririi a 50 de ani de existență (1928), conducerea societății a luat decizia, în anul 1913, de a elabora o lucrare de mare amploare, care să cuprindă fișa fiecărui membru, de la fondarea Societății Academice „Junimea” și până în acel moment. În acest sens, s-a făcut apel la toți membrii în viață, iar în caz de deces la familiile acestora, pentru a trimite societății un *Curriculum vitae*. În baza acestor informații, la care s-au adăugat documentele societății (acte, procese verbale, rapoarte anuale, presă, Cartea membrilor), au fost elaborate trei volume, intitulate, fiecare, *Cronicarul - Albumul Mare* (ibidem, Șematismul Societății Academice „Junimea” din Cernăuți, vol.14, p. 2A). Se pare că a existat un al 4-lea volum, pierdut în timpul primului refugiu din Cernăuți (1940). Albuțele au fost elaborate în perioada 1929-1930 și conțin fișele a 1 200 de membri (Cf. ibidem, *Cronicarul - Albumul Mare*, vol. III, p. 480). Membrii fondatori, sprijinitori și de onoare, care nu au fost membri activi ai societății, au fost grupați, separat, în *Albumul verde*.

Câmpulung Moldovenesc. A avut doi fii, Vianor și Elionor, ambii absolvenți ai Facultății de Drept din cadrul Universității din Cernăuți.

Stabilit la Cernăuți, își desfășoară activitatea în cadrul Mitropoliei Bucovinei, fiind consilier al Consistoriului. Desfășoară o importantă activitate pe plan cultural, fiind ales în funcția de președinte al „Societății pentru cultură din Bucovina”. După un raport anual al Societății Academice „Junimea”, din anul universitar 1901/1902 a fost declarat membru de onoare al acesteia. În anii ce au urmat a sprijinit financiar societatea. S-a stins din viață la Cernăuți în anul 1923⁴⁰.

ARTEMIE BERARIU

Absolvent al Facultății de Teologie, și-a desfășurat activitatea ca paroh în comuna Ceahor, județul Cernăuți. Era căsătorit cu Iulita, fiica mitropolitului Bucovinei, Silvestru Morariu. A fost membru fondator al Societății Academice „Arboroasa” și „Junimea”. La 16 noiembrie 1880 a fost declarat membru de onoare al Societății Academice „Junimea”. După un raport anual al societății, din anul universitar 1889/1890, devine și membru fondator⁴¹.

ANDREI BRĂTIANU

S-a născut în anul 1872, în comuna Stupca, județul Suceava, într-o familie de țărani. Era al 15-lea copil din familia lui Teodor Brătianu și a soției sale Domnica, născută Căileanu. Dotat intelectual, dar lipsit de mijloace materiale, a fost sprijinit de preotul comunei, Onufrei Mironovici, care l-a înscris la Școala de cantori din Cernăuți.

După absolvirea școlii și-a desfășurat, o scurtă perioadă de timp, activitatea în Câmpulung Moldovenesc. Remarcat de mitropolitul Bucovinei, Silvestru Morariu, a fost chemat la Cernăuți, fiind numit în funcția de președinte al „Societății cantorilor români din Bucovina”. Desfășoară o vastă activitate pe plan cultural, fiind membru al „Societății pentru cultură din Bucovina”, președinte al Societății pentru cântări „Armonia” și instructor la Școala cantorală pentru tipicon și cântare liturgică. A depus mari eforturi pentru înființarea unui fond de teatru românesc la Cernăuți și a sprijinit material Internatul român de băieți. În anul universitar 1894/1895 devine membru sprijinitor al Societății Academice „Junimea”⁴².

ARCADIE CIUPERCOVICI

A fost arhimandrit al mănăstirii Putna. În această calitate, a avut un rol important în organizarea serbării din 1871, cu prilejul împlinirii a 400 de ani de la sfințirea mănăstirii de către domnitorul Ștefan cel Mare. A devenit membru fondator al Societății Academice „Arboroasa” începând cu anul universitar 1875/1876. În perioada 1896-1902 a deținut funcția de mitropolit al Bucovinei. A luat decizia, inoportună, de a evacua sediul Societății Academice „Junimea” din reședința metropolitană, în 1896. Gestul său a declanșat un adevărat conflict cu societatea, care avea să nu se stingă niciodată. Din aceste motive, „Junimea” a refuzat să participe la aniversarea a 50 de ani de activitate pusă în slujba Bisericii Ortodoxe Române de mitropolit. S-a stins din viață la Cernăuți, la 18 martie 1902⁴³.

⁴⁰ Ibidem, Albumul Verde al Societăților Academice Române „Arboroasa” și „Junimea”, vol. 5, p. 5; vezi și ibidem, dos. 18, f. 5, 6.

⁴¹ Ibidem, Albumul Verde al Societăților Academice Române „Arboroasa” și „Junimea”, vol. 5, p. 7.

⁴² Ibidem, p. 10.

⁴³ Ibidem, p. 18.

MIRON CRISTEA

S-a ridicat pe treptele ierarhiei bisericești până la cele mai înalte funcții, devenind patriarh al României. Pe plan politic, a deținut și funcția de regent, după decesul regelui Ferdinand I. În calitate de episcop de Caransebeș, a devenit membru de onoare al Societății Academice „Junimea”, la 26 noiembrie 1910⁴⁴.

VASILE GHEORGHIU

A fost profesor la facultatea de Teologie din cadrul Universității din Cernăuți. A desfășurat o importantă activitate culturală în cadrul „Societății pentru cultură din Bucovina”, fiind ales și în funcția de președinte al acesteia. Înțelegându-i rolul important în lupta pentru emancipare națională a românilor din Bucovina, a sprijinit Societatea Academică „Junimea”. Din aceste rațiuni, și-a îndrumat cei trei copii, Aurelia, Hortensia și Emilian, spre a activa în cadrul acestei societăți.

În anul 1908, Societatea i-a acordat titlul de membru de onoare, iar în 1927 de membru sprijinitor. A făcut importante donații, în bani, societății⁴⁵.

OCTAVIAN ISOPESCU

Până la primul război mondial a fost docent la Facultatea de Teologie din Cernăuți, având ca specialitate limbile orientale. A realizat, după aprecierea specialiștilor, o traducere excelentă a *Coranului* în limba română. Din anul universitar 1906/1907, devine membru sprijinitor al Societății Academice „Junimea”.

După 1918 se stabilește la Iași, fiind paroh la o biserică din localitate. Concomitent, a fost profesor de limba elină în cadrul Universității ieșene. Moare la Iași, probabil, în anul 1929⁴⁶.

SILVESTRU MORARIU

A urcat pe treptele ierarhiei bisericești până la înalta funcție de mitropolit al Bucovinei și Dalmației. După un raport anual al Societății Academice „Junimea”, a fost primul membru de onoare al acesteia, numit în 1880. A fost considerat de conducerea societății, pentru sprijinul moral și financiar, drept „stâlp” al acesteia. La moartea sa, survenită la 3/15 aprilie 1895, la Cernăuți, membrii societății, în semn de omagiu, au purtat doliu timp de șase săptămâni⁴⁷.

TEOFIL PATRAȘ

A fost arhimandrit la mănăstirea Putna, având un rol determinant în această calitate în cadrul serbării din 1904, organizată cu prilejul împlinirii a 400 de ani de la moartea lui Ștefan cel Mare.

În adunarea generală din 21 noiembrie 1907 a fost declarat membru de onoare al Societății Academice „Junimea”. A rămas întreaga viață un înflăcărat susținător al societății, considerându-l un factor important în lupta românilor din Bucovina pentru apărarea ființei naționale. S-a stins din viață la mănăstirea Putna, la 23 ianuarie 1917, și a fost înmormântat la Frătăuții Vechi, județul Rădăuți⁴⁸.

⁴⁴ Ibidem, p. 21.

⁴⁵ Ibidem, p. 30.

⁴⁶ Ibidem, p. 40.

⁴⁷ Ibidem, p. 55.

⁴⁸ Ibidem, p. 59.

BASILIU CAVALER DE REPTA

O perioadă a fost profesor în cadrul Facultății de Teologie din Cernăuți. S-a călugărit, luându-și numele de Vladimir. Devine mitropolit al Bucovinei în 1902, deținând această înaltă funcție bisericească până în anul 1924. În această calitate și-a adus o importantă contribuție la organizarea serbării de la Putna din 1904.

A fost membru sprijinitor al Societății Academice „Arboroasa”. În cadrul adunării generale din 8 noiembrie 1891 i s-a acordat titlul de membru de onoare al Societății Academice „Junimea”. Moare la Cernăuți la 24 aprilie 1926⁴⁹.

ȘTEFAN SAGHIN

S-a născut în anul 1860, în comuna Mitocul Dragomirnei, județul Suceava, în familia lui Vasile Saghin și a soției sale Alexandra. După absolvirea școlii primare din comuna natală, a urmat liceul din Suceava. Devine student al Facultății de Teologie din cadrul Universității din Cernăuți. După absolvirea facultății și-a completat studiile la Viena, München, Breslau și Atena, specializându-se în teologie dogmatică, pe care a predat-o la Facultatea de Teologie din Cernăuți, începând cu anul 1899. În anul universitar 1911/1912 a fost desemnat în funcția de rector al Universității cernăuțene.

Societatea Academică „Junimea”, în adunarea generală din 21 noiembrie 1906, i-a acordat titlul de membru de onoare. Moare la Cernăuți în 1920⁵⁰.

IOAN ȚURCAN

A fost preot la Cernăuți. Pentru calitățile sale a fost ales în funcția de consilier al Consistoriului Mitropoliei Bucovinei. A reprezentat interesele românilor ca deputat în Dieta Bucovinei și în Parlamentul de la Viena.

Societatea Academică „Junimea”, în adunarea generală din 15 noiembrie 1896, i-a acordat titlul de membru de onoare. După un raport anual al societății din anul universitar 1896/1897 a devenit și membru fondator. Moare la Cernăuți la 19 mai 1905. În semn de omagiu, membrii societății au purtat doliu timp de șase săptămâni⁵¹.

MIHAI CĂLINESCU

A fost profesor la Facultatea de Teologie din Cernăuți și vicar general. A fost membru fondator al Societății Academice „Arboroasa”, cu o donație de 50 de florini. Societatea Academică „Junimea”, în adunarea generală din 1 noiembrie 1886, i-a acordat titlul de membru de onoare. În anul universitar 1888/1889 devine și membru fondator.

Spre sfârșitul vieții s-a călugărit sub numele de Miron. Moare, în mănăstire, la 7 ianuarie 1912⁵².

VICTOR CAVALER DE RACOCEA

Provenea dintr-o familie de răzeși, originară din comuna Carapciu pe Ceremuș, județul Cernăuți, înnobilită la începutul veacului al XIX-lea. A absolvit Facultatea de Teologie din cadrul

⁴⁹ Ibidem, p. 69.

⁵⁰ Ibidem, p. 71.

⁵¹ Ibidem, p. 91.

⁵² Ibidem, p. 14.

Universității din Cernăuți, căsătorindu-se cu Olga Tarnoviețki. În 1898 era paroh în comuna Stăuceni, județul Cernăuți, iar mai târziu în comuna Cuciurul Mare.

Devine membru fondator al Societății Academice „Junimea” în anul universitar 1922/1923. Un fiu, Alexandru, a fost membru emerit al societății⁵³.

AGATA BĂRSESCU

Aflată într-un turneu la Cernăuți, în februarie 1885, participă la o ședință solemnă a Societății „Academia Ortodoxă” și vizitează, cu același prilej, sediul „Junimii”. A revenit, în 1892, susținând un spectacol strălucitor. Cu acest prilej a recitat, îmbrăcată în costum național, capodopera eminesciană *Luceafărul*. Legăturile cu societatea devin tot mai trainice și la 3 noiembrie 1926 artista a fost proclamată membră de onoare. Și-a anunțat participarea la aniversarea a 50 de ani de existență ai societății, dar nu a putut participa. Trimite, la 14 august 1928, o telegramă prin care își exprimă sentimentele ce o legau de Societatea din Cernăuți : „Junimea a fost și este dragostea mea”⁵⁴.

MIHAIL SADOVEANU

Din documentele societății, rezultă că prozatorul a participat, în 1908, la aniversarea de 30 de ani ai „Junimii”, ca reprezentant al „Sămănătorului”. La 26 noiembrie 1910 societatea i-a acordat titlul de membru de onoare.

La 20 martie 1927, aflat la Cernăuți, vizitează societatea, notând în Cartea de onoare: «După 20 de ani, revăd „Junimea”. Numele ei o arată că e nemuritoare. Îmbătrânim cu toții, ea însă rămâne cu ochii spre datorie și ideal»⁵⁵.

TEOFIL SIDOROVICI

S-a născut la 13 februarie 1896, în comuna Bucșoia, județul Câmpulung Moldovenesc. După absolvirea școlii primare în localitatea natală, a urmat Liceul „Dragoș Vodă” din Câmpulung Moldovenesc, terminând studiile liceale la Iași, în cadrul Liceului Militar.

A luptat în primul război mondial, ca ofițer în armata română, participând la luptele din Carpați, Ardeal, Oituz, Mărăști, Mărășești, Târgu Ocna și la cele din 1918 și 1919. Pentru «bravura și destoinicia sa – cum menționa, personal, într-un *Curriculum vitae* solicitat de societate – a fost decorat, pe câmpul de luptă, cu ordinele „Steaua României”, în grad de cavalier, cu spade și panglică, „Virtutea militară”, de asemenea, cu „Crucea comemorativă” cu opt barete și cu „Medalia Victoriei” ».

După război, la cererea guvernului român, a îndeplinit diverse misiuni: a fost detașat pe lângă ministrul delegat al Bucovinei, a îndeplinit funcția de adjutant al unor generali din această provincie românească, a fost ofițer de legătură pe lângă armata poloneză. Pentru aceste servicii aduse țării în timp de pace, a fost decorat cu ordinul „Coroana României” în grad de ofițer. Statul polonez i-a acordat ordinul „Polonia Restituta”.

Perseverent, și-a continuat studiile, absolvind Școala de Război și Facultatea de Drept a Universității din Cernăuți. Devine membru al Comitetului central al Federației sportive din România

⁵³ Ibidem, p. 103.

⁵⁴ Ibidem, p. 4.

⁵⁵ Ibidem, p. 71.

și al Fundației „Regele Mihai I” ; totodată a fost numit inspector cercetășesc. Societatea Academică „Junimea” în anul universitar 1919/1920 i-a acordat titlul de membru fondator și sprijinitor⁵⁶.

IACOB ZADIK

General al armatei române care, la 11 noiembrie 1918, în fruntea Diviziei a VIII-a, a intrat în Cernăuți „aducând Bucovinei pace și siguranță” . A participat la Cernăuți, la 14 decembrie 1919, la Marele Parastas organizat de Biserica Ortodoxă Română, închinat românilor bucovineni căzuți pe fronturile din primul război mondial. În aceeași zi, cu prilejul deschiderii anului universitar 1919/1920, Societatea Academică „Junimea” i-a acordat titlul de membru de onoare⁵⁷.

I. GH. AVRAM

S-a născut la 1 februarie 1873 sau 1875, în comuna Todirești, județul Suceava, în familia cantorului bisericesc Gh. Avram și a soției sale Ecaterina. După absolvirea școlii primare în comuna natală, a urmat liceul la Suceava și Facultatea de Teologie la Cernăuți. Și-a continuat studiile la Viena, absolvind Facultatea de Drept și Filosofie. A fost membru emerit al Societății „Academia Ortodoxă” , iar în 1919 devine membru sprijinitor al Societății Academice „Junimea”⁵⁸.

ANIMPODIST DAȘCHEVICI

Profesor în învățământul liceal din Suceava. În documentele societății era caracterizat drept „un om de o cinste rară și de o corectitudine devenită, în Bucovina, proverbială” . Societatea Academică „Junimea” , în adunarea generală din 14 noiembrie 1897, i-a acordat titlul de membru de onoare. În același an devine membru fondator. S-a stins din viață la Suceava⁵⁹.

IOAN DROGLI

S-a născut în anul 1832, în comuna Măzănăiești, județul Suceava. După absolvirea Facultății de Teologie din Cernăuți, pleacă, în 1861, la Praga, unde a luat „capacitatea pentru preparandie” . În 1862 a fost numit profesor al Preparandiei ortodoxe orientale din Cernăuți. Începând cu anul 1866 deține în cadrul acestei instituții de învățământ și funcția de director. După desființarea Preparandiei a trecut la Școala normală de stat din Cernăuți. În perioada 1869–1870 și 1875–1882 a fost revizor școlar. S-a căsătorit cu sora lui Mihai Eminescu, Aglaia, cu care a avut doi copii. Unul dintre copii, Gheorghe Droqli, a fost membru activ al „Junimii” .

În anul universitar 1882/1883, Ioan Droqli devine membru sprijinitor al Societății Academice „Junimea” . Moare la 23 noiembrie 1887⁶⁰.

⁵⁶ Ibidem, p. 73; vezi și ibidem, dos. 18, f. 3 și 4.

⁵⁷ Ibidem, Albumul Verde al Societăților Academice Române „Arboroasa” și „Junimea” , vol. 5, p. 100.

⁵⁸ Ibidem, p. 2.

⁵⁹ Ibidem, p. 23.

⁶⁰ Ibidem, p. 26.

I. G. SBIERA

A fost profesor în cadrul Universității din Cernăuți și membru de onoare al Academiei Române. Din cei șase fii, cinci au fost membri activi ai Societății Academice „Junimea” : Rem, Traian, Radu, Decebal și Mihai. Savantul și-a adus o contribuție însemnată în îndrumarea societății pe plan literar. Din anul universitar 1878/1879 devine membru sprijinitor al societății.

În semn de omagiu, Societatea Academică „Junimea” , în adunarea generală din 16 mai 1880, i-a acordat titlul de membru de onoare. S-a stins din viață la Cernăuți, la 20 octombrie 1916⁶¹.

AUREL ȚURCAN

S-a născut la 16 mai 1868, în comuna Cajvana, județul Suceava, în familia parohului Vasile Țurcan și a soției sale Eufrosina. După absolvirea școlii primare în comuna natală, a urmat liceul la Rădăuți, iar din 1895, Facultatea de Silvicultură din Viena. Ca student devine membru al Societății Academice „România Jună” , în cadrul căreia a deținut funcția de vicepreședinte, în perioada 1897-1899. Pentru merite deosebite, în anul 1900, societatea i-a acordat titlul de membru emerit.

După absolvirea facultății s-a stabilit la Cernăuți. Devine membru sprijinitor al Societății Academice „Junimea” din anul universitar 1901/1902. A donat pentru Căminul societății importante sume de bani. În perioada 1911-1918 a fost deputat de Rădăuți în Dieta Bucovinei și a deținut și înalta funcție de vicemareșal al țării. După 1918 și-a continuat activitatea politică, fiind deputat de Rădăuți în Parlamentul României. A deținut și funcția de director general al Fondului bisericesc din Cernăuți⁶².

JEAN BAPTISTE ODDDES

O prezență insolită, fiind unicul străin în cadrul societății. Francez de origine, se stabilește la Cernăuți, unde devine profesor de limba franceză la Liceul „Aron Pumnul” . Din anul universitar 1919/1920 devine membru sprijinitor al Societății Academice „Junimea” . S-a devotat societății, însoțind studenții din cadrul acesteia în acțiunile de propagandă națională organizate în Basarabia⁶³.

VASILE CALMUȚCHI

S-a născut la 20 februarie 1859, în localitatea Hârlău, județul Botoșani, în familia lui Constantin Calmuțchi și a soției sale Ecaterina, născută Lungu. A studiat Politehnica la Viena, fiind membru al Societății Academice „România Jună” .

După 1918 se stabilește la Cernăuți ca inspector superior la C.F.R. Din acest moment a început colaborarea cu Societatea Academică „Junimea” , publicând numeroase materiale în revista „Junimea literară”. Totodată, a sprijinit financiar societatea. Probabil, dintr-un sentiment de reciprocitate, cu prilejul aniversării a 50 de ani ai Societății Academice „România Jună” , desfășurată și la Cernăuți, la 24 iunie 1923, studenții Secției teatru din cadrul Societății Academice „Junimea” au jucat pe scena Teatrului Național piesa „Lăcomia” , scrisă de V.Calmuțchi. O dramă țărănească – cum a fost caracterizată de presa vremii – care a văzut lumina rampei cu această ocazie⁶⁴.

⁶¹ Ibidem, p. 72.

⁶² Ibidem, p. 90.

⁶³ Ibidem, p. 58.

⁶⁴ Ibidem, p. 15, fișă incompletă.

IANCU CAVALER DE FLONDOR

Mare proprietar din Storojineț, frate cu Tudor și Nicu Flondor. Cunoscut luptător pentru drepturile românilor bucovineni, reprezenta curentul național-radical, ca deputat în Dieta Bucovinei. A avut un rol important în Unirea Bucovinei cu țara.

Adunarea generală a Societății Academice „Junimea” din 14 noiembrie 1896 i-a acordat titlul de membru de onoare „pentru viul interes ce-l arată, totdeauna, pentru societatea noastră”, cum se specifica în procesul verbal al adunării menționate. Din februarie 1897 devine și membru fondator, oferind societății suma de 100 de florini. A făcut, totodată, mari donații pentru căminul societății. Sprijinul, material și moral, acordat societății de-a lungul anilor nu era dictat de efemere vanități in-terioare, ci porcea din rațiuni naționale, dezinteresate, înscriindu-se pe linia tradițiilor familiei Flon-dor, mama sa, Isabela, fiind și ea membră de onoare a „Junimii” din anul universitar 1883/1884.

S-a stins din viață la Cernăuți, la 19 octombrie 1924. I s-au făcut funeralii naționale. Societatea Academică „Junimea” participă cu steagul în doliu. Un reprezentant al societății i-a adus un ultim omagiu. A fost, după aprecierea presei, cel mai frumos necrolog rostit cu acest prilej⁶⁵.

CONSTANTIN CAVALER DE BUCHENTAL

Mare proprietar, deținea moșia Dobronouți din județul Cernăuți. A fost membru fondator și sprijinitor al societății. Din anul universitar 1886/1887 devine membru de onoare. A compus *Hora Junimii*, caracterizată «drept compoziție celebră, care a eternizat numele „Junimii”. Cu această horă încep balurile și seratele Societății». După un raport anual al societății, a murit, probabil, în anul 1896 sau 1897⁶⁶.

MODEST CAVALER DE GRIGORCEA

S-a născut în anul 1848, în comuna Prisăcăreni pe Siret, județul Storojineț. Deținea o mare moșie în comuna Carapciu, județul Cernăuți. După absolvirea Facultății de Drept la Graz, revine în Bucovina, angajându-se în activitatea politică. În colaborare cu Isidor cavaler de Zotta și Isidor cavaler de Onciul, au fondat curentul politic național-român. A fost primul deputat român care a prezentat, împotriva uzanțelor vremii, un referat în limba română, gest ce a determinat o puternică reacție de protest a guvernanților austrieci.

Din anul universitar 1881/1882 devine membru sprijinitor al Societății Academice „Junimea”, iar din 1884 membru fondator. În semn de omagiu, societatea i-a acordat în 1894 titlul de membru de onoare. Moare la 2 noiembrie 1911⁶⁷.

OLGA DE GRIGORCEA

S-a născut în anul 1847, în familia contelui Louis Logothetti, mare proprietar în comuna Șerăuți de Jos, și a soției sale Victoria, născută Costin. S-a căsătorit cu Mihail cavaler de Grigorcea, frate cu Modest, Nicu și Victor.

Din anul universitar 1878/1879 devine membră sprijinitoare a Societății Academice „Junimea”, iar din 1883/1884 membră fondatoare. În anul 1912 societatea i-a acordat titlul de membră de onoare. A sprijinit, cu mari sume de bani, societatea⁶⁸.

⁶⁵ Ibidem, p. 28.

⁶⁶ Ibidem, p. 11.

⁶⁷ Ibidem, p. 31.

⁶⁸ Ibidem.

NICU CAVALER DE GRIGORCEA

S-a născut în comuna Carapciu pe Siret, fiind frate cu Modest, Mihail și Victor. A absolvit Facultatea de Drept a Universității din Viena. S-a angajat în activitatea politică, fiind deputat în Parlamentul din Viena, reprezentând Partidul Conservator al marilor proprietari bucovineni.

A fost, ca și fratele său Victor, membru fondator al Societății Academice „Arboroasa” și membru sprijinitor al „Junimii”. Moare la Viena în anul 1891⁶⁹.

GHEORGHE CAVALER DE POPOVICI

Mare proprietar în comuna Stroeiești, județul Suceava. Devine membru fondator al Societății Academice „Arboroasa”, donând suma de 100 florini. A făcut o mare donație, 20 000 de coroane, Internatului român de fete⁷⁰. Soția sa, Elena, născută contesă Logothetti, a fost președinta Societății „Doamnele române din Bucovina” și o susținătoare ferventă a Societății Academice „Junimea”. Din anul universitar 1878/1879 a fost membră sprijinitoare, iar în adunarea generală din 8 noiembrie 1894 i s-a acordat titlul de membră de onoare. Moare în Cernăuți, la 27 octombrie 1928, fiind înmormântată în comuna Stroeiești, județul Suceava⁷¹.

ALEXANDRU BARON DE WASSILKO

S-a născut la 17 decembrie 1827. Mare proprietar în comuna Berhomet pe Siret, „a jucat în istoria Bucovinei românești un rol foarte însemnat; era foarte împrietănit cu mitropolitul Silvestru”. A deținut înalte funcții pe plan politic: deputat în Dieta Bucovinei, membru al Senatului imperial de la Viena, mareșal al Bucovinei și consilier intim al împăratului Franz Iosif.

Devine membru fondator al Societății Academice „Junimea” la 21 noiembrie 1879. În adunarea generală a societății din 16 noiembrie 1880 i s-a acordat titlul de membru de onoare. Moare la 20 august 1893.

Soția sa, Ecaterina, născută Flondor, a susținut financiar societatea, fiind membră sprijinitoare din anul universitar 1879/1880. De asemenea, unul din fiii lor, Gheorghe, a primit la 25 noiembrie 1895 titlul de membru de onoare al Societății⁷².

IOAN CAVALER DE VOLCINSCHI

Mare proprietar în comuna Budeniț, județul Storojineț. A activat pe plan politic, fiind deputat în Dieta Bucovinei. Din anul universitar 1875/1876 a fost membru fondator și de onoare al Societății Academice „Arboroasa”. Totodată, a îndeplinit, oficial, funcția de medic al societății. A sprijinit financiar și Societatea Academică „Junimea”, al cărui membru de onoare a devenit din anul 1886⁷³.

⁶⁹ Ibidem.

⁷⁰ În document nu este indicată localitatea din care făcea parte instituția de învățământ menționată.

⁷¹ Ibidem, p. 64 și 65.

⁷² Ibidem, p. 98 și 99.

⁷³ Ibidem, p. 96.

ORESTIA DE BEJAN

Era fiica lui Ioan cavaler de Bejan, frate cu Dionisie. A sprijinit, prin tradiția familiei, Societatea Academică „Junimea”, făcându-i importante donații în bani. Din anul universitar 1905/1906 a devenit membră sprijinitoare a societății. S-a stins din viață la Cernăuți, la numai 46 de ani, la 2 noiembrie 1928⁷⁴.

EMA DE KRISMANIĆ

S-a născut în familia Popovici⁷⁵, căsătorindu-se cu un nobil polonez, Krismanić. Deținea, printre alte domenii, o mare moșie în comuna Stupca, județul Suceava. A susținut, cu mari sume de bani, Societatea Academică „Junimea”. În adunarea generală din 28 noiembrie 1912 societatea i-a acordat titlul de membră de onoare⁷⁶.

⁷⁴ Ibidem, p. 5.

⁷⁵ Dată fiind apropierea moșiei din comuna Stupca, sub raport geografic, de posesiunile aparținând familiei Gheorghe cavaler de Popovici și a soției sale Elena, născută contesă Logothetti, exprimăm supoziția că Ema de Krismanić ar putea să fie fiica acestora. Alăturăm, aserțiunii menționate, o realitate axiomatică: în familiile nobiliare, căsătoriile morganatice nu erau admise. Deci, nobilul polonez nu se putea căsători cu o Popovici !

⁷⁶ Arh. St. Iași, fond „Frații Dugan”, Albumul verde al Societăților Academice Române „Arboroasa” și „Junimea”, vol. 5, p. 42.

DOCUMENTAR

REGIMUL PROPRIETĂȚII ÎN BASARABIA. CAZUL MOȘIEI SĂRATA (ORHEI)

GEORGETA PENELEA-FILITTI

Într-o cercetare întreprinsă în anii precedenți la Atena – e vorba de investigarea fondului Moruzi, aflat în posesia dl. Andreas Zaimis, care cuprinde mărturii dintre 1478 și 1893¹ – ne-au reținut atenția cele peste 200 de documente privitoare la istoria unor sate din ținutul Lăpușnei (Bender, după 1812) pentru perioada 1782 – 1856, cunoscute sub numele generic de „moșia Sărata” și care în acest răstimp au aparținut familiei Moruzi – Mavrocordat.

La 1 noiembrie 1782, mai mulți răzeși și mazili din ținutul Lăpușnei își vând părțile de moșie din satele Furcești, Sărăteni, Bălășeni și Cremeni² beizadelei Constantin, fiul domnitorului fanariot Alexandru Mavrocordat Deli bei. Suprafața astfel constituită avea hotarul de apus de 5 270 de stânjeni, cel de răsărit de 2 600 de stânjeni iar de-a curmezișul, pe mijloc, 3 550 de stânjeni. Prețul de vânzare fusese de 30 de aspri stânjenul. În acest caz dreptul de protimisis nu funcționa, cum precizează în mod expres o clauză a actului de vânzare. Noul proprietar primea și un hrisov din anul 1519 de la domnul Moldovei Ștefăniță vodă atestând situația moșiei³.

Peste numai trei săptămâni, la 20 noiembrie 1782, se întocmea hotarnica locurilor vândute⁴. Cumpărătorul decide o nouă hotarnică la 19 mai 1784; în acest sens îl delegă pe biv vel banul Darie Donici să participe la operație alături de ispravnicii de Soroca și Orhei⁵.

Cu ocazia acestor repetate hotărnicii probabil, sau ulterior, hotarele au fost schimbate și în cuprinsul celor patru trupuri de moșie trebuie să fi intrat terenuri adiacente. Faptul e

¹ Publicate apoi în colaborare cu Anna Tabaki și Florin Marinescu de la Centrul de studii neoelenice din Atena, în limba franceză, sub formă de rezumate, cu titlul *Documents greco-roumains. Le fonds Mourouzi d' Athènes*, Atena – București, 1991, 450 p.+ anexe. Documentele au ajuns la Atena prin fiica lui Alexandru Moruzi Zvořișteanu (1804 -1873), Eliza, căsătorită cu omul politic grec Thrasibil Zaimis. Semnalăm cu această ocazie un transfer masiv asemănător de documente Mavrocordat, operat prin ginerele Mavrocordat al celei de-a doua soții a lui Al. C. Moruzi, Smărăndița. Fondul se află actualmente la Muzeul Benaki din Atena și cuprinde cca 15 000 de documente.

² Părțile de moșie aflate în discuție, situate la apus de târgul Orhei, apar în documente cu toponime în diferite variante; în harta actuală denumirile sunt total modificate. Vecinătățile noii proprietăți erau: la nord, Mereșeni, aparținând lui Ilie Catargiu; Hănțești (proprietar Savin Tabără); Cărpineni = ocină răzeșcască. La apus, ocina Horlești (proprietar Tacu). La sud se afla ocina domnească Hotărniceni.

³ Cf. Fondul Moruzi, Atena, dos. IV, doc.5-9.

⁴ Ibidem doc.10,11. De observat că descrierea din actul de vânzare diferă mult de cele din hotarnice.

⁵ Ibidem, doc.12. Alte delimitări se fac la 16 iunie 1784 (idem,doc.13); 20 octombrie 1800, la porunca lui Constantin Ipsilanti și la 21 mai 1804, la dispoziția lui Constantin Moruzi (ibidem, dos. XII, doc. 4). La această din urmă hotarnică s-a stălpit și moșia Hotărniceni.

semnalat la 10 ianuarie 1801 de spătarul Ioan Cănanău, care în 1796 fusese el însuși hotarnic⁶. În momentul intervenției sale exista și o reclamație a descendenților lui Iordache Roset, odinioară vecin de moșie al trupurilor în discuție⁷.

Alexandru Mavrocordat, ieșit din domnie, decide - la 1 ianuarie 1789 - să ipotecheze pentru 43 de mii de piaștri cele patru trupuri de moșie, la care se adaugă Cioropcanii, Anastasiei, soția furnizorului de pânzeturi al curții domnești⁸. Peste trei ani, proprietarul vinde pământurile ipotecate⁹, delegându-l cu această operație pe fratele său Dimitrie, după cum reiese dintr-o poruncă dată acestuia și autentificată de autoritățile moldovene la 28 aprilie 1797¹⁰.

În 1804, la 25 august, Alexandru Mavrocordat răscumpără cele patru trupuri de moșie de la Anastasia și le vinde ginerelui său Alexandru Moruzi pentru 35 000 de piaștri¹¹. Cu puțin timp în urmă, în luna mai a aceluiași an, o vecină de moșie, Safta Bogdan, reclamă că i-a fost călcată proprietatea Scorțești, în favoarea moșiilor domnești. Nu putea face dovada stăpânirii aceluși loc, căci documentele îi arseseră în 1766 la mănăstirea Dancu. În plus, susținea Enachi Giurgea, soțul și vechilul ei în proces, pământul Moldovei era pe vremea aceea „ocupat de tătari”, încât nu se mai puteau reconstitui hotarele moșiilor¹².

Divanul Moldovei i-a respins cererea, pe bună dreptate de altfel, pentru că în delimitarea din 1782 proprietatea Safta Bogdan nu figura ca una din vecinătăți¹³.

Posesia familiei Moruzi nu pare a fi tulburată până în 1812. La cesiunea Basarabiei¹⁴ deținerea de proprietăți în Imperiul rus de către supuși ai Porții otomane a devenit problematică. Și atunci Al. Moruzi și soția sa Ralu (născută Mavrocordat) decid lichidarea proprietății prin vânzare către basarabeanul Vasile Iamandi pentru 60 000 de piaștri¹⁵. Cele patru trupuri de moșie apar acum sub numele de Sărata, în ținutul Orhei. Vânzarea se încheie la 1 decembrie 1813¹⁶. Este interesant

⁶ Ibidem, dos. IV, doc. 28.

⁷ Aceștia revendicau la Divanul principelui Constantin Ipsilanti moșia învecinată Horlești, pentru care produceau hrisoave din 1598 și 1602 (ibidem, doc. 30, 50).

⁸ Ibidem, doc. 19.

⁹ Ibidem, doc. 20.

¹⁰ Ibidem, doc. 23.

¹¹ Ibidem, doc. 42. De observat că în 1853, când moșia, printr-o interpretare abuzivă, este revendicată de familia Pruncu, Moruzeștii fac din nou istoricul intrării în posesia ei. Atunci ei susțin că Alexandru Mavrocordat a cumpărat-o pentru fiul său Constantin, care însă a murit curând după înzestrare. Moștenitoare directă a devenit sora lui, Ralu, viitoarea soție a lui Constantin Moruzi și astfel ar fi intrat proprietatea în patrimoniul familiei Moruzi (ibidem, dos. VII, doc. 50).

¹² Ibidem, dos. IV, doc. 40.

¹³ Vezi *supra*, n. 2.

¹⁴ „În vremea prothesmiei de Moldova otomanească”, cum spune viitorul cumpărător al moșiei, Vasile Iamandi (ibidem, doc. 93). În *Actele comisiei pentru cercetarea documentelor nobilimii din Basarabia la 1821* acesta figura ca având 40 de ani, fără grad și fără slujbă; era căsătorit cu Smaranda, fata stolnicului Râșcanu, și avea trei copii. Deținea proprietatea Sărata, în ținutul Tighina (sic!), pe care se aflau 137 de gospodării. Comisia decisese trecerea lui în partea a VI- a a *Cărții genealogice*, domiciliul declarat avându-l în ținutul Tighina. Despre neamul Iamandi, Constantin Sion, această gură rea, scria în *Arhondologia Moldovei* că se trage din tâlharul greco-bulgar Iamandi Balis. Gh. Bezviconi, conciliant, spune că „nu este decât o părere” (cf. cartea lui, *Boierimea dintre Prut și Nistru*, București, 1940, p. 232).

¹⁵ Era un bun dotal, a cărui vânzare, în absența concurenței dintre cumpărători, s-a făcut la jumătate de preț și oarecum la presiunea soțului, amintește în 1828 fiul principesei Ralu, Alexandru Moruzi, necunoscând, evident, vânzarea din 1804 (Fondul Moruzi, Atena, dos. V, doc. 49).

¹⁶ Ibidem, dos. IV, doc. 46-49.

de amintit că în actul de vânzare se stipula pentru vânzător de a ceda cumpărătorului toate actele de proprietate. În lista întocmită la 6 decembrie 1813¹⁷ apare și o hotarnică făcută de Gheorghe Catargiu pentru cele patru trupuri de moșie în anul 1645-1646. De asemenea figurează documentele moștei Cioropcani „di piste Prut, di la ținutul Eșului”, între care o carte a Divanului Moldovei că doamna Maria, a lui Alexandru Mavrocordat, a cumpărat-o la 21 august 1783, și o copie a hotarnicii din 10 mai 1788.

Cumpărătorul achitase, în 1813, doar două treimi din preț, adică 40 000 de piaștri, pentru restul de 20 000 dând o poliță lui Andrei Pavlu, bancherul familiei Moruzi, neonorată până în 1821¹⁸. Or, acesta e momentul de grea cumpănă pentru toate neamurile grecești de seamă din Imperiul Otoman. Marele dragoman Constantin Moruzi e executat de turci; soția sa Ralu ia drumul bejeniei, ajungând la Odesa, de unde încearcă să deslușească situația moșiei Sărata. Noul posesor, Vasile Iamandi, refuză să-și achite ultima parte a datoriei invocând neprimirea în totalitate a actelor de proprietate. În plus, se ivise un contestatar al tranzacției în persoana unui oarecare Ciomei¹⁹.

Ca să poată face față procesului ce se profila cu acest cumpărător rău platnic – el se deschide de altfel la 18 octombrie 1822 – Dimitrie Moruzi, fiul lui Ralu, cere Curții imperiale de la Petersburg o traducere autentificată a codului Armenopol²⁰, capitolul referitor la vânzările de pământ din Basarabia. După acest cod, la vânzarea unei proprietăți cu termen de achitare a valorii ei, dacă acesta nu era respectat de cumpărător, proprietatea revenea vânzătorului cu o despăgubire de 12% din valoare către acesta²¹. Fiecare caz, de altfel, genera o adevărată cazuistică deoarece folosirea legislației moldovene se interfera, după 1812, cu cea rusească, în așa fel încât soluțiile, oricare ar fi fost, erau în continuu atacate, invocându-se, după caz, texte dintr-o legislație sau dintr-alta. Constituirea, în 1822, a Comisiei menite să limpezească asemenea conflicte, s-a dovedit puțin eficientă. Cazul Sărata, cu pocesele lui prelungite până în 1856, a dovedit-o din plin.

La 22 septembrie 1822, Vasile Iamandi se adresează zemstvei din Bender plângându-se că odată cu cumpărarea Săratei a sărăcit, iar familia Moruzi l-a înșelat nepunându-i la dispoziție toate actele moșiei²². Peste o lună și jumătate, autoritățile basarabene decid ca proprietatea să fie restituită principesei Ralu, aceasta trebuind să-i restituie lui Iamandi cei 40 000 de piaștri achitați la început. La rândul ei, acesta era obligat să plătească dobândă la restanța de plată de 20 000²³. Această hotărâre însemna punerea sub sechestru a bunurilor lui Iamandi (126 de boi, 1 000 de oi, opt cai și bunurile din casă, care de fapt erau ale soției sale Smaranda) pentru recuperarea celor 40 866 lei, reprezentând restanțele și dobânda aferentă²⁴. Hotărârea devenea executorie la 25 iunie 1825. În motivația ei, autoritățile basarabene sugerau ca pentru recuperarea datoriei Iamandi să arendeze moșia Sărata și venitul obținut – sub supravegherea ocolășului – să fie predat familiei Moruzi²⁵.

¹⁷ Ibidem, doc. 50.

¹⁸ Cf. scrisoarea lui Andrei Pavlu, aflat la Iași, către Constantin Moruzi la Constantinopol, din 16 ianuarie 1820 și plângerea adresată de Ralu Moruzi, la 10 august 1821, consilierului Ioan Sturdza, prin care cerea restituirea proprietății, ea urmând să returneze avansul (ibidem, dos. IV, doc. 70, 83).

¹⁹ Pretențiile lui sunt semnalate la 12 iunie 1814 (dos. V, doc. 49), în 1817 (dos. IV, doc. 93) și în 1818 (dos. XII, doc. 18). În cele din urmă se va constata că Ciomei revendica alte moșii din Basarabia!

²⁰ Ibidem, dos. IV, doc. 91; dos. V, doc. 49.

²¹ Ibidem, dos. V, doc. 46.

²² Ibidem, dos. IV, doc. 93-96.

²³ Ibidem, doc. 98-100.

²⁴ Ibidem, dos. V, doc. 1-3.

²⁵ În 1828, Al. C. Moruzi observa sarcastic pe marginea acestei soluții: „N-ar depinde [...] decât de voința fiecăruia să ajungă proprietar și n-ar mai exista nici o opreliște să se cumpere

Aceasta ar fi fost o soluție provizorie, până la găsirea unui preputitor care să estimeze moșia și să poată aprecia valoarea exactă a unei treimi din ea, adică ceea ce mai datora Iamandi. Ideea vânzării se dovedea greu de transpus în practică din cauza lipsei amatorilor.

Între timp însă, Iamandi continuă exploatarea moșiei, refuzând evident s-o cedeze sau să vizioneze conturile cu familia Moruzi; plecase de la conac, încuind atât casa, cât și dependențele, încât oamenii Moruzeștilor nu puteau intra spre a începe exploatarea gospodăriei. Mai mult, Iamandi arendase drepturile regaliene unui evreu pentru 3 500 de piaștri pe an, 25 de fâlci de pășune și dreptul de a exploata unele parchete din pădurea moșiei. Pentru aceste înlesniri urma să primească mărfuri necesare gospodăriei sale cu 20% sub prețul de vânzare din dughenele evreului²⁶.

Iamandi continua să se lupte în instanță, invocând incidentul cu Ciomei²⁷. Ca să înlăture această obiecție familia Moruzi și-a pus chezașie moșiile Cumarău și Moldova din ținutul Hotin²⁸. Când și această asigurare a fost dată, Iamandi a declarat că nu are bani lichizi. În fine, pentru a curma diferendul, autoritățile provinciale au propus familiei Moruzi, la 25 iunie 1823, să depună 40 000 de piaștri și să-și ia moșia înapoi²⁹. Peste două luni însă Sovietul Basarabiei vine cu o soluție surprinzătoare: Iamandi e considerat proprietar de drept al Săratei datorită posesiunii ei neîntrerupte vreme de zece ani³⁰.

În 1824 totuși familia Moruzi exploata moșia având acolo un vechil în persoana lui Constantin Demian Papazoglu. Acesta era în conflict cu țăranii de pe moșie, care reclamau absența toloacei, și refuzau să plătească dijma din stupi și oi. În general, ei respingeau învoielile încât, la 1 martie 1824, Papazoglu cere ajutorul isprăvnicatului de Bender pentru respectarea obiceiului pământului, „ca să nu se întâmple vreo împotrivire din partea lăcuiitorilor”³¹. Că Moruzeștii exploatau moșia o dovedesc și conturile trimise de Papazoglu și Mihali Leonardos la 1 martie 1824³². Tot în 1824 începe delimitarea unor moși din preajmă: Merișeni³³, a lui Constantin Cozadini și Scorțești și Cărpineni ale Ilincăi Alcaz³⁴. Cu această ocazie comisia de delimitări a ținutului Orhei a cerut actele de proprietate ale Săratei. Principele Dimitrie Moruzi, procurator al mamei sale, a explicat că acestea se află la Iamandi. Absența actelor doveditoare face ca o treime din moșie să fie trecută pe seama vecinilor³⁵. Și locuitorii satului Caracul se amestecă acolo,

provincii întregi, iar proprietarilor inițiali, când ar cere contravaloarea, să li să răspundă: «Bucurați-vă de veniturile proprietăților voastre, socotiți toate sumele pe care le primiți și după câțiva ani veți fi dobândit tot ce vi se cuvine» (Ibidem, doc. 49).

²⁶ Ibidem, doc. 4.

²⁷ Ibidem, doc. 49. Se pare însă că acest Ciomei era chiar omul lui Iamandi căci după respingerea acțiunii sale și apelul făcut la Sovietului Basarabiei în 1818 nu mai dăduse semne de viață nici până în 1828. Dar, cum obiecția lui împiedica vidarea datoriei, aceasta se putea prelungi o jumătate de secol, cum remarcă Alexandru C. Moruzi.

²⁸ Proprietățile valorau de patru ori mai mult căci aveau 800 de fâlci (cf. memoriul lui Al. C. Moruzi, n. precedentă).

²⁹ Ibidem, dos. V, doc. 8.

³⁰ Ibidem, doc. 49 deja citat.

³¹ Ibidem, dos. V, doc. 12.

³² Ibidem, doc. 13.

³³ Se pare că Iamandi fusese un prost gospodar și un rău vecin căci Grigore Armeanul, arendașul Merișenilor, scrie supărat lui Constantin Cozadini: „di cuconul Vasili m-am săturat”, din pricina unor tăieri abuzive de pădure ale acestuia (ibidem, doc. 17).

³⁴ Ibidem, doc. 18.

³⁵ Ibidem, doc.22.

păscându-și vitele pe imașul Săratei³⁶, semănând pur și simplu tarlale întregi³⁷. Locuitorii din Cărpineni (proprietară Safta Bogdan) iau și ei 147 stoguri de fân³⁸.

Cantora Basarabiei decide, în noiembrie 1826, mai multe hotărâciri în vecinătatea Săratei³⁹ și este pentru prima dată când e definită astfel: „Furceni, Bălășeni, Cremeneni și jumătate Sărăteni, cari toate sunt într-un hotar sub numili di Sărata”. Acum iese la iveală că moșia Scorțești a fost impresurată de Constantin vodă Moruzi, care stăpâna Sărata prin nora lui, „apoi îndistul esti di înțeles cini au putut să-și câștige îndestulare și cini ar fi îndrăznit să facă o lucrare nefolositoare interesului celui ci însuși au fost stăpân și ocârmuitor stăpânirii”.

Din 1827, procesul Moruzi - Iamandi e purtat, în numele principesei Ralu, de fiul ei Alexandru⁴⁰. Într-un lung memoriu adresat Senatului imperial din Petersburg în anul următor, acesta observă că lipsa documentelor moșiei a fost invocată de Iamandi la șapte ani de la încheierea tranzacției. Ca să facă să treneze lucrurile, același cumpărător declarase că n-a achitat cei 20 000 de piaștri restanți deoarece nu i-au fost solicitați! Al. Moruzi cerea restituirea bunului și o despăgubire de 3 000 de ducați⁴¹. La 30 aprilie 1829, cauza familiei Moruzi este susținută în Senatul imperial de către principele A. Dolgoruki. Moruzeștii sunt repuși în posesie și toate despăgubirile urmează a fi date de Iamandi care, „prin purtare incorectă”, a provocat tot scandalul⁴². Evident că Al. Moruzi, aflat la Petersburg, n-a stat degeaba. Întregul credit moral al familiei va fi fost pus în joc în acest sens. Desigur multe documente lipsesc, încât deslușirea acestei cauze devine adesea anevoioasă. Astfel, într-o scrisoare a lui Al Moruzi către fratele său Dimitrie, expediată din Chișinău la 22 ianuarie 1829, îi atrage atenția să nu discute subiectul Sărata cu Papazoglu deoarece „Artino mi-a oferit 10 000 de piaștri”⁴³.

Reintrată teoretic în stăpânirea Săratei, familia Moruzi se vede lipsită de forța de muncă necesară deoarece Iamandi, plecând, trăsese după sine majoritatea țăranilor, ducându-i la o moșie a sa tot din ținutul Orhei, cu inventarul mobil al acestora cu tot⁴⁴. În ciuda acestui fapt, Alexandru Moruzi îi scria optimist fratelui său, la 19 septembrie 1829, că are „de grandissimes projets pour Sărata”, cerându-i în același timp niște bani ca să cumpere animale de tracțiune. Totuși, principesa Ralu Moruzi, strămtorată bănește, dorea să ipotecheze Sărata⁴⁵.

Disputele cu Iamandi au mai continuat o vreme; în 1831 el restituise doar 12 din cele 21 de acte pe care le primise la cumpărarea efectuată în 1813⁴⁶. La sfârșitul anului 1839 însă Sărata era în

³⁶ Vezi jalba sărătenilor adresată țarului Nicolae I la 30 ianuarie 1826, ibidem, doc. 12.

³⁷ Vezi reclamația vechilului Papazoglu adresată tot țarului Nicolae I la 4 septembrie 1826, ibidem, doc. 27.

³⁸ De altfel, șicanele continuă de o parte și de alta. Tot în acest răstimp un „director” Vincourt din Galbena îi scrie lui Papazoglu că locuitorii din Caracul reclamă administrația Săratei pentru sechestrarea a șapte boi, ibidem, doc. 44.

³⁹ Moșiile Scorțești (a Saftai Bogdan), Horțești, Vorniceni, Hudiceni și Buzești (a lui Gheorghe Idieru și a familiei Arapu), Sirești și Bârlădeni (a mânăstirii Dancu), Toporul (a episcopiei Huși), ibidem, doc. 30.

⁴⁰ Ibidem, doc. 40.

⁴¹ Ibidem, doc. 49.

⁴² Ibidem.

⁴³ Dintr-o scrisoare a lui Ralu Moruzi, aflată la Cumarău, către fiul ei Dimitrie la Iași, se subînțelege că Alexandru Moruzi era la Chișinău ca să încerce să vândă Sărata. Se prea poate ca Artino să fi fost un virtual cumpărător. Scrisoarea este din 6 mai 1829, (ibidem, doc. 61). La 19 august 1829, datoriile principesei Ralu Moruzi erau de 40 000 de piaștri (ibidem, doc. 62), pentru ca la 15 decembrie să fi crescut la 60 000 de piaștri (ibidem, doc. 69).

⁴⁴ Ibidem, doc.62.

⁴⁵ Ibidem, doc.75.

⁴⁶ La 7 august 1847, Constantin Plagino ducea la Odesa lui Alexandru Suțu, ginerele principesei, 14 acte privitoare la Sărata, ibidem, dos. VI, doc. 74.

deplină proprietate a familiei Moruzi. Ginerele principesei, Alexandru Suțu, arenda moșia pe patru ani (1840-1844) negustorului odesiot Anton Spilioti pentru 2 900 de ruble pe an⁴⁷. Contractul era încheiat în termeni foarte stricți: câștiurile se achitau la Sf. Dumitru și Sf. Gheorghe și o întârziere de 20 de zile de la plata lor anula orice drept al arendașului; o dată cu terenurile agricole acesta exploata moara, cârciuma și pădurea. Pentru aceasta din urmă trebuia să țină opt paznici cărora li se îngăduia să crească un cal, o pereche de boi, două vaci și douăzeci de oi. Personal arendașul putea tăia anual șase deseatine de pădure. Pescuitul în iaz era permis doar pentru hrana gospodăriei nu pentru vânzare⁴⁸.

În timpul desfășurării acestui contract integritatea moșiei e din nou atacată prin cererile de delimitare formulate de stăpânii moșiilor Scorțești și Cârpieni⁴⁹. A patra delimitare de proprietate în vecinătatea Sărutei intervine în 1843, la 20 aprilie, când Constantin Balș, stăpânul moșiei Caracul, cedează principesei Ralu Moruzi 122 de deseatine ca să curme viitoare motive de discordie⁵⁰. De data aceasta moșia apare sub numele de Sărata-Holban.

La începutul anului 1849, Sărata avea ca arendaș pe un Panait Trubcea, de care proprietara nu era mulțumită. În acest sens, ea îi cerea procuristei Maria Canelli, femeie de mare energie și spirit întreprinzător, la 20 februarie 1849, din Atena, să-l cheme în judecată pe arendaș. Principesa pretindea, afară de câștiurile arenzii, „plata unor pagube”⁵¹. Tribunalul din Cahul dă câștig de cauză reclamantei și P. Trubcea pierde contractul în favoarea lui Gheorghe Coiciu, negustor din Ismail. Spre mai multă siguranță, la autentificarea actului, cu o durată de un an, Maria Canelli cere ca, în caz de refuz din partea țăranilor de a presta numărul de zile convenit, arendașul să poată cere intervenția tribunalului. Foarte curând aceeași Maria Canelli reușește să arendeze Sărata (care acum figurează în județul Cahul!) lui Ion Ciorăscu pe anii 1850-1854, cu 3 500 de ruble pe an. Noul arendaș se obligă să aducă în forma inițială conacul moșiei de șase camere⁵² și să transforme moara de vânt într-una de apă pe banii săi⁵³.

Dar, la 31 august 1850, Ralu se decide brusc să vândă moșia împreună cu toate acareturile. În acest sens dă o procură ficei sale Maria Ipsilanti⁵⁴. Ca și în 1813, cumpărătorii se ivesc greu; de aceea, exact peste un an, la 31 august 1851, principesa Moruzi continuă să dețină proprietatea, avându-i ca arendași pe un Furmuzaki și răzeșii din vecinătate⁵⁵.

În acest moment se produce o acțiune ciudată: moștenitorii lui Ion Pruncu⁵⁶ revendică toate proprietățile Moruzeștilor din Basarabia, inclusiv Sărata. Ei deschid un proces la tribunalul din

⁴⁷ Ibidem, doc. 48.

⁴⁸ O descriere din 1840 a pădurii cu esențele ei și obiectele ce se pot realiza din fiecare, ibidem, doc. 54.

⁴⁹ Ibidem, dos. XII, doc.43.

⁵⁰ Ibidem, dos. VI, doc. 57.

⁵¹ Ibidem, doc. 87, 88.

⁵² În 1846, un incendiu pustiitor distruge construcțiile de pe moșie, așa cum reiese dintr-o scrisoare a lui Gh. Piliotis, probabil arendaș al moșiei, către Al. C. Moruzi, ibidem, doc. 67.

⁵³ Ibidem, doc. 94.

⁵⁴ Ibidem, doc.100.

⁵⁵ Ibidem, dos. VII, doc. 5.

⁵⁶ La 1821, Ioan Pruncu era deputat în Sfatul suprem al Basarabiei și figura ca proprietar al moșiei Pârlița cu 120 de curți. Fiii săi, Pavel și Scarlat, cei care mai târziu se vor judeca cu familia Moruzi, stăpâneau la acea dată moșia Mlădinești din ținutul Orhei. Cel din urmă fiu avea să fie innobilat în 1849 și înscris în partea a III-a a cărții nobilimii „pentru meritele civile ale tatălui său” (cf. Gh. Bezviconi, op. cit., p. 271-273). Constantin Sion, citat de Gh. Bezviconi, îl socotea pe Ion Pruncu „fruntaș fătarnic al diferitelor partide din Chișinău”, fiul unui negustor de bumbac armean

Cahul la 11 aprilie 1852, dar citația cu acțiunea subsecventă parvine procuristei familiei, la Chișinău, abia la 19 august⁵⁷.

Care era îndreptățirea Prunculeștilor?

Genitorul lor, Ivan, făcuse în 1813 un schimb de proprietăți cu Zoe Moruzi, soacra lui Ralu, dând moșiile Făurei și Muncelul din Moldova (împreună cu un han și două prăvălii la Focșani) și primind în schimb Pârlița (județul Iași), Sârcova și Valea Albă (Orhei)⁵⁸. Asupra primei moșii ridică pretenții, chiar în clipa schimbului, stolnicul Alexandru Panait; apoi, în 1829, în urma unei hotărâcii cu moșia învecinată Kirjavka, hotarele Pârliței sunt din nou contestate. Beneficiarul va fi un locotenent Leontiev. Astfel, Ion Pruncu se vede cu o moșie micșorată cu 3 444 deseatine și 1 734 stânjeni pătrați (deseatina producea 80 de ruble argint anual) și cu prejudicii de 35 843 de ruble, față de veniturile virtuale pe care le-ar fi putut obține din momentul schimbului. Autoritățile de la Petersburg, cărora li s-a adresat Pruncu, i-au sugerat să se despăgubească dintr-alte proprietăți ale familiei Moruzi. Într-adevăr, încă din 1838 el îi chemase în instanță pe frații Alexandru și Dimitrie Moruzi, care trăiau în Moldova românească, reclamându-le compensații pentru partea din Pârlița câștigată de Leontiev. Cei doi declară că nu dețin proprietăți în Basarabia și acțiunea cade⁵⁹. Scarlet Pruncu însă, judecător la Tribunalul civil al Basarabiei, reia în 1852 acțiunea împotriva fraților Moruzi, pretinzând din nou părți din Sărata. Zoe Moruzi avea 28 de moștenitori, dar dintre aceștia cei doi i se păruseră cei mai vulnerabili; pe de o parte moșia revendicată se dovedea rentabilă și se afla în apropierea unor pământuri ale sale, iar pe de alta procedura cu cei doi se putea complica în defavoarea lor. Nelocuind în Basarabia, puteau fi citați fără a lua cunoștință de proces, ori riscau, din cauza greutăților de comunicație, să piardă termenele și o dată cu ele și moșia⁶⁰. În plus, Scarlet Pruncu putea influența justiția provinciei. Astfel, la 1 decembrie 1852, Tribunalul Cahul decide ca pagubele suferite de Pruncu pentru Pârlița să fie împlinite din Sărata-Holban⁶¹. Totuși, spre a crea un simulacru de legalitate, Tribunalul Cahul respinge pretențiile lui Pruncu de a fi despăgubit pentru anii 1829-1853, răstimp în care nu se bucurase de posesia integrală a moșiei Pârlița. Instanța își motiva decizia prin faptul că Pruncu nu-și formulase cererea în timp util. Nu i se admiteau nici cheltuielile de judecată. Încheierea șchioapă a Tribunalului de Cahul găsea că Pruncu a câștigat în primul rând deoarece dovedise că Sărata aparține fraților Alexandru și Dimitrie Moruzi, nu mamei lor Ralu Moruzi.

Între timp moșia era exploatată în favoarea familiei Moruzi. La 7 aprilie 1853, Maria Canelli, procurista familiei, trimite primul câști din arenda Săratei în sumă de 1 750 de ruble⁶². Mai mult, ea

românizat. Moșia Făurei, pe care o va schimba cu Zoe Moruzi, o cumpăraseră de la familia vornicului Bucium, dându-se apoi, prin fraudă, drept descendent al acestuia.

⁵⁷ Fondul Moruzi, Atena, dos. VII, doc. 16.

⁵⁸ Ibidem, dos. IV, doc. 51.

⁵⁹ Ibidem, dos. VII, doc. 23.

⁶⁰ Să adăugăm că în acest răstimp se succed trei hotărâcii de a căror inițiere judecătorul Pruncu nu pare a fi fost străin. Astfel, la 30 noiembrie 1852 se delimitează proprietățile Scorțești, Hudiceni, Hârjești, Buzești și Vormiceni, ceea ce obligă administrația moșiei Sărata să producă actele topografice doveditoare întinderii moșiei (ibidem, dos. VII, doc. 22). Acțiunea se repetă la 13 decembrie același an (ibidem, doc. 24). În mai 1853, Al. C. Moruzi, în numele mamei sale, contestă legitimitatea acestor hotărâcii invocând ucazul imperial din 1823 și o dispoziție de confirmare din 1842, după care moșiilor din provincie hotărâcite până la acea dată nu li se mai puteau „dezbina” hotarele (ibidem, doc. 33). Este interesant de observat că la 21 iulie 1853, guvernatorul militar al Basarabiei dă dreptate lui Al. C. Moruzi, interzicând comisiei provinciale de delimitări a mai pune în discuție hotarele Săratei (ibidem, doc. 40).

⁶¹ Ibidem, doc. 23.

⁶² Ibidem, doc. 29.

găsește noi arendași în persoana lui Ion Ciorăscu și a lui Alexandru Mimi, dispuși să exploateze moșia pentru 4 600 de ruble pe an, cu un contract de arendă pe cinci ani (1854-1859)⁶³.

Dar, la 10 iulie 1853, Judecătoria Cahul comunică arendașului schimbarea proprietarului, prin hotărârea din 24 iunie, în urma câștigării procesului de către frații Pruncu. Contractul de arendă trebuia îndeplinit în favoarea acestora, până la data expirării lui la 23 august 1854⁶⁴. Planurile moșiei trebuiau puse la dispoziția inginerului topograf însărcinat cu delimitarea suprafețelor cuvenite noilor stăpâni⁶⁵. Din moșia de 8 000 de deseatine⁶⁶ urmau să se defalce 3 444 deseatine și 1 734 de stânjeni; restul revenea tot reclamantului pentru pagubele suferite la Pârlița⁶⁷. Administrarea ca atare a moșiei era pusă sub supravegherea Oblastei Basarabiei⁶⁸.

Întrearea în deplina posesie a moșiei Sărata se făcea totuși cu o clauză restrictivă: frații Pruncu n-o puteau vinde. În acest sens trebuiau să depună un gaj. Astfel, la 7 iulie 1853, Scarlat Pruncu face o declarație asupra moșiilor sale Ghidighici (Chișinău), Pârlița (Iași) și o parte din târgul Orhei, în suprafața de 10 962 de deseatine⁶⁹.

Frații Moruzi atacă această hotărâre la 21 august 1853, arătând că nu ei sunt proprietarii Săratei ci mama lor, care n-a primit nici o citație în litiul deschis de Pruncu. Până la soluționarea lui cei doi cereau consemnarea veniturilor moșiei într-un depozit de stat. Dar Tribunalul civil al Basarabiei pretinde un recurs tipărit și refuză consemnarea deoarece frații Pruncu au intrat în posesia moșiei „fără nici o împotrivire”⁷⁰. În același timp intervine și mama lor, stăpâna de fapt a moșiei, care, după ce face dovada cu acte a posesiei de aproape trei sferturi de veac, invocă un ucuz al țarului Nicolae I din 25 aprilie 1829 de confirmare a stăpânirii, după episodul Iamandi amintit mai sus. Apoi autoritățile basarabene știau că Maria Canelli e procurista ei deoarece aceasta avea permanent probleme în justiție legate de administrarea moșiei pe rolul tribunalului din Cahul. Acesta însă judecase o pricină între două persoane păgubind-o pe a treia, neanunțată, și prin urmare în incapacitate de a-și apăra bunul. „Cu rea-credință”, scrie Ralu Moruzi furioasă, tribunalele basarabene făcuseră „jumătate de dreptate, abuz de putere” ca să-l îmbogățească pe unul de-ai lor⁷¹.

Excedată de pretențiile neîntemeiate asupra Săratei, Ralu Moruzi dă procură fiului ei Alexandru s-o reprezinte în tribunalele basarabene⁷². Această împrejurare, ca și faptul că în absența ei din Moldova fiii îi apărau interesele, vor face ca Pruncu să poată insinua că Sărata aparține acestora și nu mamei lor. Când preia procesul, Alexandru Moruzi contestă în primul rând implicarea sa ca proprietar al Săratei, în calitate de supus rus. Judecătoria civilă a Basarabiei îi admite recursul și impune depunerea veniturilor moșiei la Despărțământul pentru asistență publică al provinciei, dar păstrează un beneficiu parțial în favoarea Prunculeștilor până se vor găsi alte pământuri ale familiei Moruzi „necuprinse în litiu, pretenții sau interdicții”⁷³. Concomitent Scarlat Pruncu, care continua să-l scoată pe Alexandru Moruzi proprietar al Săratei, îi cere despăgubiri de 12 700 de ruble și

⁶³ Ibidem, doc.28.

⁶⁴ Ibidem, doc. 35, 37.

⁶⁵ Ibidem, doc. 38.

⁶⁶ Într-un memoriu trimis de la Atena de principesa Ralu Moruzi Tribunalului de Cahul, în august 1853, moșia e trecută ca având 11 000 de deseatine (ibidem, doc. 44).

⁶⁷ Ibidem, doc. 34.

⁶⁸ Ibidem, doc. 54.

⁶⁹ Ibidem, doc.39.

⁷⁰ Ibidem, doc. 42.

⁷¹ Ibidem, doc. 44.

⁷² Vezi împuternicirea dată la 3 septembrie din Atena, cu confirmarea Misiunii imperiale ruse de acolo (ibidem, doc.45) și înregistrarea ei la judecătoria din Orhei, sub aceeași dată <sic!> (ibidem, doc. 46).

⁷³ Ibidem, doc. 49.

arestarea în caz de insolvabilitate⁷⁴. În plus, Pruncu se grăbise să rezilieze contractul de arendă încheiat cu Ciorăscu și Mimi și făcuse un contract cu Christofor Dimi, tot pe cinci ani, pentru 4 700 de ruble anual și câteva avantaje față de aranjamentul precedent⁷⁵. El apelează și la Petesburg, susținând că Moruzi nu e sincer când declară că nu e proprietarul Săratei ca să nu-i cedeze ce i se cuvine⁷⁶.

La 15 decembrie 1853, Judecătoria Cahul își schimbă optica asupra litigiului: admite că Sărata e proprietatea lui Ralu Moruzi, dar consemnează veniturile în depozit de stat până la sentința definitivă⁷⁷.

Evident că atât frații Pruncu, cât și Alexandru și Dimitrie Moruzi încercau să aducă noi probe în proces. Cei dintâi erau familiarizați cu mersul justiției, unul dintre ei fiind, cum am văzut, judecător și având numeroase relații și posibilități de a obține hârtii doveditoare și în special folosind procedeul nu tocmai ortodox al trimiterii citațiilor după expirarea termenelor. Mai mult, el profitase și de izbucnirea războiului Crimeii, care o vreme a întrerupt comunicațiile între Moldova și Basarabia. Ignorase și împrejurarea că, în cazul cetățenilor străini citați în procese pe teritoriul Basarabiei, termenul de prezentare se dubla; la apeluri termenul era de un an, iar pentru străini de doi ani. Familia Moruzi se întemeia pe bunăvoința țarului și pe numeroasele relații de la curte. Se pare însă că într-o pricină atât de mărunță mai eficient era micul funcționar anonim decât țarul însuși.

Vărul fraților Moruzi, Constantin Dumitru, care urmărea desfășurarea procesului, scria amuzat cuiva, în august 1854, că Alexandru „cherche midi à 14 heures” și că nu va recăpăta moșia „ni dans 25 ans”. El însuși pusese mâna pe un act plastografiat de Pruncu și era dispus să preia cauza contra unui onorariu de 3 500 de galbeni⁷⁸. În anul următor procura lui intrase în vigoare, familia Moruzi căutând acum să dovedească un fals comis de Pruncu: el plastografiase hrisovul lui Al. Moruzi vodă din 1804⁷⁹ prin care Al. Mavrocordat era întărit în stăpânirea moșiei Sărata, încercând să dovedească faptul că Ralu Mavrocordat (soție Moruzi) nu e stăpâna moșiei. Înlocuirea se putuse face din cauza numelui comun, al lor și al tatălui lor, al celor doi domnitori, unul emitent al actului (Al. C. Moruzi) și altul beneficiar al lui (respectiv Al. C. Mavrocordat). Punând hrisovul pe seama lui Al. Moruzi, soțul Zoiei, cea cu schimbul de moșii Pârlița – Făurei, Pruncu ar fi fost îndreptățit a reclama Sărata ca patrimoniu Moruzi, nu ca moșie Mavrocordat, intrată în familia Moruzi prin căsătorie. În fine, Moruzeștii cereau instituirea unui sechestru asupra bunurilor familiei Pruncu pentru pagubele suferite pe timpul cât acesta încasase veniturile moșiei Sărata⁸⁰.

⁷⁴ Invocând articolele 3 128 și 3 132 din vol. X al Codului civil rusesc valabil în Basarabia (ibidem, doc. 50).

⁷⁵ La 4 septembrie 1853, Judecătoria Orhei legalizează acest contract. Dar notarul public care instrumentează actul, prevăzător, pune o clauză de nulitate a contractului dacă în urma judecării moșia ar reveni, definitiv, familiei Moruzi (ibidem, doc. 54). De altfel, la 6 noiembrie 1853, Tribunalul civil al Basarabiei casează acest contract (ibidem, doc. 51).

⁷⁶ O dovadă în plus era și precipitarea cu care, alături de fratele său, își vânduse moșia Demir Hagi (ținutul Akkerman), în clipa când Pruncu introdusese acțiunea de compensare (ibidem, doc. 53).

⁷⁷ Ibidem, doc. 54.

⁷⁸ Dimitrie Moruzi se oferea, după câștigarea procesului, să cumpere Sărata, dând 8 ruble/falce, preț pe care nu-l oferea nimeni, nici pentru proprietățile fără procese – după știința sa – datorită deprecierei moșiei și lipsei de bani. În același timp dorea să-i vândă lui Al. C. Moruzi moșia Pechia, de 4 326 fălci, cu 14 galbeni/falcea (ibidem, doc. 58).

⁷⁹ Hrisovul fusese prilejuit de o hotârnicie a moșiei răzeșești Scorțeni, cuprinsă între hotarele Săratei.

⁸⁰ Ibidem, doc. 64.

Lucrurile însă nu erau simple și relațiile lui Scarlat Pruncu funcționau, se pare, foarte eficient. Aceasta pentru că, așa cum observa C. D. Moruzi într-o scrisoare particulară din 10 iunie 1855⁸¹, autoritățile provinciale erau ostile Moruzeștilor și-i pățineau fâțiș pe Prunculești.

Totuși, recursul făcut la Senatul imperial din Petesburg de familia Moruzi are urmare: la 2 iulie 1855 hotărârea instanțelor provinciale basarabene e casată și Ralu Moruzi repusă în drepturi asupra Săratei⁸². Această întoarcere rapidă și spectaculară de situație era uimitoare pentru moravurile provinciei și Constantin Moruzi îi scrie entuziasmat, la 20 iulie 1855 din Chișinău, vărului său Alexandru că „de mémoire d’homme en Bessarabie il n’y a pas eu d’exemples d’une pareille marche à la vapeur”⁸³. Asupra bunurilor lui Pruncu se pusese sechestrul; la fel, la comisia datornicilor din Petesburg, de unde acesta aștepta niște bani, i se blocaseră fondurile. Propriul lui avocat din capitala imperiului, văzând cum evoluează lucrurile, refuza să-l mai asiste. Mai mult, se punea problema pedepsirii judecătorilor din Cahul prin sistarea plății salariilor. La fața locului, la Sărata, Constantin Moruzi distrusese brazdele trase de Pruncu și movilele despărțitoare ale pământurilor pe care și le însușise de cele pe care intenționase să le exploateze în contul datoriei. Din pădure, pe care țărani începuseră s-o prade, acesta sugerase ca Ralu să păstreze 150 de fălcii, iar restul s-o vândă. El și începuse, de altfel, demersurile în acest sens. Lucrul era presant deoarece pădurea fusese degradată de trecerea trupelor în drum spre teatrul de război. Amatorul – un bulgar – era dispus să ofere 15 000 de ruble și să exploreze parchetele în 10 ani⁸⁴.

Până la 24 iulie 1855 cheltuielile familiei Moruzi în acest proces se ridicaseră la 10 000 de ruble iar dosarul avea 1 410 pagini⁸⁵.

Dacă până aici reconstituirea istoricului stăpânirii moșiei Sărata a putut fi – în mare – refăcută, după câștigarea procesului cu Scarlat Pruncu, lucrurile se complică. Fondul aflat la Atena nu mai oferă decât date disparate și adesea contradictorii despre această proprietate. Dintr-o scrisoare a lui Constantin C. Moruzi, aflat la Atena, către fratele său Alexandru, din 26 aprilie 1856, reiese că mama lor încă nu intrase în stăpânirea efectivă a Săratei⁸⁶. Procesul continua, cel puțin în ceea ce privește cheltuielile de judecată, de vreme ce, în mai același an, Alexandru Moruzi se adresează Senatului imperial din Petersburg arătând că unul din moștenitorii Zoei Moruzi, Constantin Dumitru, e dispus a prelua litigiul rezultat din schimbul moșiilor Pârlița-Făurei și a-l despăgubi pe Scarlat Pruncu într-o formă amiabilă, în afara justiției. În ciuda promisiunilor acestui intervenient, Tribunalul Cahul continua să-l hărțuiască pe postulănt, iar Scarlat Pruncu se încapățâna să nu revindică decât Sărata din tot patrimoniul familiei Moruzi existent în Basarabia. Patetic, Alexandru Moruzi invocă manifestul țarului dat după Războiul Crimeii și încheierea păcii, în care promitea instaurarea „adevărului și a îndurării”, ca să se curme acest proces „fără procedură”⁸⁷.

La moartea principesei Ralu Moruzi, întâmplată la Atena, la 28 martie 1860, moștenitorii redactează un act de partaj în care figurează și suma rezultată din vinderea acestei moșii⁸⁸. Dar într-o înțelegere intervenită în 1863 între Alexandru C. Moruzi, fiul răposatei principese, și Constantin D. Moruzi, procuristul acesteia în proces, cel din urmă recunoaște că în 1857 a luat dintr-un fond al familiei „de facere de bine” 7 720 de ducați „pentru cheltuieli și paguba provenită din zisul proces”⁸⁹.

⁸¹ Ibidem, doc. 67.

⁸² Ibidem, doc. 69.

⁸³ Ibidem, doc. 72.

⁸⁴ Ibidem, doc. 74.

⁸⁵ Ibidem, dos. XII, doc. 54.

⁸⁶ Ibidem, dos. VII, doc. 78.

⁸⁷ Ibidem, doc. 79.

⁸⁸ Ibidem, dos. VIII, doc. 27.

⁸⁹ Ibidem, doc. 60.

Arhivele familiilor din diasporă, indiferent de naționalitate, sunt un adevărat tezaur, ele furnizând informații felurite despre subiecte absolut neașteptate. În același timp însă, prin discontinuitatea documentelor reținute, aceste arhive rămân o invitație permanentă de cercetare a altor fonduri aflate pe întinse arii geografice. În cazul Săratei, arhivele din Petersburg, Odesa și Chișinău conțin, cu siguranță, date complementare fondului Moruzi din Atena.

VIATA ȘTIINȚIFICĂ

SIMPOZIONUL ȘTIINȚIFIC „PAVEL CHINEZU”

Timișoara, 24 – 25 noiembrie 1994

La 24 – 25 noiembrie 1994 s-a desfășurat la Timișoara, în organizarea Fundației culturale „Banatul” și cu sprijinul Inspectoratului pentru cultură al județului Timiș, Muzeului Banatului, Asociației Muzeografilor din Banat, Filialei Timișoara a Academiei Române și Universității Timișoara, un ciclu de manifestări comemorative prilejuite de împlinirea a 500 de ani de la moartea lui Pavel Chinezu, vestitul comandant de oști din a doua jumătate a secolului al XV-lea, cu rol în lupta antiotomană, legat de Banat prin dregătoriile de comite de Timiș și căpitan suprem al părților inferioare ale regatului Ungariei pe care le-a deținut multă vreme, probabil și prin naștere. Manifestările au cuprins: vernisajul unei expoziții comemorative „Pavel Chinezu” la Muzeul Banatului, lansarea unor lucrări despre Pavel Chinezu și simpozionul științific „Pavel Chinezu”.

Comunicările prezentate în cadrul simpozionului au avut o tematică privitoare strict la istoria Banatului în evul mediu, îndeosebi la epoca lui Pavel Chinezu: Alexandru Gyuris (Timișoara), *Geografia istorică a Banatului medieval*; Ibolya Sipos (Lugoj), *Istoria medievală a Lugojului până la începutul secolului al XVI-lea*; dr. Adrian Bejan, Nicoleta Valeria Ciupe (Timișoara), *Statutul economico-social și juridic al crezilor români bănățeni în secolul al XV-lea*; Viorel Achim (București), *Realitățile socio-instituționale ale Banatului medieval și rolul militar al crezilor români*; dr. Valeriu Iutchin (Timișoara), *Pavel Chinezu în tradiția populară la Satchinez*; Vasile Ceuca (Timișoara), *A fost în Timișoara arsenal de artilerie în timpul ocupației otomane?*; Zoran Vapa (Novi Sad, Iugoslavia), *Pavel Chinezu în istoria sârbilor*; dr. Costin Feneșan (București), *Note de lectură pe marginea documentelor privind-l pe Pavel Chinezu și Banatul*; dr. Ioan Hătegan (Timișoara), *Pavel Chinezu: sfârșit de mit, început de realitate istorică*. Discuțiile, cu o participare mai largă, au fost interesante mai ales prin relevarea specificului istoriei medievale a Banatului și prin efortul de stabilire a priorităților pentru cercetarea viitoare.

Viorel Achim

SIMPOZIONUL „MENTALITĂȚI, CIVILITATE, POLITICĂ”, FACULTÉ INTERNATIONALE DE SCIENCES HUMAINES,

București, 16 decembrie 1994

„Dăruiește cuiva un pește, se va ospăta o zi întreagă; învață-l să pescuiască și va avea ce mânca toată viața” spune un vechi proverb chinez. Probabil că aceasta a fost și intenția organizatorilor simpozionului „Mentalități, civilitate, politică” și mai cu seamă a profesorului Alexandru Duțu de a încuraja câteva tinere studente ale Facultății de Științe Umane pe spinosul drum al muncii de cercetare științifică. Tematica lucrărilor susținute s-a circumscris cu îndrăzneală ariei istoriei mentalităților, a imaginarului colectiv, politic și literar: Alexandra Ionescu, *Imaginaire colectiv et propagande politique – enjeu théorique et étude des cas*; Monica Ibram, *Civilité et duel en*

„Revista istorică”, tom VI, nr. 5 – 6, p. 567 – 573, 1995

Espagne au 17e siècle; Adriana Oprescu, *La fête des fous*; Raluca Mărculescu, *Chateaubriand – l'homme de son temps*; Alina Stănescu, *Axiologie chrétienne et société moderne*. Ținând seama de greutatea inerentă oricărui început de drum și de faptul că această meserie se învață zi de zi cu creionul în mână, credem că este foarte bine ca din când în când să se facă auzit și glasul tinerilor. Simpozionul găzduit de Institutul francez s-a încheiat cu montarea de către studenții aceleiași facultăți a piesei „Lecția” de Eugen Ionescu.

Mirela-Luminița Murgescu

SIMPOZIONUL „6 MARTIE 1945. GUVERNUL PETRU GROZA ȘI COMUNIZAREA ROMÂNIEI”

București, 3-5 martie 1995

Analiza vastei problematice determinate de instaurarea supremației politice a Partidului Comunist în România, la 6 martie 1945, a constituit obiectul simpozionului Internațional din 3-5 martie 1995, găzduit de Institutul de istorie „Nicolae Iorga”. Organizatorul acestei manifestări științifice a fost B.B.C. World Service, finanțarea fiind asigurată de Fundația Soros „Pentru o Societate deschisă”.

Lucrările simpozionului au fost prezentate în cadrul următoarelor tematici generale: *U.R.S.S., Armata Roșie și instaurarea regimurilor comuniste; Începuturile comunizării României, 1944–1945; 6 Martie 1945, rolul personalităților; Comunizarea vieții de stat, economice și sociale; Intrarea Europei Centrale și Răsăritene în sfera de hegemonie sovietică; Preluarea puterii de către comuniști, abordare tipologică; Rezistența față de sovietizare în România*.

Conf. dr. Constantin Hlihor (Academia de Înalte Studii Militare) în comunicarea *Rolul armatei sovietice de ocupație în schimbarea regimului politic din România*, a precizat importanța decisivă a prezenței armatei sovietice ca element de suport al presiunii deosebite a comuniștilor în preluarea puterii de stat. Armata română, apreciată de autor drept „singur obstacol” în fața comunismului a fost supusă de ocupant unei acțiuni de anihilare a capacității de reacție din două direcții: efort masiv pe front, dezarmare generală în interior.

Prof. dr. Vasile Vesa (Facultatea de Istorie și Filosofie, Cluj-Napoca) a atras atenția – în lucrarea *Conferința de la Ialta și instaurarea guvernului Petru Groza - asupra funcției explicative a Ialtei în justificarea sau contestarea sferelor de influență și a utilizării acesteia de către comuniștii români în lupta pentru putere (numai până la data de 6 martie 1945)*.

Dr. Tatiana Pokivailova (Institutul de slavistică și balcanistică al Academiei de Științe din Moscova) în *Comisarul adjunct al Afacerilor Externe al U.R.S.S., A. I. Vișinski, și instaurarea guvernului Petru Groza în România*, precum și prof. dr. Leonid Ghibianski, de la același institut, în lucrarea *U.R.S.S. și unele aspecte ale formării blocului sovietic în Europa Răsăriteană*, au adus în baza unei documentări inedite de arhivă, la acest simpozion, un remarcabil plus informațional.

Prof. dr. Ioan Chiper (Institutul de istorie „Nicolae Iorga”, București), în *Instaurarea prin forță a Guvernului Petru Groza. Conjunctură, metodă, scop* a precizat, într-o analiză ce a pornit de la mutațiile decisive produse de actul de la 23 august 1944, o cuantificare a ponderii partidelor comuniste din Europa Răsăriteană. Dacă în restul zonei răsăritene comuniștii reprezentau o forță

* Au participat cercetători din Statele Unite, Marea Britanie, Rusia, Italia, Franța, Ungaria, Polonia, Bulgaria, Republica Moldova și România.

notabilă, în România, aceștia, la 23 august 1944, erau cei mai nereprezentativi. Prof. dr. Ioan Chiper a insistat, ca și Leonid Ghibianski, asupra lipsei de semnificație a laltei în evoluția politică a României.

Prof. dr. Dinu C. Giurescu (Facultatea de Istorie, București) a realizat o decriptare a unui moment important din succesiunea de „incidente politice provocate de comuniști pentru preluarea integrală a puterii” (24 februarie 1945: război civil?!).

Dr. Mihály Fülöp (director general adjunct al Institutului de afaceri internaționale și secretar al Comisiei mixte de istorie româno-ungare, Budapesta) a atras atenția asupra importanței Transilvaniei de N-V în politica de basculă dusă de Uniunea Sovietică față de cele două state. Cu siguranță că retrocedarea Transilvaniei de N-V poate fi pusă într-un raport de succesiune față de instaurarea unui guvern condus de un transilvănean, tovarăș de drum al comuniștilor (*Petru Groza și Transilvania*).

Prof. dr. Dennis Deletant (Universitatea din Londra) a surprins *Reacția guvernului britanic față de impunerea guvernului Petru Groza* în contextul general al politicii britanice. Cu acest prilej dr. Dennis Deletant a infirmat motivațiile conspirative „ale vânzării” Europei Răsăritene Uniunii Sovietice de către Marea Britanie. A fost vorba, în cazul celebrelor acorduri de procentaj de la Moscova din octombrie 1944, de recunoașterea unei slăbiciuni în domeniul infanteriei, armă prin excelență sovietică, precum și a unor interese strategice relativ îndepărtate de România: Grecia, bazinul Mediteranei răsăritene, Orientul Apropiat.

Opinia publică a creat o imagine terifiantă în jurul laltei în discordanță cu realitatea istorică: „imaginea populară a laltei pe care o au cehii, ungurii, polonezii și românii este aceea a trei oameni bătrâni împărțind Europa ca pe un tort, cu vicleanul Stalin păcălindu-i pe Churchill și pe senilul Roosevelt. Istoricii au arătat însă că a privi Ialta în acest fel, este un mit total”.

Dr. Matei Cazacu (Centrul Național al Cercetării Științifice, Paris), a încercat o analiză comparativă între perioada anterioară lui 6 martie 1945 și primăvara anului 1918 (prim-ministeriatul lui Alexandru Marghiloman 5/18 martie - 24 octombrie/6 noiembrie 1918). După aprecierile conferențiarului (tema fiind intitulată *Regele Mihai și 6 martie 1945*), *6 martie 1945 a fost un noneveniment*. Unul din punctele rare de identitate între atitudinea oficială comunistă și istoriografia ne/anticomunistă este sublinierea locului decisiv al datei de 6 martie 1945: nu a fost vorba de o simplă schimbare de guvern, ci de o profundă modificare de regim, de preluare a puterii politice de către partidul comunist. În plus 6 martie 1945, ca și întreaga perioadă dintre 28 februarie 1945 - 6 martie 1945, sau, cu atât mai mult după, nu are nimic comun cu martie 1918 (în afara lunii, cum, malițios, remarca la discuții dl. Dan Amedeo Lăzărescu). În 1918 nu a fost vorba de o înlocuire radicală a clasei politice guvernante. Germania ca putere ocupantă nu propunea/impunea nici un fel de eradicare a instituțiilor social-politice românești. Al. Marghiloman era cunoscut printr-o orientare filogermană anterioară intrării României în primul război mondial, deci oportunistul politic nu poate fi pus în discuție.

Prof. dr. Șerban Papacostea, directorul Institutului de istorie „Nicolae Iorga”, în comunicarea *Generalul N. Rădescu. A doua zi după instaurarea guvernului Petru Groza*, a prezentat încercările disperate ale generalului N. Rădescu de a mai păstra cadrul democratic *real* al țării. În două scrisori din 7 martie și 31 decembrie 1945 generalul N. Rădescu îi scria prietenului său, Petre Papacostea, despre dorința sa de a crea un partid puternic (care ar fi putut purta numele de Partidul Democrat), modern, deschis nevoii de modernizare a României, ostil însă radicalismului comunist. Aceste două documente, inedite, au istoria lor, prof. dr. Șerban Papacostea reușind să le salveze de la confiscarea de către Securitate.

Dr. Ion Alexandrescu (Institutul de studii operativ-strategice și istorie militară, București) în *Rolul tovarășilor de drum din guvernul Petru Groza, în viziunea P.C.R.* a arătat pertractările din interiorul F.N.D. vizând atât tactica și strategia comunistă anterioare lui 6 martie 1945 („să nu se vorbească de socialism țaranilor”, „problema naționalizărilor să fie trecută pe planul al doilea”), cât

și imaginea lui Gh. Tătărăscu, „tovarăș de drum” al comuniștilor (Gh.Gh. Dej: „dacă Tătărăscu ia atitudine împotriva lui Maniu va fi foarte bine”; „Tătărăscu va accepta totul”; Vasile Luca: „Tătărăscu este o figură linișitoare pentru burghezia română”).

Personalitatea lui Gh. Tătărăscu a fost abordată și de conf. dr. Nicolac-Șerban Tanașoca (Institutul de studii sud-est europene, București) în *Gheorghe Tătărăscu și 6 martie 1945*. A fost pusă în evidență o imagine preponderent pozitivă.

Aprecierile lectorului Cristian Troncotă (Institutul de Informații, București), conform cărui România (Grupa Specială a S.S.I.) avea cea mai bună rețea de spionaj din Europa, după Germania, (200 de agenți) în Uniunea Sovietică, trebuie serios confirmate de cercetări asupra spionajului altor state europene cu „interese speciale” în U.R.S.S. Este puțin probabil că agenții S.S.I. puteau pătrunde în Urali, zonă strategică a U.R.S.S. și foarte îndepărtată de frontiera românească, așa cum susține o sursă citată de Cristian Troncotă (*Bătălia pe frontul secret în preajma instaurării guvernului Petru Groza*).

Prof. dr. Florin Constantiniu (Institutul de istorie „Nicolae Iorga”, București) fără a aprecia că tentativa germano-legionară de a realiza un „23 august invers” (expresia lui Horia Sima) ar fi determinat instaurarea guvernului Petru Groza, a reliefat că această tentativă a fost încă un motiv în înrăutățirea regimului de ocupație sovietic (*Prima încercare de scoatere a Armatei Roșii din România. Germanii, Garda de Fier și militarii români, noiembrie 1944 - martie 1945*).

Am menționat numai o parte din comunicările prezentate, și aceasta pentru a prezenta numai câteva din numeroasele prestații științifice de valoare din cadrul simpozionului, dar și pentru a exprima unele puncte de diferențiere.

Istoriografia românească și internațională au făcut astfel încă un pas înainte în cunoașterea începutului democrației populare în România, regim absolut incongruent ființei noastre naționale.

Florin Müller

CĂLĂTORIE DE DOCUMENTARE ȘTIINȚIFICĂ ÎN MAREA BRITANIE

Pe baza acordului bilateral de cooperare dintre Academia Română și British Academy, am efectuat, în perioada 10 septembrie – 1 octombrie 1994, un stagiul de documentare științifică în Marea Britanie (la Londra). În continuarea acestei deplasări, în perioada 1 octombrie – 30 noiembrie 1994, am efectuat un stagiul de documentare științifică la Cambridge, pe baza unei burse de cercetare oferite de The Skilliter Centre for Ottoman Studies (Newnham College).

Scopul cercetărilor pe care le-am întreprins la Londra și Cambridge a fost strângerea de informații din cărți, reviste și arhive în vederea atât a întocmirii lucrării mele de plan intitulată *Comerțul Mării Negre la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea*, cât și a unei mai ample documentări asupra ansamblului problemelor legate de stăpânirea otomană în bazinul pontic în perioada respectivă. De asemenea, m-au interesat și alte aspecte și perioade din istoria otomană, precum și din cea a relațiilor româno-otomane și ruso-otomane.

La Londra nu-am desfășurat activitatea la Public Record Office (echivalentul parțial al Arhivelor Statului) și la bibliotecile de la School of Oriental and African Studies și School of Slavonic and East European Studies. La Cambridge am efectuat cercetări la University Library, precum și la bibliotecile de la The Skilliter Centre for Ottoman Studies (Newnham College) și The Faculty of Oriental Studies.

Am reușit să cercetez practic toate rapoartele ambasadurilor britanice la Istanbul din anii 1695-1714 (bogate în informații privind tema mea de cercetare) și să obțin copii pentru unele dintre acestea. De asemenea, am putut consulta numeroase lucrări (legate de tema mea de cercetare, precum și de istoria otomană în general) apărute în străinătate în ultimele decenii, dar inexistente în bibliotecile din România. Dintre acestea se remarcă o serie de cărți, studii și articole (însoțite de bogate anexe documentare) ale celebrilor istorici turci A.N. Kurat, Ismail H. Uzunçarşılı, Halil İnalçık și I.H. Danişmend, precum și câteva culegeri de documente otomane și tătare.

De asemenea, am reușit să utilizez numeroase reviste istorice străine inexistente în bibliotecile din România. Trebuie să remarc aici extraordinara bogăție a marilor biblioteci britanice în privința cărților și periodicelor referitoare la istoria Imperiului otoman și la lumea islamică, în general.

Aflându-mă în Marea Britanie, am susținut și două comunicări științifice legate de preocupările mele de cercetare (prima la Newnham College din Cambridge, iar cea de-a doua la School of Oriental and African Studies din Londra). În același timp, am reușit să cunosc mai îndeaproape și activitatea turcologilor britanici (istorici și filologi). Am putut cunoaște excelentele condiții în care lucrează aceștia și marile lor posibilități de documentare (în interiorul țării și peste hotare). Cu o parte dintre acești specialiști am stabilit legături trainice de colaborare. Dintre turcologii (britanici sau lucrând în Marea Britanie) pe care i-am cunoscut la Londra și Cambridge se cuvin menționați: dr. Colin Heywood, dr. Kate Fleet, dr. Eugene Rogan, dr. Metin Kunt, dr. Büilent Gökay, prof. dr. G. Lewis, prof. dr. David Kushner, dr. Celia Kernslake, dr. John Norton.

Prezența mea în Marea Britanie a fost și un prilej de a vizita muzeele și monumentele istorice din Londra și Cambridge, de a cunoaște mai îndeaproape cultura și arta acestei țări cu un trecut glorios și un prezent fascinant. Și, nu în ultimul rând, a fost o ocazie de a practica limba engleză la ea acasă, perfecționându-mi astfel cunoștințele și în acest domeniu.

În concluzie, pot afirma că acest stagiul de documentare științifică mi-a fost deosebit de util atât din punct de vedere al muncii mele de cercetare științifică, cât și din punct de vedere al perfecționării pe plan filologic și al stabilirii de legături de colaborare cu numeroși turcologi din Marea Britanie și din alte țări.

Adrian Tertecel

STAGIU DE DOCUMENTARE ÎN UNGARIA

În perioada 12-23 decembrie 1994 am efectuat un stagiul de documentare la Budapesta, în cadrul programului de schimburi convenit între Academia Română și Academia Ungară de Științe. Scopul deplasării a fost documentarea pentru tema de cercetare pe care o am în cadrul Institutului de istorie „N. Iorga”, ca și pentru proiectele pe care le intenționez în viitorul apropiat; acestea privesc raporturile între Țara Românească și Ungaria în secolele XIV-XV și politica sud-estică a regatului ungar în secolele XIII-XV.

La Biblioteca Națională Széchényi, Biblioteca Academiei Ungare de Științe și Biblioteca Institutului de Științe Istorice, unde am desfășurat cea mai mare parte a muncii, am avut posibilitatea de a parcurge lucrări mai vechi sau mai noi ale istoriografiei maghiare cu un astfel de conținut, care nu se găsesc în bibliotecile de la noi din țară, și de a mă edifica asupra stadiului actual al cercetării maghiare în aceste probleme.

La Arhiva Națională Maghiară, pornind de la unele referințe mai vechi, am identificat în mai multe fonduri documente inedite provenind de la familiile nobiliare românești din Banat. Am copiat mai multe astfel de documente, din secolul al XV-lea, pe care intenționez să le public.

Șederea la Budapesta mi-a oferit posibilitatea de a cunoaște peisajul producției istorigrafice actuale din Ungaria, care este unul bogat și variat. Există un mare număr de lucrări care interesează cercetarea istorică românească și care, din păcate, nu au ajuns în bibliotecile noastre. Ar fi bine dacă s-ar găsi o modalitate de achiziționare a lor, cel puțin a lucrărilor de referință pentru istoriografia maghiară și a colecțiilor de izvoare. De asemenea, în Ungaria apar și noi reviste de istorie, unele de înaltă ținută, care ar fi bine să fie procurate de bibliotecile noastre.

Util a fost și contactul cu unii cercetători maghiari ale căror preocupări prezintă interes pentru cercetările mele.

În încheiere menționez preocuparea deosebită a gazdelor pentru desfășurarea în condiții optime a stagiului. Mă simt dator să amintesc în mod deosebit, pentru solitudinea arătată, pe dr. Braun Tibor, director-adjunct al Bibliotecii Academiei Ungare de Științe, și pe prof. dr. Miskolczy Ambrus, șeful Catedrei de limba română de la Universitatea de științe Eötvös Loránd, cărora le exprim și pe această cale grațitudinea mea.

Viorel Achim

ÎNDREPTĂRI PRIVIND ARTICOLUL
PRECIZĂRI PRIVIND MORMÂNTUL HATMANULUI MAZEPPA
DE CONSTANTIN REZACHEVICI DIN „REVISTA ISTORICĂ”,

tom. V, 1994, nr. 1-2, p. 161-167

Am citit „Precizările” referitoare la mormântul hatmanului Mazepa, publicate de domnul Constantin Rezachevici în „Revista Istorică”, și întrucât am avut prilejul să discut această chestiune (*Vechi locașuri de cult și viața bisericească în sudul Moldovei până la 1864*, în *Monumente istorice și izvoare creștine*, Galați, 1987, p. 215-216, editată de Arhiepiscopia Tomisului și a Dunării de Jos), îmi îngădui să comunic unele lămuriri și îndreptări la opiniile d-lui C. Rezachevici.

Mai întâi, în legătură cu moartea lui Mazepa, dl. Rezachevici ar fi trebuit să aibă în vedere și data de 2 octombrie 1709 (súl nou) indicată de Theodore Machiw, *Prince Mazepa hetman of Ukraine in contemporary english publications, 1687-1709*, Chicago, nefolosită de domnia sa (o cunosc doar prin recenzia semnată de domnul Paul Cernovodceanu, „Studii”, 21, 1968, 1, p. 202-204). Tot la T. Machiw mai există și precizarea că osemintele lui Mazepa au fost reinhumate în Mănăstirea Sf. Gheorghe din Galați, la 18 martie 1710, folosită de N. Costin ca dată a morții.

Comentând această reîngropare, dl. Rezachevici notează: „nu știe exact în ce împrejurări și din ce motive o seamă din apropiații lui Mazepa i-au strămutat trupul acestuia spre odihnă veșnică” (p. 163). Explicația există în relatarea pe care egumenul mănăstirii gălățene o înfățișează iezeitului Francisc Gościecki, care însoțea, în octombrie 1712, solia lui Stanislaw Chometowski: Woyonorowski, nepotul de soră al lui Mazepa, pentru a-i salva osemintele de la diverse profanări, a căpătat un firman turcesc care-i îngăduia transportarea lor la Ierusalim (Sfântul Mormânt). Ajungând în Moldova, domnitorul – Nicolae Mavrocordat – a hotărât (s.n.) ca osemintele să fie îngropate la Galați, la biserica „care de mult e numită Ierusalim” (Mănăstirea Sf. Gheorghe era închinată la Sfântul Mormânt). Dl. Rezachevici a cunoscut această informație, vezi n. 22 bis, dar nu a folosit-o.

Am avut ocazia, în mai 1994, la Iași, să discut cu dl. Rezachevici pe această temă (citisem textul publicat în „Magazin istoric” și mi-am îngăduit să-i semnalez că Dimitrie Derectși bașa (la Kogălniceanu, „Derectchi”) este, de fapt, Derecci-bașa. Domnia sa a preferat însă să mențină forma greșită. De altfel, însemnarea lui Kogălniceanu are multe elemente comune cu povestirea

călugărului polon Anton Wazniewski, care trecuse prin Galați în 1840. A fost folosită de N. Iorga, *Legăturile românilor cu rușii apuseni și cu teritoriul zis „ucrainean”*, în AAR, ser. II, tom. XXXVIII, 1916, lucrare neindicată în bibliografia d-lui Rezachevici.

Biserica Precista nu a fost în vecinătatea castrului de la Tirighina-Bârboși, cum se afirmă din eroare, ci chiar în oraș, peste drum de Biserica Sf. Gheorghe.

Precizarea din „tradiția” gălățeană, consemnată de Pantazi Ghica, „iar piatra mormântului ascunsă și scăpată de creștini, ar fi fost transportată, după evacuarea Galaților de către turci la Biserica Precista”, ar putea fi reală, pentru că în această parte, adică în latura de nord a acestei biserici, exista, încă de prin 1886, străduța Mazepa. Este greu de spus, astăzi, dacă această „tradiție” gălățeană ar fi sursa afirmației lui Constantin Dapontes, care a pretins că Mazepa ar fi murit la Galați și a fost înhumat la Mănăstirea Precista („Sfânta Maria”) (Constantin Dapontes, *Ephémérides daces*, publié par Émile Legrand, Paris, 1888, p. 88).

Paul Păltânea

NOTE

ADOLF ARMBRUSTER, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, ediția a II-a, *Cuvânt înainte* de Șerban Papacostea, Edit. Enciclopedică, București, 1993, 340 p.

Cea de-a doua ediție a cărții istoricului Adolf Armbruster constituie o versiune îmbunătățită, îmbogățită și necenzurată a primei apariții, de acum mai bine de două decenii. Așa cum arată însuși autorul, lucrarea nu urmărește să dovedească originea romană a românilor, de care suntem pe deplin convingiți. Obiectul analizei sale este ideea despre romanitatea românilor, evoluția ei în cursul veacurilor, de la încheierea procesului de formare a poporului român și până la mijlocul veacului al XVIII-lea.

Preocuparea de bază a cărții, structurată în șase capitole, o reprezintă urmărirea cronologică a evoluției ideii romanității românești și analiza mărturiilor acestei idei. Capitolul I, *Afirmarea internațională a romanității orientale (sec. X-XII)*, în esență, urmărește prima etapă distinctivă din evoluția ideii de romanitate a românilor, ce corespunde existenței prestatale românești. În lipsa știrilor românești scrise, sunt prezentate și analizate mărturiile externe scrise despre romanitatea sud și nord-dunăreană ce indică drept sursă de informare însuși poporul român. Capitolul următor, *Descoperirea latinității limbii române (sec. XIV-XV)*, surprinde cea de-a doua etapă, în care romanitatea nord-dunăreană evoluează într-un cadru politic propriu, statele feudale Țara Românească și Moldova. Autorul relevă știrile scrise din răstimpul celor două secole ce pun în evidență largirea cunoștințelor despre romanitatea românilor în lumea savantă contemporană, aprofundarea acestor cunoștințe și utilizarea argumentelor istorice și filologice în sprijinul romanității românilor. Capitolul III, *Politizarea ideii romanității românilor (sec. XVI)*, este consacrat secolului al XVI-lea, în care cunoștințele despre originea romană a poporului român se europenizează și care este considerat cea de-a treia etapă în evoluția ideii de romanitate a românilor. Sunt analizate profund mărturiile scrise ce atestă politicizarea ideii descendenței romane a poporului român și prima afirmare a limbii naționale. Este subliniată importanța tiparului românesc din a doua jumătate a secolului, ce a prilejuit puternica afirmare a conștiinței de neam și origine. Capitolul IV, *Domnia lui Mihai Viteazul și unirea celor trei țări române*, prezintă știrile scrise ce subliniază importanța strălucitelor victorii ale domnului muntean, prin care românii au devenit cunoscuți și ideea originii lor romane începe să se difuzeze în întreaga Europă.

Capitolul V, *Barocul și epoca de aur a culturii medievale naționale*, cuprinde veacul al XVII-lea, o etapă importantă în evoluția ideii romanității românești. Sunt evidențiate contribuțiile învățaților sași din a doua jumătate a secolului ce au afirmat originea pur romană a românilor. În continuare sunt reliefate lucrările cronicarilor români care au realizat sinteza dintre fondul autohton al romanității și cercetarea științifică umanistă străină asupra începuturilor românilor.

Politizarea națională a ideii romanității se referă la prima jumătate a secolului al XVIII-lea, ultima etapă din istoria romanității românești, în care evoluția acestei idei este marcată și influențată de două procese de însemnătate majoră în istoria poporului român: instaurarea dominației străine de esență absolutistă în cele trei țări române și lupta românilor din Transilvania pentru emanciparea lor politică și socială. Este analizată reflectarea diferită a acestor transformări în plan istoriografic: pe de o parte, sistarea preocupărilor cronicarilor pentru elucidarea trecutului și originii naționale; pe de altă parte, transformarea romanității lor într-un instrument politic.

Urmează un capitol de concluzii și un altul dedicat numeroaselor dificultăți pe care autorul le-a întâmpinat în vechiul regim în susținerea tezei sale de doctorat, prezenta lucrare.

Cartea mai cuprinde la început un *Cuvânt înainte*, o *Prefață* la ediția a II-a, un *Cuvânt introductiv* și în final, *Cuprinsul*.

Lucrarea, așa cum subliniază istoricul Șerban Papacostea în *Cuvânt înainte*, este „rezultatul întâlnirii dintre o temă istorică majoră și un istoric pe măsura însemnătății ei”. Bazată pe o bogată și documentată informație, cartea este una nu de fapte, ci de idei și sugestii de certă valoare științifică, ce se constituie într-o lucrare de temelie a istoriografiei românești.

Daniel Flaut

PAUL CERNOVODEANU, *Basarabia. Drama unei provincii istorice românești în context politic internațional. 1806-1920*, Edit. Albatros, București, 1993, 212 p.

Basarabia reprezintă cea mai elocventă dovadă a complexității situației României în plan geopolitic. Așezată la răscrucea marilor drumuri comerciale, această mică țară s-a aflat, în permanență, la punctul de întâlnire al intereselor celor puternici. Această poziționare „la răscruce de vânturi” a silit micul stat românesc să se strecoare mereu printre lupte de interese, dar, cel mai adesea, să înfrunte pretențiile celor mari. De-a lungul istoriei noastre, lupta armată s-a împletit mereu cu activitatea politico-diplomatică. Drama Basarabiei, străvechi pământ românesc, însoțește lupta poporului român pentru menținerea independenței și a unității statale, marchează momentele triste, când soarta românilor o hotărau alții, precum și superba exprimare a voinței neamului din 1918, obținută și datorită jertfei ostașilor români.

Cartea lui Paul Cernovodeanu intenționează nu să prezinte istoria acestei provincii românești, ci să accentueze, prin forța argumentelor istorice, faptul că soarta Moldovei de dincolo de Prut a constituit, veșnic, o monedă de schimb pentru satisfacerea intereselor celor mai puternici. Din această cauză, autorul analizează, în principal, momentele de criză în relațiile internaționale, în care soarta Principatelor române și a Basarabiei a constituit barometrul și busola centrelor de putere din Europa.

Un mic capitol precede principalele părți ale volumului și el se referă la un scurt istoric al Basarabiei. Evident, sunt accentuate momentele în care teritoriul vechiului stat medieval Moldova a fost ciuntit, ca urmare a presiunii exercitate în urma dezvoltării militare și politice a unor state vecine. Faptul că situația acestui teritoriu este strâns legată de problema orientală este subliniat de către P. Cernovodeanu în cuprinsul acestei cărți. Pentru că situația Basarabiei nu s-a reglementat nici în ziua de astăzi, autorul a ales ca momente de referință anumite etape ale problemei orientale care și-au pus amprenta în mod decisiv asupra situației actuale a Basarabiei. Astfel, deși în acest context, au fost implicate și alte state europene, în volumul de față sunt analizate raporturile ruso-turce și momentele lor de criză din anii 1806-1812, 1853-1856, 1875-1878. Evident, un loc aparte îl ocupă momentul 1918, tot ca o ilustrare a îmbinării jocurilor politice și a canalizării lor prin forța militară.

Războiul ruso-turc din 1806-1812 este prezentat mai ales din punct de vedere politico-diplomatic, descrierea unor operațiuni militare servind ca argument pentru evoluția negocierilor dintre marile puteri, nu neapărat Rusia și Imperiul otoman, ci și Franța, Anglia și Austria. Satisfacerea pretențiilor rusești (de la cea maximală: anexarea Moldovei și Munteniei în totalitate, și până la cea minimală: anexarea Basarabiei) era strâns legată de evoluția altor conflicte ce se desfășurau pe continent și de jocul de interese al tuturor puterilor europene.

Momentul 1853-1856 a debutat printr-o situație favorabilă Principatelor române, care au inițiat o campanie diplomatică de recuperare a Basarabiei, pierdută în 1812. Din păcate, 1854 a marcat retragerea trupelor țariste de pe teritoriul Moldovei și Munteniei și ocuparea *celor două provincii*, mai întâi de către turci și apoi de către trupele austriece. Evoluția militară ulterioară a defavorizat net Principatele române, care nu au putut obține eliberarea Basarabiei de trupele țariste.

După ce prezintă eforturile unor personalități politice românești de a găsi clementa autorităților ruse, P. Cernovodeanu acordă o atenție specială Conferinței de pace de la Paris din 1856. Și aici, problema Basarabiei a avut o evoluție sinuoasă, în funcție de interesele marilor puteri. Principatele române au trebuit să se mulțumească cu acordul puterilor europene de a recunoaște mecanismele unirii lor, dar Basarabia a rămas, în continuare, sub autoritatea țaristă.

Un alt moment decisiv, analizat în cel de-al patrulea capitol al cărții, îl reprezintă războiul ruso-româno-turc din 1877-1878, precedat de criza relațiilor ruso-turce din 1875-1876. Congresul de pace de la Berlin, analizat și el în cuprinsul acestui capitol, accentuează drama Basarabiei, împărțită la rândul ei, din cauza rapacității puternicului vecin. Nedorind să renunțe de tot la acest teritoriu, el a fost rupt în două, nordul revenind României, iar cele trei județe din sud fiind păstrate de Rusia.

Contextul primului război mondial și evoluția politică internă din Rusia a făcut posibilă existența momentului unic din istoria Basarabiei: 1918, unirea cu Patria-mamă. În cel de-al cincilea capitol P. Cernovodeanu prezintă eforturile depuse de România atât în plan politico-diplomatic, cât și în plan militar, pentru recunoașterea internațională a singurului moment din istoria Basarabiei când aceasta și-a putut hotărî singură soarta. Deși recunoscută la Conferința de pace de la Paris, unirea Basarabiei cu România a fost vremelnică. Reluarea Basarabiei de către ruși a fost favorizată, după două decenii, de o serie de factori, între care lupta diplomatică deține rolul principal.

Ceea ce dorește să sublinieze autorul, pe întreg parcursul acestui volum (și reușește să o facă, susținut de o vastă documentație), este complexitatea crescândă a dramei Basarabiei. Pentru că această problemă, de-a lungul timpului, nu s-a simplificat, ci, dimpotrivă, s-a complicat. În urma unei politici diabolice - cum, pe bună dreptate, o numește autorul -, Basarabia a fost, pe rând, dezmembrată, depopulată, repopulată, transformată într-un focar de tensiuni. Astăzi, problema Basarabiei, devenită „un mic stat independent, fragil și vulnerabil, lipsit de părțile sale de nord și de sud”, este de o mare complexitate: „Este evident mai mult ca oricând astăzi, ca și în trecut, problema Basarabiei - ca și cea a Bucovinei de Nord - nu constituie subiecte de litigiu exclusiv între România și Rusia sau Ucraina, ci se încadrează într-un vast și complex sistem de relații internaționale. În acest proces sunt implicate țările din Consiliul Europei, semnatarele documentelor Conferinței pentru Securitate și Cooperare în Europa de la Helsinki (1975) și Paris (1990), incluzând Statele Unite și Canada și, mai presus de toate, Organizația Națiunilor Unite. Dacă din 1812 și până astăzi problema Basarabiei a fost una de *politică internațională* și și-a găsit rezolvarea - justă sau injustă - *ca atare*, este clar că în viitor ea va fi soluționată tot pe această cale de către comunitatea mondială, dar de data aceasta *sperăm definitiv și după dreptate*, spre a ne recâștiga, în final, după aproape două secole de chin și zăbucium, teritoriile ce ne aparțin și sunt locuite de poporul nostru”.

Tatiana Dușu

IOAN CIUTĂ, *Apicultura, străveche îndeletnicire românească. Referiri speciale la Moldova evului mediu*, Edit. Diacon Coresi, București, 1994, 176 p.+ hartă

Lucrarea prof. dr. Ioan Ciută își propune să prezinte potrivit afirmațiilor autorului „cunoașterea raporturilor dintre om și natură, prin intermediul albinelor și îndeosebi raporturile interumane stabilite în activitatea de apicultură”, așadar, mai cu seamă, relațiile economice, sociale „generate în Moldova evului mediu de această străveche îndeletnicire românească - albinăritul”.

Fără a avea pretenția în mod explicit de a realiza o monografie asupra unuia din ocupațiile tradiționale, așa cum C. C. Giurescu reușise prin *Istoria pescuitului și a pisciculturii în România*, ci doar pe aceea de a deschide un album „pentru o istorie unitară a apiculturii românești”, lucrarea

reprezintă totuși un demers de tip istorico-monografic, este drept circumscris mai ales perioadei secolelor XV-XVIII și unui anumit spațiu istorico-geografic, cel al Moldovei.

Structura lucrării, credem, poate întări afirmațiile de mai sus. Astfel în *Prolegomenă*, autorul făcând trimiteri la Herodot și Polibiu afirmă vechimea acestei ocupații tradiționale prezentă la geto-daci și care își găsește continuitatea în perioada feudală și până în zilele noastre. În această parte a lucrării sunt indicate și titlurile unor lucrări consacrate apiculturii, cu remarcă existenței unei literaturi istorico-economice relativ reduse care vizează această problemă.

Capitolul I tratează *Vechimea și răspândirea albinăritului în țările române cu referire specială la Moldova evului mediu. Factorii naturali și zona apiculturii (sec. XI-V - mijlocul sec. XVIII)*, capitol care deja prefigurează concluzia cu privire la importanța majoră a acestei activități pentru economia Moldovei medievale. Reținem, de asemenea, indicarea a patru mari zone apicole reprezentate de altfel și pe *Harta zonării apicole în Moldova medievală (secolul XV - mijlocul secolului XVIII)* realizată de către autor.

Capitolul II al lucrării face referire la *Regimul proprietății și produselor apicole. Considerații asupra particularităților proprietății apicole*, precum și la *Obligațiile Moldovei în produse apicole față de Poartă*.

În cadrul domeniului domnesc, al domeniilor boierești sau al celor mănăstirești, documentele istorice, citate în mod substanțial de către autor, pun în evidență existența „locurilor de prisacă”, după cum în cadrul gospodăriilor țărănești libere sau aservite este atestată practicarea apiculturii.

Având în vedere importanța proprietății apicole în Moldova medievală, sistemul obligațiilor feudale cuprindea în mod firesc dijma sau desetina din stupi și miere și camăna din ceară. Documentele istorice pun în evidență, de asemenea, daniile sau întăririle domnești de prisăci, unele scutiri de obligații apicole; ca și funcția de echivalent de schimb pe care produsele apicole o îndeplineau în cadrul unor tranzacții.

O concluzie parțială se impune și anume, apicultura reprezintă o principală sursă de venituri atât pentru domnie, cât și pentru boieri sau mănăstiri, autorul aducând în sprijinul afirmațiilor sale opinia lui N. Iorga potrivit căreia încasările provenite din impunerile asupra stupilor, mierii și cerii și care intrau în visteria țării situau apicultura la începutul secolului al XVII-lea pe locul trei în economia țării, după veniturile provenite din capitație și zecimea de cereale și fânețuri. Nu este, de asemenea, de neglijat nici ponderea produselor apicole în comerțul pe care Moldova îl realiza cu Țara Românească și Transilvania sau cu Polonia și Veneția.

Obligațiile în stupi, miere și ceară s-au extins și față de Poartă, făcând parte integrantă din plata haraciului în secolele XVI – XVIII.

Capitolele III, IV, V, consacrate în ordine unor *Considerații privitoare la tehnica apicolă*, de asemenea, producției și valorificării produselor apicole sau meșteșugurilor și îndeletnicirilor auxiliare legate de apicultură, vin să întărească statutul istorico-monografic al lucrării.

Capitolul VI se ocupă de *Locul și rolul apiculturii în economia Moldovei medievale*, ajungând la concluzia că: „de-a lungul perioadei medievale, Moldova a reprezentat un important centru apicol în sud-estul Europei, știrile fumizate de izvoarele interne și externe convergând spre situarea acestei ramuri economice pe al treilea loc în economia țării”.

Lucrarea mai cuprinde un capitol de concluzii, indicarea bibliografiei utilizate: a) Surse documentare inedite, b) Surse documentare editate, c) Surse documentare memorialistice, d) Literatură generală, e) Literatură specială, un tabel cuprinzând localitățile și locurile cu prisăci în Moldova medievală (secolele XV-XVIII) și *Harta zonării apicole în Moldova medievală (secolele XV-XVIII)*.

Eugen Stoica

IURIE COLESNIC, *Basarabia necunoscută*, Edit. Universitas, Chișinău, 1993, 316 p.

Probabil că nici o utopie nu s-a dovedit mai sângeroasă și mai perversă decât experimentul comunist; după lectura unei enciclopedii referitoare la 46 de personalități care au făcut istoria provinciei dintre Prut și Nistru, începând cu secolul al XIX-lea și terminând cu 1940, nu poți decât aproba tulburătoarea profesiune de credință a Nadejdei Mandelstam: în raport cu totalitarismul, tăcerea este o crimă împotriva umanității.

Oameni proveniți din toate mediile sociale și de diferite naționalități, pe toți acei care au fost români creatori de istorie în Basarabia, Iurie Colesnic i-a adunat (adesea ștergând praful unor lungi decenii de așteptare sau uitare) și ni i-a prezentat. Nu neapărat într-un stil care ar fi cerut sobrietate științifică, pionierii culturii și istoriei românești basarabene apar, în primul rând, în latura lor eroică.

Boieri (ca Ion Suruceanu), țărani autodidacți care au ajuns pe cele mai înalte poziții sociale (Melchisedec, Dionisie Erhan), români veniți în Basarabia din dragoste curată și sinceră pentru oamenii locului (ca ialomișeanul Apostol Culea sau ardeleanul Romulus Cioflec), străini care au scris, gândit și vorbit românește (Pavel Ștefan Leonard sau poeta greco-bulgară Liuba Dimitriu), pe toți Iurie Colesnic îi analizează din singura perspectivă a contribuției lor la evoluția românească a provinciei.

Nu ne știm să spunem că este, într-adevăr, vorba de o Basarabie „necunoscută”: o muncă titanică de a aduna informații, date personale, interviuri, fotografii (cele mai multe de o reală valoare istorică și puțin, foarte puțin puse în circulație în lucrările apărute în România). Despre o mare parte din „necunoscuți” se știe foarte puțin; cartea lui Iurie Colesnic poate fi, pentru un cercetător al fenomenului basarabean, un instrument de lucru indispensabil (cum sunt, de pildă, atlasele sau dicționarele).

Pentru că nici spațiul, dar nici scopul nostru nu este de a prezenta detaliat informațiile puse în circulație am încercat să alegem câteva idei pentru a le dezvolta și analiza. Panorama este copleșitoare pentru că ar trebui să avem în vedere aspecte din cele mai diferite: politică, istorie, literatură, religie, arte plastice. Ne-am oprit - cu păcatul subiectivității - asupra câtorva nume.

Despre Leon Donici-Dobronravov (p. 42-51) se știe foarte puțin; dilema pe care o pune este următoarea: aparține el literaturii ruse sau face parte din spiritualitatea românească? Deși născut la Chișinău (în 1887), gloria a cunoscut-o la Petersburg, unde a publicat pagini care i-au adus faima europeană (amintim doar romanul *Noul seminar*, în 1913, în variantă românească abia în 1929, la „Cultura națională”). Silit de evenimentele din 1917-1918 să părăsească Rusia, după o scurtă oprire în Basarabia natală deja cuprinsă de evenimentele revoluționare, se stabilește la București. Tot ce a publicat în capitala României Mari - după ce a învățat din nou limba română - nu i-a adus nici satisfacții materiale, nici profesionale. Demostene Botez, bunul lui prieten, reda în „Pagini basarabene” din 1936 un destin asemănător tuturor exilaților din elita intelectuală rusă: „pe străzile Bucureștiului, ținând în mână un geamantanaș cât o cutie de carton presat acoperit cu pânză cenușie, în care-și purta tot avutul lui de acum amestecat cu manuscrise, Donici re trăia tragic soarta celor care nici fizic, nici sufletește nu pot avea un adăpost”. A plecat la Paris unde a redevenit publicist rus, scoțând o gazetă de luptă împotriva bolșevismului și pentru drepturile românești ale Basarabiei. Mort în 1926, la vârsta maturității creatoare, Leon Donici a fost primul basarabean căruia i s-au organizat funeralii naționale (supravegheate direct de Nichifor Crainic și Octavian Goga). Diversitatea etnică, culturală și spirituală a provinciei dintre Prut și Nistru are un strălucit exemplu în acest scriitor de anvergură europeană, de educație rusă și cu sentimente românești, apărător - în limba rusă! - al drepturilor românilor în Basarabia.

Mult mai cunoscute - și mai comentate - sunt personalitățile care au contribuit la înfăptuirea Unirii din 27 martie 1918: Pantelimon Halippa, Ion Inuleț, Elena Alistar.

Interesant este destinul - din păcate, sumar prezentat - profesorului Alexandru Boldur (p. 172 - 175), născut la Chișinău (în 1886), profesor la Universitatea din Petersburg (1911-1916), magistrat la Sevastopol, profesor la Facultatea muncitorească din Moscova și în 1922 chiar consilier juridic al Comisiei poporului pentru comerțul exterior. A părăsit Rusia Sovietică, revenind în România Mare, unde a publicat extraordinare contribuții privind istoria raporturilor ruso-române și a expansiunii ruse (și sovietice) în sud-estul Europei (amintim doar trei din cele mai importante: *La Bessarabie et les relations russo-roumaines*, Paris, 1927; *Istoria relațiilor politice ruso-române*, 1928; *Statutul internațional al Basarabiei*, 1938). Director al Institutului de istorie „A.D.Xenopol” din Iași (1943-1946), Alex. Boldur nu a fost cruțat de represiunea comunistă; nu avem în vedere aici doar acțiunile clasice (detenție, anchete, domiciliu forțat), ci presiunile psihice, mai cinice și mai abominabile decât primele. Mihail Roller și Miron Constantinescu - doi „istorici” care fără îndoială că își vor păstra reputația pentru veșnicie - arătau că lucrările prof. Boldur sunt „maculatură, numai bună de aruncat!”.

Exemplară prin tragismul elitei basarabene interbelice este soarta sculptorului și pictorului Alexandru Plămădeală, cărui autorul îi consacră un spațiu mai generos, însoțit și de un număr de fotografii interesante. Pictura lui Plămădeală este un argument în apărarea poziției artei tradiționale; au rămas însă puține mărturii. Știm că a pictat catedrala din Tighina (în 1934, din care nu ni s-a păstrat nimic), a fondat Muzeul orașenesc de arte plastice din Chișinău (în 1939, ale cărui colecții în vara lui 1941 au fost evacuate spre Harcov și în mare parte au dispărut pentru totdeauna); bustul lui B.P.Hasdeu, sculptura din fața Liceului „Donici” din Chișinău, nu mai poate fi găsit nici el. La fel, proiectatul Monument al Unirii din Chișinău (o statuie ecvestră a regelui Ferdinand însoțită de două figuri feminine - simbolizând unirea Basarabiei cu Patria - și două basoreliefuri reprezentând două scene din ședința Sfatului Țării) nu a avut o soartă mai fericită. Abia în anul 1938, la insistențele vicepreședintelui Consiliului de Miniștri, Ion Inculeț, au fost aprobate fondurile necesare; opera de artă a rămas doar pe coperta revistei „Viața Basarabiei” pentru că timpul nu a fost de partea creatorului.

Nu putem să nu atragem atenția asupra anexelor, deosebit de interesante și edificatoare din punctul de vedere al istoricului, de la sfârșitul volumului: Ștefan Ciobanu, *Din istoria mișcării naționale în Basarabia* (mărturii directe despre apariția și evoluția ziarului „Basarabia” între 1906-1907); Constantin Popovici, *Amintiri de împrejurări în care s-a născut și a apărut revista „Luminatorul” în curs de 25 de ani*, jurnalul doamnei Teodosia Mateevici (între 1917-1920); Elena Alistar (singura femeie deputat în Sfatul Țării, care a votat Unirea), *Amintiri despre părintele poet A. Mateevici*; Ion Inculeț, *Câteva amintiri*; Grigore Constantinescu, *Din vremuri țariste*; Tudor N. Păduraru, *Însemnări din timpul Unirii*; Pantelimon Halippa, *Amintiri de la „Cuvântul moldovenesc”*; Alexandru Boldur, *Arabescuri revoluționare*; Octav Sargețiu, *Amintiri din revista „Viața Basarabiei”*.

Textul profesorului Boldur ni s-a părut cel mai edificator, în mod subiectiv poate, și cel mai relevant pentru descrierea stării de spirit din Basarabia în 1917-1918. Cunoscând din experiență regimul sovietic (în cadrul cărui a deținut și funcții de conducere la începutul anilor '20), el atrage atenția că revoluția bolșevică, asemănată cu o „tăiere mare și organizată a unei păduri”, pune în mod absurd o problemă existențială de amploare: „cine nu taie devine inevitabil surcea”. Aceste fragmente denotă că - trebuie să spunem că în mod necesar - actul Unirii Basarabiei cu România, prea adesea prezentat superficial, demagogic și cu un caracter unanim. În vara anului 1917, își amintește profesorul, care se afla la Chișinău, activitatea revoluționară în teritoriul dintre Prut și Nistru era slab dezvoltată și „atunci nu se prevedea încă în conștiința obștească și opinia publică basarabeană, posibilitatea trecerii acestei provincii sub suveranitatea României”. Textul continuă necruțător: „atunci domnea, printre cei mai buni intelectuali idealiști ai Basarabiei, o prejudecată împotriva României. Toți o socoteau din punct de vedere social și politic o țară foarte înapoiată”. Chiar și aceia care au înfăptuit Unirea „se temeau de regimul social-politic înapoiat al României și, pentru a-l imuniza, au formulat câteva condițiuni, ce e drept, neasigurate juridicește prin nimic, condițiuni mai mult de caracter moral”. Asemenea precizări sunt indispensabile pentru a evita

capcanele unui tip de istorie care mitizează, declamativă, inefficientă științific și cu un caracter pregnant propagandistic; realismul dur al afirmațiilor nu știrbește cu nimic importanța actului în sine, dimpotrivă, permite o analiză de perspectivă asupra întregului fenomen.

Lucrarea lui Iurie Colesnic este un început de drum într-o istoriografie - cea din Republica Moldova, dar și în întregul spațiu spiritual românesc - care așteaptă, încă, rezultate obiective. Nu putem doar să o salutăm, ci dorim ca ea să continue în așa fel încât toți „necunoscuții” scoși la iveală să revină acolo unde le este locul: într-o singură istorie a României. Așteptăm, cu evident interes, și al doilea volum promis.

Florin Anghel

ȘERBAN N. IONESCU, *Who Was Who in Twentieth Century Romania* (East European Monographs), Boulder, Columbia University Press, New York, 1994, 318 + XV p.

O asemenea lucrare lipsește din bibliografia studiilor românești și de aceea credem că ea trebuie salutată și analizată cu atenție. Este fără îndoială o întreprindere îndrăzneată și faptul că autorul său și-a asumat-o este, cu siguranță, demn de laudă. Acest anuar este destinat să ofere publicului străin informații esențiale cu privire la personalitățile românești din toate domeniile: de la savanți până la sportivi. Aflându-se în străinătate (la Londra), autorul a întâmpinat dificultăți de informare ușor de înțeles, dar pe de altă parte a avut și șansa - nefructificată - de a îmbogăți micile biografii cu date care se pot găsi în atât de bogatele biblioteci din Occident, după cum ar fi putut contacta și pe membrii familiilor unora dintre personalitățile respective, care trăiesc în exil. Trebuie, credem, remarcat faptul că autorul încearcă să sintetizeze o foarte vastă cantitate de informație, ceea ce impune o selecție, realizată după criterii uneori discutabile. Considerăm binevenită includerea în acest anuar a episcopilor uniți care au suferit și au murit în închisorile comuniste (Vasile Aftenie și Alexandru Rusu; arhiepiscopul romano-catolic Alexandru Cisar ș.a.), după cum ni se pare interesantă, dar și discutabilă, încercarea de a aduce la zi informația prin includerea activiștilor și demnitarilor comuniști, care din nefericire au intrat în istoria românească (Ștefan Foriș, Vitali Holostenko, Emil Bodnăraș, Iosif Chișinevski, Chivu Stoica, Constantin Pârvulescu, Grigore Preoteasa, Gheorghe Rădulescu, Leonte Răutu, Filimon Sârbu, Boris Ștefanov, Gheorghe Vasilichi, Ștefan Voitec, Gheorghe Gaston Marin, Avram Bunaciu, Cornel Burtică, Ion Dincă, Emilian Dobrescu, Constantin Dăscălescu ș.a.). Unii dintre aceștia, precum și alte personaje făcând parte din nomenclatura comunistă, ca Gheorghe Cioară, Florian Dănilache, Emil Drăgănescu, doctorul Voinea Marinescu, Gheorghe Pană, Ion Păjan, Ioan Totu, Maxim Berghianu ș.a., meritau ei să figureze într-un anuar al românilor reprezentativi din acest secol? Este o întrebare care incită la o discuție care depășește cadrul de față. Pe de altă parte, figurează și oameni politici ai zilelor noastre (Adrian Năstase, Petre Roman ș.a.), ca și cei care au luptat și luptă pentru instaurarea unui regim democratic în România (Emil Constantinescu, Corneliu Coposu, Doinea Cornea); de asemenea, sunt trecuți și conducătorii grevei minerilor din 1977, Ion Dobre și Vasile Jinga. Și lista dizidenților și opoziționarilor regimului poate continua.

Se poate observa o anumită disproporție în tratarea unor subiecte; de pildă articolele despre Dumitru Almaș și Alexandru Andrițoiu par prea lungi în raport cu valoarea creațiilor lor. La fel, la p. 59 stau alături articolul despre actorul Jules Cazaban (4,5 rânduri) și cel despre lingvistul Boris Cazacu (16,5 rânduri), iar lui Ion Minulescu, poet de mare audiență, dar nu de primă mărime, i se consacră

51 de rânduri. Biografiile lui Miron Constantinescu și a lui Petre Constantinescu-Iași sunt tratate în 36, respectiv 25,5 rânduri. Comparând atenția acordată diferitelor personalități, ni se pare că există mari nepotriviri între valoarea acestora și dimensiunile articolelor în cauză.

Un aspect îmbucurător îl reprezintă includerea în acest anuar a unor cărturari adesea ignorați - precum juristul și istoricul ieșean Gheorghe Băileanu, istoricul Dumitru Bodin ș.a.-, a unor figuri aparținând minorităților maghiară și germană și a unor personalități românești din exil, ca ziaristul Mircea Carp, diplomatul Emil Ciurea, politicianul Mihai Fărcășanu, publicistul și omul de afaceri Mihai Kome etc.). Omisiunile sunt însă tot atât de mari; între personalitățile românești din exil care lipsesc am putea menționa, de pildă, pe istoricii Petre Ț. Năsturel și Matei Cazacu.

Acolo unde nu a știut anul morții, autorul a pus semnul întrebării, însă sunt foarte numeroase cazurile în care acest semn nu apare și deci se presupune că autorul nu a știut de decesul personalităților respective. Iată câteva exemple: Zoe Băicoianu, Eugen Barbu, Ștefan Bărsănescu, Mihai Beniuc, Ion Biberi, Aura Buzescu, Georgeta Mircea Cancicov (al cărei nume, ca și cel al soțului său, apare sub o formă greșită, la p. 51), Boris Caragea, Geo Bogza, Romul și Zaharia Boilă, Șerban Cioculescu, Petru Comarnescu, episcopul Nicolae Colan, Emil Condurachi, Atta Constantinescu, Nicolae Crevedia, Anastase Demian, Vladimir Dumitrescu, Eugen Filotti, Petre Grant, Caius Iacob, Ion Ionașcu, Grigore Ionescu, Iorgu Iordan, Athanase Joja, Cezar Lăzărescu, Emil Lăzărescu, Vasile Maciu, Horia Maicu, Nicolae Mărgineanu, Costin Murgescu, Radu Popa, George Potra, David Prodan, Magdalena Rădulescu, Henri H. Stahl, preotul Dumitru Stăniloae, Iorgu Stoian, Mircea Șepău, Virgil Vătășianu, Constantin Vișoianu, Radu Vulpe și mulți alții.

Autorul spune lucrurilor pe nume - și acest lucru trebuie, credem, apreciat ca pozitiv -, subliniind rolul de cenzor cultural al unor personaje precum Victor Chereșteșiu, Ion Dodu Bălan etc.

Nu sunt puține însă inadvertențele pe care le conține această lucrare și care vor trebui corectate într-o viitoare ediție. Dintre acestea spicuim câteva în cele ce urmează. Preotul Ion Al. George este confundat cu medicul și indianistul Sergiu Al. George, cel care a făcut ani grei de închisoare sub regimul comunist și nu primul (p. 6). Numele arheologului Ioan Andrieșescu apare sub o formă greșită (p. 8). Nu este exactă afirmația conform căreia doctorul Constantin Angelescu, fruntașul liberal, ar fi murit „curând după ce a fost închis” (p. 9); în realitate el a încetat din viață la o vârstă înaintată, în libertate, la București. Arhitectul Petre Antonescu nu a murit în 1963 (p. 11), cum scrie autorul, ci în anul 1965. Politicianul Constantin Argetoianu făcuse studii de medicină la Paris, fapt omis de dl. Șerban N. Ionescu (p. 14); nu știm de unde provine inițiala „M” pe care i-o atribuie, dat fiind faptul că tatăl său era generalul Ioan Argetoianu. Anii de viață ai diplomatului Iancu Bălăceanu sunt eronați: nu 1825 - 1912, ci 1828 - 1914 (p. 22) (după cum rezultă din biografia sa, reconstituită de Vasile Maciu). Poetul Ion Barbu nu s-a născut la Rucăr (p. 26), ci la Câmpulung Muscel, fapt de notorietate. Ciclul de romane scris de D.V. Bamoschi se intitulază *Neamul Coțofăneștilor* și nu *Neamul Coțofenilor*, cum apare la p. 27.

Istoricul Dan Berindei este confundat cu fiul său Mihnea Berindei, deoarece despre primul se spune că s-ar fi exilat în anii '80, ceea ce evident este adevărat pentru fiul său (p. 31). Numele corect al familiei nobile respective este Boutmy de Katzmann și nu Boutny, cum întâlnim la p. 38. Afirmația că doamna Maria Brătianu de la Paris, una din fiucele lui Gheorghe Brătianu, ar fi singura urmașă directă a familiei Brătianu (p. 41), este evident inexactă și arată redusele cunoștințe genealogice ale autorului; același lucru reiese și din aserțiunea conform căreia familia Brătianu ar începe cu „Constantin, a self-made man in the 19th century” (*ibidem*). Domnul Barbu Brezianu s-a născut în anul 1909, nu în 1908 (p. 43) și mai ales ni se pare bizar faptul că nu îi este menționată principala calitate: cea de istoric și critic de artă, autor al unor valoroase contribuții despre Brâncuși, care îi sunt necunoscute autorului anuarului. Cei doi neoeleniști - frate și soră - purtau numele de Camariano, trebuind deci rectificată forma greșită care apare și la Nestor Camariano (p. 50) și la Ariadna Camariano-Cioran (p. 51). Despre G.M. Cantacuzino se spune că era „membru al reputei

familiei nobile valahe” (p. 52), când el era de fapt coborâtorul unei ramuri moldovenești (cea supranumită Deleanu-Măgureanu). Unchiul său, juristul Matei B. Cantacuzino, este indicat ca fiu al lui Gheorghe Gr. Cantacuzino (Nababul) (p. 53), când în realitate - după cum figurează în toate genealogiile Cantacuzinilor - era fiul boierului moldovean Vasile (Basile) Cantacuzino. Într-o voce aflată pe aceeași pagină sunt contopiți într-un singur personaj aviatorul Constantin (Băzu) Cantacuzino și generalul de aviație Alexandru Cantacuzino-Pășcanu.

Lui Alexandru Cebuc i se atribuie o istorie a orașului București, ceea ce dovedește din nou superficialitatea informației autorului (p. 60). În acest anuar figurează arhitectul Cristofi Cerchez (p. 61), dar nu și mai importantul său confrate de breaslă și predecesor Grigore Cerchez. Diplomatul Constantin (Dinu) Cesianu este confundat cu nepotul său de frate Constantin (Dichi) Cesianu (p. 62). Din lucrările lui Alexandru Ciorănescu - al căror număr este impresionant - nu e amintit decât *Dicționarul etimologic român* (p. 66); sunt omise marile sale bibliografii ale literaturii franceze etc. Numele generalului Nicolae Ciupercă este greșit transcris sau cules (p. 69). Emil Ciurea este autorul unei cărți și nu numai al unui articol despre Tratatul de pace cu România din 10 februarie 1947 (p. 69). Despre Henri Coandă ni se spune că „și-a vizitat țara de obârșie prima dată după mulți ani, puțin înainte de a muri” (p. 70), când în realitate marele inventator s-a întors să locuiască în România anilor '70. Discutabilă ni se pare și afirmația pe care autorul o face despre Petru Comarnescu, care ar fi avut „o viață liniștită, mulțumit cu situația politică din România” (p. 72). Localitatea în care s-a născut dl Corneliu Poposu se numește Bobota (jud. Sălaj) și nu Balota (p. 76). La numele poetei Matilda Cugler-Poni lipsește cel de-al doilea patronim (p. 84) care provenea, după cum se știe, de la soțul său, chimistul Petru Poni. Autorul anuarului îi atribuie lui A.C. Cuza calitatea de „sociolog” și de „profesor de sociologie” la Universitatea din Iași (p. 85); în realitate, el a ținut acolo cursuri de economie politică. De asemenea, nu este exactă informația conform căreia ar fi murit în închisoare; A.C. Cuza s-a stins din viață la Sibiu, unde se afla cu domiciliu obligatoriu.

Hariclea Darclée este trecută ca fiind „născută Hariclea Hartulary sau Haricly, dintr-o familie grecească” (p. 87); este de notorietate faptul că numele familiei din care provenea era Haricli, iar Hartulari era cel obținut prin căsătorie. Mircea Djuvara nu a încetat din viață în 1969 (p. 95), după cum scrie autorul, ci în 1945; de asemenea, el nu a fost profesor de filozofie, ci de filozofia dreptului. Astronomul Nicolae Donici făcea parte din vechiul neam boieresc din care se trăgea și fabulistul Alexandru Donici, dar nu era descendentul acestuia, după cum scrie autorul (p. 97). În condițiile în care Mircea Florian a elaborat o concepție filozofică proprie, credem că este nepotrivită eticheta care i se pune: cea de „filozof marxist” (p. 113). Anii de viață ai pictorului Eugen Ghika-Budești sunt greșiți (p. 126) și trebuie înlocuiți cu 1843 - 1919. Autorul confundă pe generalul și diplomatul Ioan (Iancu) Gr. Ghika, fiul domnului moldovean Grigore Alexandru Ghika, cu Grigore I. Ghika (din ramura Brigadier), diplomat și el, crezându-i aceeași persoană (p.126). Prozatorul Eugen Goga, fratele lui Octavian Goga, s-a născut în anul 1888 și nu în 1889 (p. 129). Ziaristul Constantin Graur era tatăl și nu fratele lingvistului Alexandru Graur (p. 132).

O altă eroare provine dintr-o preluare neatentă a unei informații din *Enciclopedia istoriografiei românești*; autorul anuarului scrie în mod inexact că Em. Hagi Moscu, „împreună cu I.C. Filitti și G.D. Florescu, a publicat în 1918 peste 700 tabele genealogice” (p. 137); cei trei cercetători le-au lucrat, într-adevăr, împreună și și-au continuat reciproc cercetările, dar acestea nu au fost publicate, din păcate, nici până astăzi. Numele real al scriitorului Vintilă Horia este transcris greșit: în loc de „Caftangioglu” apare „Katsangioglu” (p. 142). Poetul simbolist D. Karnabatt este rebotezat „Karnblatt” (p. 161). În vocea consacrată poetului Gheorghe Kernbach trebuia precizat că a publicat sub pseudonimul „Gheorghe din Moldova” (p. 161). E curioasă afirmația că savantul Constantin Levaditi s-ar fi născut din părinți francezi (p. 168), când în realitate tatăl său, locuitor al orașului Galați, era, foarte probabil, de origine grecească. Gherasim Luca figurează numai ca pictor (p. 171), deși volumele sale de versuri avangardiste publicate la Paris sunt foarte cunoscute. Filozoful Stéphane Lupasco a încetat din viață în anul 1988 și nu în 1990, cum apare în acest anuar

(p. 173). Despre poetul Alexandru Macedonski se spune că era „nepotul unui faimos general” (p. 175), când deschiderea aproape a oricărei istorii a literaturii române l-ar fi făcut pe autorul acestei lucrări să afle că însuși tatăl poetului era generalul Alexandru D. Macedonski. La p. 179 se afirmă despre Manea Mănescu că era „cumnat” (*sic!*) cu Nicolae Ceaușescu, ceea ce nu corespunde realității.

Oare la ce se referă dl Șerban N. Ionescu când scrie despre Constanța Marino-Moscu că era „descendentă dintr-o veche familie moldovenească” (p. 185) ? Scriitorul Dumitru C. Moruzi apare cu ciudatul nume de familie „Monzi” (p. 196), dar nu este vorba de o greșeală de tipar, din moment ce articolul despre el precede pe cel despre geograful Tiberiu Morariu (succesiunea fiind, evident, cea alfabetică a numelor de familie), deci această deformare a numelui a fost luată în serios. La p. 204 găsim cu umire un articol despre poetul Dumitru Theodor Neculuță și nu ne putem stăpani întrebarea: să fie oare locul său aici ? Un articol imprecis și nesatisfăcător există despre numele Negroponte (p. 205). Trebuie spus apoi că filozoful Constantin Noica s-a născut în anul 1909 și nu în 1912, cum scrie autorul acestui anuar (p. 210). Hispanistul și ziaristul Dărie Novăceanu nu a fost numit în 1991 ambasador la Națiunile Unite, ci în Spania (p. 211). Octavian Paler este numit „poet și jurnalist” (p. 217), dar el s-a afirmat mai ales ca prozator - romancier și eseist. Nu se indică data morții lui Stelian Popescu (p. 237), care a încetat din viață în Elveția, după cel de-al doilea război mondial; autorul anuarului, trăitor în Occident, ar fi putut-o afla cu ușurință.

Inițiala conținută în numele junimistului Theodor Rosetti, fratele doamnei Elena Cuza, era litera „G”, provenind de la numele tatălui său, Iordache Rosetti-Solescu (Iordache < Gheorghe) și nu „I” (p. 256); Theodor Rosetti a folosit inițiala „G”. Numele cunoscutului grafician și caricaturist este Silvan Ionescu și nu „Silvian” Ionescu cum apare în două locuri (vocea respectivă, la p. 265). Henri Stahl nu era „fiul unei familii franceze din Alsacia” (*sic*; p. 271), ci tatăl său Joseph (Iosif) Stahl își avea obârșia în orașul bavarez Ingolstadt (despre aceasta, vezi volumul de amintiri al lui Henri H. Stahl). Numele arhitectului Gheorghe P. Sterian apare sub forma greșită „Stelian” (p. 273); din nou nu este vorba de o greșeală de tipar, pentru că articolul despre acest personaj îl precede pe cel despre Toma Stelian. Istoricul Iosif Sterca-Șuluțiu era nepotul de frate și nu fiul mitropolitului unit Alexandru Sterca-Șuluțiu (p. 274). Ion Tanoviceanu figurează numai în calitatea sa de profesor universitar de drept penal; el a dat însă contribuții de valoare în domeniul istoriei și genealogiilor medievale moldovenești, care nu sunt amintite nici măcar în treacăt (p. 287). Este confundat prenumele omului politic și literatului ardelean Octavian C. Tăslăuanu, care apare cu prenumele „Grigore” (p. 288); de asemenea anul nașterii nu este cel real (1872 trebuie înlocuit cu 1876). Horia Teodoru nu este trecut ca arhitect și restaurator de monumente istorice, ci numai ca pictor (p. 290). Este foarte discutabilă introducerea în acest anuar a istoricului proletcultist Gheorghe Țuțui, ca și a multor altor personaje. Nu figurează data morții lui Ernest Urdăreanu (p. 300), care a încetat din viață în Portugalia, deci autorul ar fi putut-o afla, fie și numai contactând-o, eventual, pe soția acestuia. Numele fiului lui V.A.Urechia era „Alceu”, și nu „Alec” Urechia (p. 300). Scriitorul I. Valerian se numea de fapt Valerian Ionescu, fapt care nu este specificat, autorul crezând că inițiala „I” provine de la prenumele Ion (p. 303). Sculptorul Vida Gheza apare de două ori: la litera G (p. 125) și la V (p. 307), cu texte ușor diferite. Nu se precizează prenumele cunoscutului general Zadig (p. 316); adăugăm noi că pe eliberatorul Bucovinei îl chema Iacob Zadig. De asemenea, nu se menționează că pe medicul poet C.D. Zeletin îl cheamă de fapt Constantin Dimoflache (p. 317).

Lista inadvertențelor este departe de a fi epuizată și din ea tragem concluzia că fie și un anuar destinat marelui public - sau poate mai ales acela - trebuie pregătit cu atenție, răbdare și grijă. Graba duce la erori, care vor fi, sperăm, rectificate într-o viitoare ediție. Eforturile autorului trebuie apreciate, deși bibliografia indicată pare sumară pentru țelul propus. Este însă un început de a cărui existență comunitatea românească trebuie să ia cunoștință.

Mihai Sorin Rădulescu

NICOLAE ISAR, *Școala națională de la Sf. Sava și spiritul epocii (1818-1859)*, Edit. Universității București, 1994, 248 p.+il.

Deschizând lucrarea profesorului Nicolae Isar suntem avertizați încă de la primele pagini că aceasta, așa „cum indică și titlul ei, se vrea nu atât o lucrare de istorie a învățământului, cât una de istorie a ideilor. Cititorul care așteaptă să găsească în ea, adunate la un loc, toate datele privind dezvoltarea școlii de la Sf. Sava și activitatea didactică a slujitorilor ei va fi, poate, nesatisfăcut... În schimb, cititorul va afla în această lucrare aspecte mai puțin cercetate în monografiile anterioare: va afla în primul rând, o analiză aprofundată a gândirii social-politice a dascălilor reprezentativi de la Sf. Sava, a modului în care ei au receptat spiritul vremii, a poziției lor față de problemele care au frământat societatea românească într-o etapă decisivă a mișcării de reînnoire națională, cum a fost aceea între 1818 și 1859” (p.3). Temerară întreprindere, căci situarea pe terenul ca un nisip mișcător al lumii ideilor și mai ales al impactului lor cu societatea presupune pe de o parte o bună cunoaștere a evenimentelor și pe de altă parte stabilirea exactă a modului în care ideologiile și cultura în general, se articulează pe acest evenimential.

Pentru o mai clară înțelegere a problematicii, autorul a preferat structurarea materialului pe etape cronologice, corespunzând unor momente de referință ale perioadei studiate, care implicit s-au repercutat și asupra activității școlii de la Sf. Sava.

Primul capitol este dedicat începuturilor Școlii de la Sf. Sava, anii 1818–1831 (p.5–48). După ce zăbovește asupra momentului Lazăr și a rolului acestuia nu numai în crearea școlii naționale ca instituție, ci și în imprimarea unei direcții specifice învățământului românesc, autorul surprinde evoluția școlii sub conducerea lui Ion Heliade-Rădulescu (1822–1825) și a lui Eufrosin Poteca (1825–1831). Nu sunt omiși nici alți dascăli ai școlii: Costache Moroiu și Simion Marcovici.

În mod firesc, autorul tratează în capitolul al II-lea perioada 1831–1848, stabilindu-și ca puncte de interes mai întâi organizarea și funcționarea Colegiului Național (p.49–55) și apoi manualele și lucrările didactice aparținând profesorilor de la Sf. Sava, pe considerentul că acestea pot „indica gradul de implicare al acestora în mișcarea de idei a timpului” (p. 55). Această trecere în revistă a publicațiilor profesorilor de la Sf. Sava (originale și traduceri) este de natură să ofere o imagine de ansamblu asupra orizontului spiritual în care se desfășura activitatea școlară și asupra polilor de interes în educația tinerilor. Capitolul al III-lea (*Contribuția dascălilor de la Sf. Sava la afirmarea presei – socio-politice și culturale – din perioada premergătoare revoluției de la 1848* (p. 67–99) se constituie într-o continuare-completare a capitolului precedent. Pe linia mai vechilor sale preocupări privind rolul cadrelor didactice de la Colegiul Sf. Sava în dezvoltarea presei, autorul încearcă să urmărească pe de o parte „aparitia unor periodice care au constituit opere aproape exclusive ale dascălilor de la Sf. Sava, așa cum au fost, de pildă: „Muzeul național” din anii 1836-1838, „România”, primul cotidian românesc din anul 1838, „Învățătorul satului” din anii 1843-1852, „Universul” din anii 1845-1848, iar pe de altă parte „colaborarea dascălilor de la Sf. Sava și la alte gazete ale vremii, în primul rând la «Curierul românesc» al lui I. Heliade Rădulescu”(p.67).

Capitolele al IV-lea și al V-lea sunt dedicate situației Colegiului Național în deceniul premergător Unirii Principatelor (p.100-114) și contribuției cadrelor didactice de la Sf. Sava la propaganda unionistă (p.115-135). Astfel, pe lângă prezentarea condițiilor de funcționare și a organizării școlii, autorul alocă un spațiu important manualelor școlare elaborate în această perioadă de cadrele didactice ale școlii, publicațiilor de popularizare științifică, în special noua serie a revistei „Muzeul național”, și discursurilor școlare, considerate a fi - alături de cele susținute de oamenii școlii înainte de 1848 - „o importantă categorie de izvoare nu numai pentru cunoașterea situației Colegiului național de la Sf. Sava, a învățământului la această dată, ci și pentru înțelegerea ideilor social-politice ale oamenilor de școală, a receptivității lor la spiritul epocii. În acest sens, deosebit de

importante sunt, în primul rând, cuvântările școlare aparținând organizatorilor învățământului național, conducători ai Eforiei și cunoscuți oameni de carte, precum C. Bosianu, Gh. Costaforu, V. Boerescu...” (p. 111). În ceea ce privește aportul profesorilor de la Sf. Sava la propaganda unionistă, autorul se oprește asupra activității publicistice desfășurată de personalitățile enumerate mai sus.

Dincolo de valențele științifice ale lucrării, aceasta este transformată de profesorul Nicolae Isar într-un real instrument de lucru prin publicarea în anexă a unui număr important de cuvântări școlare (14), de foarte multe ori uitate sau mai greu accesibile, a unor scrisori ale stolnicului Voicu Periețeanu către Eufrosin Poteca, păstrate în manuscris la Biblioteca Academiei, și a unor articole publicate în anii 1857–1858 de Constantin Bosianu, George Costaforu și Vasile Boerescu.

Un aparat critic bogat completează această lucrare, care, asemenea altor lucrări publicate de Nicolae Isar, se constituie într-un ajutor și un îndrumar de început de drum pentru orice cercetător pornit pe urmele secolului al XIX-lea românesc.

Mirela-Luminița Murgescu

VLADIMIR MISCHEVCA, ION NEGREI, ALEXANDRU NICHITICI,
Simbolurile Țării Moldovei (Din istoria vexilologiei și sigilografiei heraldice moldovenești din secolele XIV-XIX), Edit. Știința, Chișinău, 1994, 126 p.

Este lăudabilă încercarea autorilor de a întocmi un dosar cât mai cuprinzător al problemei, cu atât mai mult cu cât, după cum ni se mărturisește încă de pe prima pagină, tema abordată s-a aflat „în afara cercetărilor istoricilor din Republica Moldova”.

Nici nu putea fi altfel într-o perioadă în care flamura roșie sovietică flutura în drapelul fiecărei republici unionale, încercând să acopere orice legătură cu un trecut indezirabil. Din acest motiv considerăm inutilă reproducerea în volum a însemnelor sovietice (mai ales că lucrarea își propunea să se oprească la secolul XIX), după cum credem că ar fi trebuit mai clar afirmată ideea că stemele luate în discuție sunt ale *întregii Moldove*, nu numai a ceea ce numim astăzi Republica Moldova.

Primul capitol este consacrat vexilologiei heraldice moldovenești în secolele XV-XIX. După scurta prezentare a unor noțiuni generale de vexilologie, autorii discută izvoarele care dau informații despre steagurile domnilor sau oștilor Moldovei, oferind – acolo unde este cazul – descrieri complete ale acestora însoțite de imagini. Expunerea nu se limitează la aspectul descriptiv, oferindu-se puncte de vedere proprii. Considerăm totuși că unele dintre acestea ar fi trebuit să fie mai riguros argumentate (exemplul steagurilor lui Ștefan cel Mare; autorii combat punctul de vedere al lui Petre Ș. Năsturel, care ni se pare totuși mai probabil, p. 38-40).

Capitolul al doilea se ocupă de sigilografia heraldică a Țării Moldovei, numcroase exemple fiind însă din domeniul numismaticii. Autorii oferă mai întâi o prezentare generală a sigiliului domnesc, atingând, în final, problema reprezentărilor heraldice. Credem că alături de părerile conform cărora primii conducători ai Moldovei nu ar fi folosit stema cu capul de bour, ar fi trebuit citat și studiul semnat de Lia și Adrian Bătrăna, *Mărturiile heraldice cu privire la începuturile statului feudal independent Moldova*, în *Constituirea statelor feudale românești*, București, 1980, p. 195-208, chiar dacă ipoteza formulată a fost ulterior respinsă convingător de Ștefan S. Gorovei, *Armoires et rapports politiques: le cas moldave au XIVe siècle*, în RRH, 23, 1984, 2, p. 117-128.

Concluzia autorilor privind anterioritatea existenței capului de bour în raport cu „descălecatul” (p.103), nu este cu totul imposibilă, dar ar necesita dovezi mai sigure. În plus,

existența mai multor formațiuni politice pe teritoriul Moldovei înainte de descălecat, ar impune și atribuirea stemei cu cap de bour unuia dintre voievodate.

Paginile 103-122 se ocupă de heraldica sigiliilor domnești, făcându-se adeseori o paralelă între sigiliile și emisiunile monetare ale domnilor Moldovei. Analizei minuțioasă a autorilor am mai adăuga doar faptul că, pe lângă motivele invocate la p. 105, baterea de monedă este și un semn de suveranitate, iar în privința heraldicii lui Ștefan cel Mare, puteau fi menționate transformările în stema sa personală (v. Ștefan S.Gorovei, 1473 - *Un an cheie al domniei lui Ștefan cel Mare*, AIIAX, 16, 1979, p. 148).

Cu toate aceste observații mărunte, putem afirma că lucrarea consacrată heraldicii Moldovei constituie o sinteză valoroasă și un instrument de lucru util pentru specialiști. Ea este în același timp o carte accesibilă publicului larg, căruia îi sunt puse la îndemână o informație bogată, precum și noțiuni generale de heraldică, vexilologie și sigilografie. Ilustrația abundentă, completată cu planșe color, sporește valoarea lucrării de față. Sperăm ca volumul istoricilor din Republica Moldova să fie urmat de alte cercetări în domenii asupra cărora propaganda sovietică a impus o tăcere absolută.

Ovidiu Cristea

WIM P. VAN MEURS, *The Bessarabian Question in Communist Historiography. Nationalist and Communist Politics and History-Writing* (East European Monographs, 387), Boulder-Colorado, 1994, 458 p.

Așa cum arată în introducerea cărții sale, tânărul istoric olandez Wim P. van Meurs a fost atras spre problema basarabeană de „misterioasele manuscrise” (p.1) ale lui Marx, publicate în România în 1964 și păstrate în arhiva Institutului internațional de istorie socială de la Amsterdam, adică la 50 km de locuința lui W.P. van Meurs.

Din interesul pentru aceste texte ale lui Marx s-a născut cea mai amplă analiză, publicată până acum, a locului ocupat de problema Basarabiei - mai exact istoria ei - în literatura istoriografică română și sovietică.

Intenția inițială a autorului de a scrie o istorie a Basarabiei a fost repede abandonată în beneficiul cercetării reflectării acestei istorii în istoriografia din România și U.R.S.S. Aspectele fundamentale ale investigației sunt: a) „raportul dintre politica comunistă și istoriografie”; b) „tensiunea dintre comunism și naționalism”; c) „originile și caracteristicile comunismului național românesc, care a reînviat problema Basarabiei în anii 1960” (p. 1-2).

W.P. van Meurs a strâns o abundentă informație, grație parcurgerii unei bibliografii de proporții impresionante (p. 405-444), căreia i-a adăugat conversații cu istorici și oameni politici (Silviu Brucan) din România. Pe temeiul acestei ample documentații, autorul a pus în lumină un șir de aspecte și momente ale raportului dintre puterea politică și istoriografie în Uniunea Sovietică și România, mai ales, ale subordonării activității istoriografice față de interesele puterii politice, precum și a locului ocupat de istoria Basarabiei în relațiile româno-sovietice, indeosebi, în anii '60-'70.

În cuprinsul lucrării autorul prezintă succesiv trăsăturile caracteristice ale istoriografiei sovietice, o succintă istorie a Basarabiei de la originile cele mai îndepărtate (daco-romanii) până în prezent, elementele caracteristice ale istoriografiei „moldovenești”, parte a istoriografiei sovietice, raportul dintre politică și istorie în școala istorică românească, accentul fiind pus, firesc, pe problema Basarabiei, tratarea de către istoriografia sovieto-moldovenească și cea românească a unei

serii de probleme ale istoriei basarabene și ale relațiilor româno-ruse/sovietice; pentru cea dintâi sunt urmărite instaurarea puterii sovietice în Basarabia și statalitatea moldovenească; revoluția în Basarabia de la decembriești la cel de-al doilea război mondial; ultimatumul sovietic din 26 iunie 1940; moștenirea culturală (Dimitrie Cantemir, marii cronicari, Mihai Eminescu, oamenii de litere moldoveni/români). Pentru istoriografia română, autorul a stăruit asupra chipului în care a fost prezentat Nicolae Titulescu și mareșalul Ion Antonescu, precum și începuturile „reabilitării” lui Iuliu Maniu și Gheorghe Brătianu.

Cunoscător al limbii ruse, autorul a avut acces direct la literatura rusă și sovietică, fiind în măsură să distingă subtilitățile limbajului de lemn al istoricilor aflați la ordinele Kremlinului (de pildă, folosirea termenului de *prisoedinenie* pentru a desemna încorporarea Basarabiei de către Rusia, dar nu și unirea ei cu România). Istoricul olandez stăpânește perfect bibliografia sovieto-„moldovenească”, având astfel posibilitatea de a urmări documentat și nuanțat modalitățile de tratare, sub aspect politic, a problemelor de istorie, mai ales, a celor basarabene. Întrucât, în anii regimului comunist, aceste lucrări au fost puțin cunoscute în România - unde ele au avut o circulație restrânsă între istorici - celebra lucrare a lui A.M. Lazarev se afla în biblioteca Secției de documentare a C.C. al P.C.R., dar nu la Institutul de istorie „N. Iorga” - istoricii români vor lua acum cunoștință de aceste scrieri ale istoriografiei de peste Prut.

W. P. van Meurs a reușit să înfățișeze locul Basarabiei în istoriografiile română și sovietică *în funcție* de relațiile dintre București și Moscova, relevând corect instrumentalizarea acestei probleme de către conducerile comuniste din cele două țări, pe măsura distanțării liderilor comuniști din România de cei de la Kremlin.

În sfârșit, abordarea statistică a problematicii și graficele rezultate din acest demers întregesc fericit analiza remarcabilă a istoricului olandez.

Câteva observații sunt necesare după lectura acestei incitante lucrări. În prezentarea locului acordat Basarabiei de istoriografia română, autorul a stăruit, mai ales, asupra anilor '60-'70 și a trecut fugar asupra anilor '80, care au înregistrat câteva „premiere” de cel mai mare interes politico-istoriografic: în 1981, a apărut lucrarea colectivă, sub redacția lui Aron Petric, *Istoria României între anii 1918-1981. Manual universitar* în care pentru *prima dată* era publicat în România articolul 3 al protocolului adițional secret al Pactului Molotov-Ribbentrop, articol prin care Germania consimțea la anexarea Basarabiei de către Uniunea Sovietică (p.197), România fiind astfel singura țară, din blocul sovietic, în care a fost recunoscută oficial existența protocolului secret adițional, negată la Moscova până în 1990. În 1983, a apărut traducerea în limba română a cărții lui David B. Funderburk, *Politica Marii Britanii față de România, 1938-1940*, unde, de asemenea, era publicat articolul privitor la Basarabia din protocolul adițional secret sovieto-german (p.150) ; faptul avea o însemnată conotație politică, întrucât, la apariția traducerii românești, autorul era ambasadorul S.U.A. în România.

În același an, a apărut volumul lui M. Mușat și I. Ardeleanu, *De la statul geto-dac la statul român unitar*, în paginile cărui, pentru prima dată în România, după 23 august 1944, era prezentată istoria Basarabiei între 1812-1918 și relevantă ostilitatea regimului bolșevic și a lui Lenin față de unirea Basarabiei cu România. Din păcate, numeroase erori, inadvertențe și – oroare! – plagiatul au compromis „mesajul” politic al cărții.

De amintit că în ultimele luni ale puterii sale, complet discreditat și izolat, N. Ceaușescu a încercat să obțină sprijinul opiniei publice românești, condamnând vehement la Congresul al XIV-lea al P.C.R. Pactul Molotov-Ribbentrop și cerând anularea consecințelor lui. Campania începută imediat după congres a fost întreruptă de căderea dictatorului.

W.P. van Meurs s-a străduit să cunoască și să înțeleagă cât mai profund curente și grupările din istoriografia română (vezi, de pildă, reprezentarea grafică de la p. 232) și să pătrundă în „culisele” politice ale scrierii istoriei în România comunistă. Istoricul olandez nu este însă un

insider, care, ca Mihail Bruchis pentru istoriografia din R.S.S. Moldovenească, să cunoască partea nevăzută a icebergului politico-istoriografic dintr-o țară comunistă. Din această cauză el nu are cunoștință – încă o dată, nu e vina sa! – despre un șir de desfășurări semnificative pentru înțelegerea locului ocupat de Basarabia în relațiile româno-sovietice.

Iată un exemplu: *Istoria poporului român*, de sub redacția acad. Andrei Oțetea a fost concepută ca o expresie pe plan istoriografic a momentului 1968, condamnarea de către România a invadării Cehoslovaciei. În *Cuvântul înainte* figura un cunoscut pasaj din *Predoslavia Letopiseșului* lui Miron Costin, care cuprindea referirea la „cumplite aceste vremi de acum” și la „cumpănă mare pământului nostru și noastră”. În volum urma să fie inclus un amplu paragraf despre unirea Basarabiei cu România în 1918 (redactat de prof. V. Maciu). Până la urmă, când a apărut, în 1970, factorii politici de decizie au eliminat pasajul din Miron Costin, iar paragraful privind unirea Basarabiei cu România a fost redus la exact un rând (vezi *Istoria poporului român*, București, 1970, p. 318).

În ceea ce privește istoricii români, există în volum date și alături greșite. Vlad Georgescu nu a lucrat niciodată la Muzeul de istorie a partidului (p. 232), iar a alcătui un grup din Nicolae Copoiu, Vlad Georgescu, Titu Georgescu și Florin Constantiniu (*ibidem*) este cu totul forțat, traiectoriile politico-istoriografice ale celor patru opunându-se alăturării lor.

Dacomania a fost un fenomen mult mai complex decât apare în lucrarea lui W.P. van Meurs (p.234) și merită o analiză separată. Afirmatia că ea era o temă favorită a familiei Ceaușescu trebuie corectată în înțelesul că între Nicolae Ceaușescu și fratele său, generalul Ilie Ceaușescu existau însemnate deosebiri de vederi în această privință, cel dintâi subliniind mereu componenta romană în etnogeneza românilor.

A rămas în afara atenției autorului o întreagă fațetă a istoriografiei române - cea militară - care, din momentul intrării ei sub autoritatea generalului Ilie Ceaușescu a căpătat o anumită autonomie, aflându-se fie în divergență cu linia oficială (am amintit „tracomania” !), fie că a mers mai departe decât restul istoriografiei românești în abordarea unor probleme „spinoase”. Astfel singurele lucrări care au tratat războiul din Est au fost un volum din „File din istoria militară a poporului român” (1979, nr. 5-6) și monografia *România în anii celui de-al doilea război mondial* (3 vol., 1989). Modalitățile de tratare sunt vrednice de atenție. În „File...” operațiile militare ale armatei române pe frontul de est sunt „camuflate” sub titluri, care ascund conținutul; de pildă, eliberarea în 1941 a Basarabiei și a nordului Bucovinei de sub ocupația sovietică este prezentată într-un studiu intitulat *Poziția și activitatea forțelor revoluționare și democratice din România față de intrarea țării în războiul împotriva Uniunii Sovietice !* Asemănător, în monografia *România în anii primului război mondial* (2 vol. București, 1987), apărută sub egida Comisiei române de istorie militară, unirea Basarabiei cu România, deși prezentată pe larg, nu apare în titlul paragrafului respectiv.

Metamorfozele suferite de capitolele consacrate Basarabiei și, în general, relațiilor româno-ruse/sovietice nu sunt cunoscute, evident, decât de cei implicați în redactarea și publicarea lor (autori, referenți, membri ai comitetelor de redacție, aparateici) astfel că istoricul olandez nu avea cum să le cunoască. A fost șansa lui Dionisie Ghermani (vezi „Südost-Forschungen” 1967) de a putea face o comparație între macheta vol. III al *Istoriei României* și volumul apărut în 1964, între machetă și ediția pusă în comerț situându-se „declarația din aprilie 1964” a partidului!

Dincolo de aceste remarci, să spunem că lucrarea lui W.P. van Meurs este o contribuție de remarcabilă soliditate pentru care autorul se cuvine elogiat.

Florin Constantiniu

MAX DEMETER PEYFUSS, *Chestiunea aromânească. Evoluția ei de la origini până la pacea de la București (1913) și poziția Austro-Ungariei*, trad. Nicolae-Șerban Tanașoca, Edit. Enciclopedică, București, 1994, 142 p.

Aromânii ca grup etnic, rezultat în urma evoluției istorice din zona Balcanilor, au reprezentat unul din aspectele mult discutate a ceea ce s-a numit „chestiunea Macedoniei”, din păcate situație existentă și în zilele noastre. O analiză temeinică a acestei ramuri sud-dunărene a romanității orientale, ca grup etnic și problemă a raporturilor internaționale, a fost realizată, pentru perioada secolului al XIX-lea până la pacea de la București (1913), de către Max Demeter Peyfuss în lucrarea *Chestiunea Aromânească*, apărută încă din 1971 într-o ediție germană. Acum, cartea cunoaște și o versiune în limba română, fiind publicată în deja renumita colecție „Biblioteca Enciclopedică de Istorie a României” a Editurii Enciclopedice, colecție coordonată de istoricul Șerban Papacostea.

Răspândiți pe o vastă arie a sud-estului Europei ca o adevărată „pânză invizibilă”, aromânii, ca de altfel și celelalte ramuri ale latinității sud-dunărene (meglenoromânii, istroromânii), în condițiile istorice bine cunoscute ale Balcanilor, nu au reușit să ajungă la stadiul de realizare a unui stat propriu, integritatea lor națională și culturală fiind afectată de procesul de deznaționalizare și asimilare la care au fost supuși după încheierea păcii de la București (1913).

Susținută ca teză de doctorat în 1971, cartea lui Max Demeter Peyfuss reprezintă deja o sinteză de bază în ceea ce privește problema aromânilor în spațiul multiethnic al Balcanilor; în lucrare sunt abordate multiple aspecte ale evoluției istorice a acestora: etnogeneza, limba vorbită, mișcarea națională din secolul al XIX-lea și implicațiile acesteia asupra raporturilor politice internaționale etc.

Deși nu există un consens în ceea ce privește numele, termenul cel mai des folosit în istoriografie pentru a desemna această realitate etnică este cel utilizat de Gustav Weigand; *Aroumen*, precum și cel de *meglenoromâni* (greșit deoarece impune o anume delimitare geografică numai în parte adevărată).

Răspândirea aromânilor pe teritoriul mai multor state, modul specific de viață; transhumanța, intensul proces de asimilare națională la care au fost (și sunt) supuși în timp, reprezintă tot atâtea motive ce ne împiedică să realizăm o estimare demografică a acestui grup etnic. Cifrele vehiculate de specialiști, în cea mai mare parte influențate de interese politice, sunt foarte diferite; autorul consideră că în acest moment numărul aromânilor în sud-estul Europei s-ar putea cifra la aproximativ 400 000.

În ceea ce privește viața economică, pe lângă deja amintita transhumanță, aromânii s-au remarcat, datorită mobilității lor, atât în domeniul transporturilor (de aici denumirile de cărvănari sau kirageadz), cât și în cel al negoșului. De altfel, așezări aromânești ca; Kleisoura (Clisura), Vnskopojë (Moscopole) au devenit, începând cu secolele XVI-XVII adevărate centre negustorești (vezi p. 15-16).

„Delicată” rămâne problema etnogenezei aromânilor deoarece, pe lângă aspectele pur istorice, ea are și o conotație politică, cu urmările inerente ale implicării politicului în domeniul științific. Autorul grupează teoriile vehiculate în această problemă în trei grupe: a) teorii care consideră că din epoca romană dacoromânii și aromânii au avut o evoluție istorică separată; b) teorii care localizează etnogeneza românească la sud de Dunăre; c) populația romanică din zona orientală a Imperiului a cuprins, până în momentul venirii valului slav, un teritoriu ce cuprindea atât zona de nord, cât și zona de sud a Dunării.

Autorul consideră că cele mai apropiate de adevărul istoric sunt cele care identifică ca leagăn de formare a populației romanice zona ce cuprinde ambele maluri ale Dunării. De altfel, această realitate a fost recunoscută și de numeroși occidentali; în acest sens prezentăm mărturia colonelului William Martin-Leake, trimis al guvernului britanic în zonă cu o misiune secretă, care, într-o lucrare

apărută în 1814, referitor la originea aromânilor spune: „Aromânii constituie o ramură a aceleiași națiuni care s-a născut nu numai în fertilele regiuni din nordul Dunării de Jos, în prezent cunoscută în Europa, în general, sub numele de Wallachia dar, de asemenea, în numeroase din regiunile muntoase ale Traciei”¹.

Penetrarea elementului slav în zonă, începând cu secolele VI-VII, a constituit factorul care a reușit, în timp, să disloce această unitate etno-lingvistică, determinând ca populația din zona de sud a Dunării să se retragă spre Pind și Thesalia, zone mai puțin expuse năvălirilor slave. Că lucrurile stau așa o demonstrează și studiile lingvistice, arheologice realizate în această direcție. Autorul este de părere că „momentul” separării celor două ramuri ale romanității orientale trebuie fixat mult mai târziu după primele invazii slave; altfel, nu s-ar putea explica asemănarea elementelor lingvistice slave din aromână și dacoromană care „sunt calitativ identice” (p.17). Această unitate a fost pusă în evidență încă de acum o jumătate de secol de renumitul istoric Gheorghe Brătianu care a arătat că „Dunărea n-a fost niciodată o barieră, iar contactul dintre populațiile de limbă romanică de pe un mal și de pe celălalt nu s-a întrerupt niciodată”².

Referitor la limba aromânilor, chiar dacă în decursul timpului a suferit o puternică influență din partea limbii grecești, Max Demeter Peyfuss consideră că aceasta este „structural identică cu dacoromâna” (p.18). Coroborând datele lingvistice cu cele istorice, Gh. Brătianu concluzionează că în procesul de formare a limbii române primitive (străromâna) pot fi fixate două etape: o primă etapă, finalizată cu invazia slavilor în Balcani, care a avut centrul de gravitație la sud de Dunăre, zonă unde structurile imperiale s-au menținut, și o a doua etapă, când asistăm „la o primă separare a graiurilor romanice din această parte a Europei” sub presiunea valului slav³. Recent, această problemă a fost analizată temeinic de renumitul lingvist român Ion Gheție⁴.

Amintiți în izvoarele scrise cu multe secole înainte de a deveni „subiect de interes politic” (a doua jumătate a secolului al XIX-lea), aromânii, în efortul de realizare a aspirațiilor lor naționale, au vizat într-o primă fază obținerea de drepturi care să le garanteze individualitatea culturală și religioasă și nu „alipirea la România, nici [...] crearea unui stat propriu” (p.19). Interesul marilor puteri în zonă („Chestiunea Macedoniei”), diferențele de interese manifestate în chiar sânul aromânilor (burghezia aromână a refuzat să susțină eforturile conaționaliilor săi), precum și opoziția permanentă a grecilor, care vedeau în aceste „pretenții” un atentat la propriile aspirații de realizare a „Greciei Mari”, au contribuit la neîmplinirea acestor idealuri.

Fără a nega existența unei propagande românești, lipsită însă de „țeluri teritoriale”, Max Demeter Peyfuss consideră că mișcarea națională a aromânilor nu constituie un unicat, ci se încadrează în curentul de emancipare națională ce a caracterizat întregul secol al XIX-lea.

Pătrunderea ideilor iluministe în sud-estul Europei, influența exercitată de Școala Ardeleană, își vor face simțite urmările și asupra aromânilor; în anul 1793 apărea lucrarea lui Daniel Moschopolites *Lexikon Tetraglosson*, un fel de manual în patru limbi (aromână, albaneză, bulgară și greacă) cu scopul, declarat de altfel, de impunere a elinismului considerat de el superior din punct de vedere cultural. În susținerea mișcării aromâne un rol important l-au jucat slujitorii bisericii. În acest context, menționăm că primul abecedar aromân a fost realizat de protopopolul Constantin Ucuta (originar din Voskopoje) și publicat la Viena în tipografia fraților aromâni Markides Poulin (Marcu Puiu).

¹ William Martin Leake, *Researches in Greece*, London, 1814, apud Vasile Tega, *Aromânii văzuți de călători englezi (până la 1900)*, în „Buletinul Bibliotecii Române”, Freiburg, t.X (XIV), 1983, p. 137.

² G.I. Brătianu, *O enigmă și un miracol istoric: poporul român*, ed. Stelian Brezeanu, București, 1988, p.91.

³ *Ibidem*, p. 90; v. și P. P. Panaitescu, *Numele neamului și al țării noastre*, în vol. *Interpretări românești. Studii de istorie economică și socială*, ed. Ștefan S. Gorovei și Maria Magdalena Székely, București, 1994, p. 70-71.

⁴ Ion Gheție, *Introducere în dialectologia istorică românească*, București, 1994.

Reacția greacă față de intensa activitate națională a aromânilor îi va determina pe ultimii să-și continue activitatea în diaspora, mai ales la Viena. Aici vor apărea lucrările lui Gh. Constantin Roja, Mihai Boiagi ș.a. Opoziția manifestată de intelectualitatea și clerul grec va contribui la anihilarea, pentru o perioadă, a mișcării naționale aromâne. De exemplu, patriarhul ecumenic de la Constantinopol afurisea, printr-o enciclică, atât pe Mihail Boiagi (publicase în 1813, la Viena, prima gramatică a aromânei), cât și pe toți aceia care dădeau crezare cuvintelor „acelui eretic împotriva limbii în care a vorbit și vorbesc Dumnezeu” (p.27).

Un interes constant față de aromâni se manifestă o dată cu generația pașoptistă (chiar dacă primele preocupări ale românilor nord-dunăreni față de frații lor de la sud de Dunăre datează din secolul al XVII-lea). Acest interes se va materializa prin înființarea la București, în 1860, a unui „Comitet macedo-român”, în frunte cu Dimitrie Cazacovici. Realizarea actului din 1859 va da românilor posibilitatea să desfășoare o amplă acțiune pentru păstrarea integrității culturale și religioase a aromânilor. Pe plan extern, primul care va interveni în favoarea acestora va fi Dimitrie Bolintineanu care, negând existența unor pretenții teritoriale din partea României, comunica lui Fuad-Pașa, ministrul de externe al Porții Otomane, că întreaga acțiune nu are drept scop decât ca aceștia (aromânii) să-și păstreze „cu sântenie limba și datinile române” (p.35). De asemenea, menționăm memorandumul înaintat de Comitetul macedo-român lui Napoleon al III-lea, în 1863, prin care i se cerea să intervină pentru salvarea celor 4 milioane de aromâni.

Noul stat român va contribui din plin la realizarea unui sistem de învățământ în zonele locuite de aromâni. Astfel, Apostol Mărgărit, considerat întemeietorul învățământului aromân, cu ajutorul Ministerului Instrucțiunii de la București, va întemeia prima școală pentru aromâni, în anul 1866 (școala va funcționa până în 1905), în satul său natal, Abdella. Spre exemplificare, în perioada 1864–1876, efortul statului român pentru finanțarea școlilor aromânești s-a ridicat la suma de 155 669 lei.

Ecourile mișcării naționale aromâne, al cărei obiectiv principal consta în obținerea autonomiei culturale și religioase, se vor face simțite, chiar dacă într-o primă fază aceștia sunt receptați „mai degrabă ca pe un obiect de curiozitate etnografică decât ca pe un factor politic”⁵ (p.46). Congresul de pace de la Berlin (1878) și prevederile lui vor influența pozitiv situația aromânilor. Turcia, anticipând problemele pe care le va avea cu grecii în fixarea graniței, graniță ce trecea printr-o zonă puternic locuită de aromâni (zona Pindului) prin decretul din 12 septembrie 1878, dat de marele vizir Savfet-Pașa, ordona autorităților din vilaietele Selânik, Monastir și Yanya să acorde protecție acestora. Prin acest act, aromânii erau considerați *de facto*, pentru prima dată, ca grup etnic. Perioada cuprinsă între Congresul de pace de la Berlin și sfârșitul secolului al XIX-lea stă sub semnul puternicei personalități a lui Apostol Mărgărit ce va elabora, în colaborare cu factorii de decizie de la București, diverse proiecte ce vizau îmbunătățirea condițiilor aromânilor (unirea religioasă cu Roma, realizarea unei Albano-Macedonii sub administrația Austro-Ungariei etc.).

Sentimentele Greciei față de aromâni reies foarte clar dintr-un raport al consulului grec de la Selânik către șeful său, în care se preciza: „[...] trebuie depusă toată energia pentru ca atât comitetele din România, cât și oamenii politici români să fie convinși că în Macedonia nu există nici un român” (p.59). Mijloacele folosite de greci pentru anihilarea curentului de renaștere națională în rândul aromânilor vor merge de la acțiuni de intimidare până la violente ciocniri etnice; toate acestea vor duce la o răcire considerabilă a relațiilor greco-române.

Eforturile mișcării naționale aromâne au vizat și obținerea unor drepturi în ceea ce privește viața religioasă. Pentru un moment s-a crezut că problema s-a rezolvat prin numirea în funcția de episcop a mitropolitului grec al Ahridei și Prespei, Anthumos (Antim), de origine albano-română; evoluția situației politice din sud-estul Europei (creșterea pericolului slav, deteriorarea raporturilor

⁵ V. Vasile Tega, *op. cit.*; idem, *Aromânii văzuți de călători francezi*, în „Buletinul Bibliotecii Române”, Freiburg, t. XI(XV), 1984, p. 82-216.

româno-ruse, apropierea României față de Turcia, Grecia și Tripla Alianță) va duce la eșuarea și a acestei acțiuni.

La începutul secolului al XX-lea, prin efortul susținut al lui Spiru Haret, aromânii vor beneficia de un sistem școlar în zonele locuite de ei; numeroși învățători români vor fi trimiși să predea în școlile aromâne. La sugestia lui Spiru Haret, în 1902, se va înființa „Administrația școlilor și bisericilor românești din Turcia”, iar în 1905, la Monastir, se va înființa o bibliotecă publică, aici existând deja un gimnaziu unde s-au instruit personalități de seamă ale culturii aromâne și române: Pericle Papahagi, Marcu Beza, I. Arginteanu, Z. Araia ș.a.

Din acest moment, România va desfășura o amplă activitate diplomatică pe lângă marile puteri, în special pe lângă Austro-Ungaria, pentru rezolvarea problemei aromâne. Incidentul de la Yanya (arestarea a doi inspectori școlari români de către autoritățile locale otomane) constituie preludivul actului de la 9/22 mai 1905 când sultanul Abdül Hamîd acorda o iradea prin care aromânii li se recunoșteau toate drepturile unui millet, cu excepția aceluia de a avea un șef religios propriu. Patriarhia de la Constantinopol refuză să recunoască aceste drepturi, iar bandele înarmate grecești vor declanșa o campanie de teroare împotriva aromânilor (în 1905 au fost ucise 27 persoane și 7 rănite din rândul aromânilor); această situație va influența negativ raporturile politice greco-române, ajungându-se la momentul 13 iunie 1906 când Grecia a rupt relațiile oficiale cu România. Victoria „Junilor turci” a oferit aromânilor posibilitatea de a trimite în Parlamentul turc, cu ocazia alegerilor din 1908, doi reprezentanți: medicul F. Mișea și scriitorul Nicolae Batzarîa.

Prefigurarea conflictului balcanic, vehicularea ideii de realizare a unui stat aromâno-albanez ce urma să cuprindă Macedonia și Albania (a fost chiar nominalizat un pretendent la tron în persoana lui Albert Ghica) au determinat Patriarhia de la Constantinopol să accepte tratativele cu aromânii. Izbucnirea războaielor balcanice va face imposibilă punerea în practică a celor convenite între Patriarhia ecumenică și reprezentanții aromânilor cu ocazia negocierilor din 1910.

Din păcate, prevederile Tratatului de pace de la București (august 1913) nu conțin nici o referire directă la statutul aromânilor în statele beneficiare (Bulgaria, Grecia, Serbia) ceea ce „echivala pentru aromâni cu o lovitură de grație” (p. 116), după cum se exprima consulul român la Monastir, C. Brăuleanu.

Prin această lucrare, Max Demeter Peyfuss a reușit să ofere atât specialiștilor, cât și publicului larg, o sinteză cuprinzătoare și obiectivă a istoriei aromânilor și în același timp, a românilor, din momentul apariției mișcării naționale a acestora până la încheierea Păcii de la București sub toate aspectele pe care le presupune o asemenea abordare. Impresionează bogata bibliografie ce însoțește lucrarea, ceea ce demonstrează că autorul a consultat tot ceea ce a fost mai important în istoriografia problemei, ca și bogatele materiale arhivistice inedite de la Viena și București.

Referitor la bibliografie ne permitem să semnalăm și alte lucrări, chiar dacă unele dintre acestea sunt mai recente, ce pot folosi autorului în vederea unei noi ediții⁶. De asemenea, considerăm că pentru o mai bună înțelegere a acestei probleme ar fi fost binevenit un set de hărți care să redea răspândirea geografică a aromânilor.

În final, trebuie laudată inițiativa Editurii Enciclopedice de a oferi cititorilor o lucrare de asemenea importanță și, sperăm, că ea va constitui un îmbold pentru specialiștii români în continuarea cercetărilor științifice în această direcție. Aceasta cu atât mai mult cu cât „reintegrarea

⁶ Idem, *Arta populară la aromâni. Sculptura în lemn*, în „Buletinul Bibliotecii Române”, Freiburg, t. XIV(XVIII), 1987-1988, p. 269-314; Achille G. Lazarou, *L'Aroumain et ses rapports avec les Grecs*, ed. a II-a, Thesalonik, 1986; Silviu Dragomir, *Vlahii și morlacii. Studiu din istoria românismului balcanic*, Cluj, 1924; idem, *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în evul mediu*, București, 1959.

românilor balcanici în viața istorică a poporului român constituie o realitate, un proces secular și complex ce nu a putut și nu poate rămâne indiferent pentru istoriografia noastră”⁷.

Gheorghe Lazăr

VLADIMIR TREBICI, *Bucovina. Populația și procesele demografice (1775 – 1993)*, Fundația culturală română, Cluj-Napoca, 1994, 40 p. + 3 h.

Lucrarea de față apărută sub forma unui supliment, iulie 1994, la „Buletinul Centrului de studii transilvane” se impune de la început atenției oricărui cititor, avizat sau nu, prin conținutul și caracterul ei special, în sensul că se prezintă ca un izvor foarte valoros de natură demografică pe care autorul îl interpretează în mod pertinent și de pe poziții științifico-academice privind provincia istorică românească Bucovina. Ea este precedată de o *Introducere* urmată de mai multe capitole nenumerate, după cum urmează: *Repere geografice, istorice și administrative; Surse de informație; Populația Bucovinei (1775-1918); Migrații; Bucovina. 1918–1940 și 1941–1944; Bucovina în perioada sovietică (1940–1941, 1944–1993); Încheiere.*

În *Introducere* se fac unele precizări cu privire la metodologia folosită de autor în scopul prezentării în mod corect a dinamicii demografice și structurii etnice a populației acestei provincii, ținând seama că până în prezent în istoriografia românească și străină (austriacă, sovietică, și ucraineană) acestei probleme i-au fost consacrate numeroase studii în ultimele două secole. De altfel, afirmația autorului că „vom încerca să examinăm critic informația și punctele de vedere adoptate de diferiți autori, români și străini” este cât se poate de explicită în privința scopului urmărit prin publicarea importantelor date statistice cu caracter demografic.

Cum era și firesc în capitolul *Repere geografice, istorice și administrative* se face un succint excurs cu caracter istoric, mai întâi privind începuturile acestui teritoriu românesc, care inițial era parte integrantă din Moldova până în 1774, când a fost ocupat în mod arbitrar de Imperiul habsburgic cu complicitatea Imperiului otoman, a Imperiului rus și a regatului Franței, apoi evoluția stăpânirii românești și străine (austriece, sovietice și ucrainene) între 1774–1993, subliniindu-se în mod special evoluția politică, economică, demografică, administrativă, religioasă și culturală, mai ales pe timpul administrației Curtii din Viena, probleme pe care cititorul le află mult mai pe larg în sintezele consacrate istoriei Bucovinei apărute în trecut și mai recent aparținând lui Ion Budai-Deleanu (1802), A. Silvestru Morariu (1846), H.I. Eidermann (1875), R.F. Kaindl (1875), F.v. Ziglauer (1893–1908), D. Onciu (1898), J. Polek (1908), A.S. Morariu (1915), I. Nistor (1991), N. Ciachir (1993) și Mihai Iacobescu (1993) pentru a nu menționa decât pe cele mai importante.

Principalele *Surse de informație* cu caracter demografic care stau la baza lucrării sunt prezentate de autor în capitolul imediat următor purtând același titlu, ele aparținând lui Vasile Balș, *Beschreibung der Bukowina und deren innem Verhältnisse* din 1786 publicată de J. Polek în 1895; Ion Budai-Deleanu, *Kurzgefasste Bemerkungen uber Bukowina* din 1802 publicată în traducere românească de Gh. Bogdan-Duică în „Gazeta Bucovinei” (nr. 8-9, 13-14, 17-23/1894) sub titlul *Scurte observații asupra Bucovinei*, Daniil Werenka, *Topographie der Bukowina* din 1895; Em. Grigorovitză, *Dicționarul geografic al Bucovinei* (București, 1908), P.G. Dimitriev, *Recensămintele populației Moldovei din 1772–1773 și 1774*, Chișinău, 1975, 2 vol. interpretate recent de P. Țugui (1992) și Șt. Bucevschi (1993). Cu acest prilej autorul stabilește criteriile care au stat la baza

⁷ Nicolae-Șerban Tanașoca, *George Mumu – istoric al românilor de peste Dunăre (Studiu introductiv)*, în vol. George Mumu, *Studii istorice privitoare la trecutul românilor de peste Dunăre*, București, 1984, p.13.

recensămintelor efectuate în Bucovina între 1774–1989, de exemplu cel social în perioada 1774–1869, cel etnic în perioada 1869–1910, cel internațional adică etnic, lingvistic și religios în perioada românească 1918–1940, cel lingvistic și politic în perioada sovietică din anii 1944–1989.

Pe baza datelor statistice cu caracter demografic autorul apreciază, în capitolul *Populația Bucovinei în anii 1775–1918*, că aceasta a cunoscut un spor demografic foarte accentuat de la 7 la 76 locuitori pe kmp în perioada austriacă, drept urmare a politicii de colonizare promovată de autoritățile habsburgice, care a avut drept urmare o influență nefastă asupra dinamicii populației autohtone românești al cărei procent de 67,8 % (în 1786) din total a scăzut la 34,4 % (în 1910) în favoarea populației străine al cărei procent a crescut de la 38,3 % (în 1786), la 63,6 % (în 1910), etnia ucraineană (rutenii) aflându-se pe primul loc cu un procent de 38,4 % la aceeași dată. Și totuși autorul interpretând datele statistice constată că în 1910 populația românească din Bucovina era majoritară în mai multe districte ca de exemplu, în Suceava cu 70,1 %, Gura Humorului cu 69,7 %, Rădăuși cu 60,4%, Câmpulung Moldovenesc cu 55,7%.

În capitolul *Migrație* se face o analiză profundă a acestui fenomen demografic, care reflectă politica de colonizare practică de autoritățile austriece timp de peste un secol în scopul valorificării bogățiilor naturale ale acestei provincii românești și mai ales a omogenizării etnice a acestui imperiu multinațional, cum era Imperiul habsburgic. Autorul constată pe baza izvoarelor demografice că populația străină migrată în Bucovina a aflat aici condiții naturale foarte prielnice de conviețuire, beneficiind de scutirea de serviciu militar pe o lungă perioadă de timp, de reducerea obligațiilor privind robota, precum și de o piață liberă a forței de muncă, adăugăm noi. Cât privește sporul neobișnuit al etniei rutene în Bucovina în perioada austriacă este explicat de autor ca urmare a condițiilor foarte grele de existență cunoscute de ruteni în Galiția de unde au migrat.

În capitolul *Bucovina. 1918–1940, 1941–1944* adică în perioada românească se estimează că populația românească din Bucovina era cea mai numeroasă etnie atunci pe baza datelor din recensământul din 1930. Așadar după două decenii procentul etniei românești crescuse de la 34,4% la 44,5%, iar al etniei rutene scăzuse de la 38,4% la 29,1%. La acea dată românii erau majoritari în trei din cele cinci județe și anume în Suceava = 79,5%, Câmpulung = 61,3% și Rădăuși = 55,4%.

În capitolul *Bucovina în perioada sovietică. 1940–1941, 1944–1993* (de fapt până în 1991, deoarece din acest an după destrămarea U.R.S.S. partea de nord a Bucovinei a fost inclusă la Republica Ucraina), autorul subliniază principalele schimbări demografice efectuate în Bucovina de nord și anume scăderea accentuată a numărului populației germane, polone și maghiare repatriată în țara de origine, dar și al românilor ca urmare a refugierii multora din aceștia în România, a deportării în număr mare a unora în alte republici din U.R.S.S., precum și a masacrului organizat contra altora de către autoritățile sovietice de ocupație. Aceasta pe de o parte. Pe de alta, românii din Bucovina de nord au devenit populație minoritară și datorită migrației în această regiune a unui număr mare de ruși și ucraineni veniți din diferite părți ale U.R.S.S. Drept urmare autorul constată pe drept cuvânt, consultând recensământul efectuat în regiunea Cernăuți (Bucovina de nord) o impunere a preponderenței etniei ucrainene cu un procent de 70,8% din toată populația, față de 19,7% cât este cotată prezența românilor. Potrivit aceluiași recensământ din 1989 românii au mai rămas majoritari numai în trei din cele 11 raioane ale regiunii Cernăuți și anume în Herța cu 92,9%, în Hlâboca cu 57,4% și în Novosulița cu 64,8% și cu o pondere de numai 37,5% în Storojineț. Scăderea dramatică a numărului românilor în regiunea Cernăuți se constată mai ales în orașul Cernăuți, unde sunt în procent de numai 7,5% în timp ce ucrainenii se situează cu un procent de 66,5%, iar rușii cu un procent de 17,8%. În privința scăderii dramatice a populației românești în Bucovina de nord în perioada sovietică ne permitem să facem o comparație cu prezența aceluiași fenomen în perioada austriacă. Atunci de-a lungul a 144 de ani (1774–1918) scăderea numărului românilor s-a făcut de la 67,8% (în 1786) la 34,4% (în 1910) adică cu 33,4%, iar în timpul perioadei sovietice (1940–1941, 1944–1991) deci în timp de numai 48 ani această scădere a cunoscut un procent de 24,8%, care raportat la 144 de ani, ar fi de 74,4%, deci de trei ori mai mult, explicat

numai prin procedeele mult mai dure folosite de autoritățile de ocupație sovietice în modificarea echilibrului etnic în favoarea autorităților de ocupație.

În *Încheiere* autorul scoate în evidență situația geopolitică a Bucovinei, aflată la interferența a două lumi cu mentalități și nivel de civilizație diferit, între Occident și Orient, între Europa și Asia, unde s-au concentrat direcțiile politicii de dominație continentală o vreme a imperiilor austriac și rus și apoi a U.R.S.S. Se schițează apoi un proiect de cercetare aprofundată de perspectivă al istoriei și culturii acestui pământ românesc în spiritul obiectivității și respectării adevărului istoric, în condițiile prefigurării unei Europe de mâine bazată pe colaborarea internațională la toate nivelurile de activitate.

În anexa lucrării au fost incluse o bibliografie selectivă, precum și trei hărți privind respectiv Imperiul austro-ungar în 1910, partea răsăriteană a României Mari din 1918, din care Basarabia și Bucovina de nord au fost anexate de U.R.S.S. și, în fine, Regiunea Cernăuți, numele actual al Bucovinei de nord și a unei porțiuni din Basarabia și Moldova de nord (regiunea Herța). De altfel în contextul lucrării autorul a inclus un număr de 12 tabele cu caracter demografic și anume: 1. Numărul populației Bucovinei între 1774–1910 și densitatea populației (suprafața 10 443 kmp); 2. Populația Bucovinei și structura pe naționalități (1786–1910); 3. Numărul populației Bucovinei pe naționalități (1900); 4. Populația Bucovinei pe districte și pe principalele naționalități (1910); 5. Populația statomică a Bucovinei după neam (1930); 6. Repartiția populației Bucovinei pe principalele naționalități și pe județe (1930); 7. Populația pe naționalitățile principale a județelor Cernăuți și Storojineț (1930); 8. Numărul populației regiunii Cernăuți pe naționalități (1989); 9. Populația regiunii Cernăuți pe raioane repartizată pe principalele naționalități (1989); 10. Populația orașului Cernăuți pe naționalități 1900, 1930 și 1989; 11. Populația Ucrainei pe principalele naționalități (1989); 12. Populația ucraineană (din România) pe județe (1992). La acestea s-ar mai putea adăuga și tabloul reprezentând populația Bucovinei după religie în 1930 (p.26).

În concluzie, considerăm, în primul rând, că studiul acad. V. Trebici reprezintă o remarcabilă realizare științifică ce îmbogățește literatura de specialitate în această problemă, iar în al doilea rând apreciem că modul de abordare de către autor a multor probleme controversate în acest domeniu se impune ca un exemplu demn de urmat și de alți cercetători în lucrări viitoare.

Constantin Șerban

REVISTA REVISTELOR DE ISTORIE

„Destin românesc”. Revistă de istorie și cultură, 1994, nr. 1, 124 p.

Pe linia întăririi și dezvoltării conexiunilor spirituale firești dintre românii de o parte și de alta a Prutului, la începutul acestui an, sub egida Fundației Culturale Române a apărut revista trimestrială de istorie și cultură cu titlul sugestiv „Destin românesc”. Așa cum subliniază în „Argument-ul” publicat în fruntea primului număr al publicației redactorul său șef Alexandru Moșanu (cunoscută personalitate a vieții publice din Republica Moldova): „Colectivul redacțional, colaboratorii revistei speră ca prin publicarea materialelor privind originea și etnogeneza poporului român, unitatea de limbă, tradiții, cultură, credință, legăturile dintre țările românești și provinciile ocupate de imperiile vecine, lupta pentru unitatea lor politică și reîntregire să contribuie la renașterea și dezvoltarea conștiinței naționale românești” (p.III).

Referitor la tematica atât a acestui număr, cât și a celor care îi vor urma, suntem informați că orientarea predilectă o vor avea temele dedicate politicii de rusificare, de deznaționalizare și exterminare fizică a basarabenilor, politică promovată de regimurile țarist și sovietic pe teritoriile ocupate de ele în 1812 și 1940.

Pe aceste coordonate este concepută, cum era și firesc, structura acestui prim număr al publicației. Astfel sub genericul aniversativ „75 de ani de la Marea Unire” este inserat un reușit grupaj cuprinzând cinci materiale de înută.

Drumul românilor spre unitate politică este urmărit în chip sintetic și analitic de cunoscutul istoric ieșean Gheorghe Platon. Relevând rolul important al factorilor de ordin demografic, etnic, economic, social, politic și cultural în procesul atât de complex de făurire a conștiinței naționale, autorul consideră în continuare că sub raport cronologic, perioada în care acest fenomen istoric a ajuns la maturizare a fost cea cuprinsă între secolele XVIII și XIX. Pe un fundal istoric internațional caracterizat de slăbirea treptată a dominației politice a Rusiei în arealul sud-est european și de creșterea a interesului puterilor occidentale pentru această zonă a continentului, românii au reușit să realizeze Unirea Principatelor la 1859 și să desăvârșească șapte decenii mai târziu unitatea lor națională.

Problema idealului unirii românilor în opera lui Nicolae Iorga beneficiază de o exemplară abordare datorată reputatului specialist în medievistica românească Șerban Papacostea. Autorul, profund cunoscător al creației marelui istoric, punctează într-o manieră sintetică, dar nu lipsită de accente analitice, modalitatea în care acest ideal a fost prezent în activitatea lui N. Iorga atât în cea publicistică, cât și în cea publică. Autorul studiului ne dezvăluie cu acest prilej relevarea de către marele titan al istoriografiei românești a diversilor factori favorizanți ai unității, care au precedat și pregătit acest proces, a cărui etapă finală a cuprins secolul XIX și începutul celui următor.

Sarcina nișăoasă de a urmări *Unitatea românească medievală în publicistica lui Mihai Eminescu* și-a asumat-o dr. Aurelia Popa. Pentru poetul nostru național – subliniază autoarea – trecutul a constituit un mijloc de înțelegere a prezentului și, în egală măsură, de diagnosticare a viitorului, fapt pe care opera sa îl reflectă cu prisosință. Operând o minuțioasă investigație a referințelor lui Eminescu la istoria noastră medievală, A. Popa conchide că acestea „denotă conștiința unei evoluții istorice unitare a poporului român, pe un teritoriu unitar, cu un etnic, o limbă, o cultură unitară în condițiile în care au existat mai multe formațiuni statale” (p.53).

Grupajul amintit mai este completat cu contribuțiile semnate de Mitru Ghițiu și Pavel Parasca. Primul autor, urmărește pe o bază documentară mult lărgită, rolul Sfatului Țării în cadrul

procesului care a dus la unirea Basarabiei cu Patria-mamă în martie 1918, iar al doilea tratează cu argumente solide și greu atacabile, problema românității moldovenilor.

Sub genericul „Politica țaristă și românii” un triptic de materiale urmărește o serie de aspecte privind raporturile de ordin economic și cultural între Rusia țaristă și români în prima jumătate a secolului XIX. Pe această linie, Alexei Agachi relevă maniera abuzivă și brutală care a caracterizat atitudinea autorităților ruse de ocupație între 1806–1812 în privința aprovizionării armatei țariste.

Într-o continuitate ideatică firească acestei linii de investigație, Gh. Negru prezintă apoi cititorilor acele procedee utilizate de administrația rusă după încorporarea Basarabiei la imperiu, vizând ruperea legăturilor spirituale firești cu frații de sânge și suflet rămași în Principate (cenzura, oprirea publicațiilor românești, interzicerea unor reprezentații teatrale în limba română). În fine, Dumitru Grama urmărește, bazat pe o serioasă investigație analitică, modul în care românii de la răsărit de Prut, deși supuși ocupației țariste, au căutat să-și păstreze cât mai mult posibil autonomia legislativă și utilizarea jurisdicției românești în administrație și justiție.

Un interesant subiect ținând oarecum de filosofia istoriei abordează, la rândul său, Șerban Andronescu (*Structuri în spiritualitate*, p.97 – 109). Plecând de la premisa indiscutabilă a existenței unui „spirit românesc”, autorul consideră drept caracteristici ale acestui concept faptul că el are o origine zalmoxiană, o evoluție creștină și o expresie isihastă. Deși marile puteri care au enis pretenții la dominație în spațiul carpato-danubian s-au străduit să anihileze orice manifestări ale conștiinței naționale, românii – subliniază Ș. Andronescu –, în ciuda tuturor vicisitudinilor istoriei, și-au păstrat intactă capacitatea lor de rezistență la opresiune și deznaționalizare.

Sub genericul foarte sugestiv „De veghe la hotare” cercetătorul Ion Chirtoagă realizează un succint istoric al Cetății Albe, relevând cu pertinentță faptul că în paralel cu însemnatul său rol în sistemul de apărare al Moldovei, acesta „a reprezentat unul din cele mai mari orașe ale Europei, un important centru administrativ și comercial” (p. 118).

Sumarul primului număr al publicației mai este completat cu o bogată rubrică de „Viață științifică”, precum și cu lista cărților primite la redacție.

Exprimându-ne, în încheiere, reala apreciere pentru nivelul științific și publicistic de ținută al periodicului, urăm „Destinului românesc” o carieră cât mai largă și rodnică în câmpul fertil al publicisticii românești, împlinindu-și constant menirea sa spirituală.

Marian Stroia

„Analele Bucovinei”, tom I, 1994, nr. 1, 234 p.

„Și făgăduim că vom da tot ceea ce e mai bun în noi, credință și muncă, (...) pentru ca vechea nedreptate să se șteargă și viața națională liberă să domnească și peste aceste plaiuri ale întunericului și robiei, unde dreptul nostru veșnic ne cheamă” (N. Iorga). Din păcate, „forțe ale întunericului” încă mai stăpânesc teritorii românești, ceea ce face ca aceste cuvinte ale marelui istoric să fie în continuare actuale.

După aproape o jumătate de secol în care problema teritoriilor românești anexate de U.R.S.S. în 1940, în virtutea Pactului Ribbentrop-Molotov (situație consfințită de Tratatul de pace semnat de România în 1947 cu Puterile Aliate), a fost interzisă demersului istoriografic, din 1990 interesul pentru cunoașterea acestora se manifestă tot mai vizibil. În acest context se înscrie și înființarea, la 6 septembrie 1992, pe lângă Academia Română a Centrului de Studii „Bucovina”, ce-și „propune să întreprindă cercetări fundamentale în domeniul istoriei și al culturii românești din acest colț de țară”.

Un prim rezultat al cercetărilor efectuate în cadrul acestui cerc științific îl constituie apariția revistei „Analele Bucovinei” ce dorește „să reprezinte o alternativă românească autorizată în dialogul (...) privind istoria și cultura Bucovinei”.

Editorialul acestui prim număr este semnat de acad. Radu Grigorovici care, în studiul *Bucovina, fereastră către vest a Moldovei* (p. 7-13), analizează efectele pozitive și negative ale contactului dintre civilizația românească autohtonă, mult timp supusă influențelor sudice și estice, cu civilizația apuseană (germană) după anexarea de către Habsburgi a acestei provincii românești (1775). Fără a nega nedreptatea săvârșită printr-un act de anexare teritorială, considerăm că, referitor la situația românilor bucovineni sub stăpânirea habsburgică, comparativ cu aceea a românilor din celelalte teritorii aflate sub ocupații străine, semnificative sunt cuvintele lui Pan Halippa, cunoscutul om politic basarabean, adresate unui bucovinean: „Ce noroc pe voi că v-au ocupat austriecii”(p.13).

La secțiunea „Aniversări”, acad. Vladimir Trebici (*Unirea Bucovinei cu România*, p. 15-21) și D. Vatamaniuc (*Voluntarii bucovineni în războiul pentru întregirea țării*, p. 23-27) au prezentat o serie de aspecte istorice referitoare la momentul unirii Bucovinei cu Țara, evoluția politică în cadrul României Mari a unor militanți pentru Unire (cazul lui Iancu cavaler de Flondor și cel al lui Ion I. Nistor), efortul bucovinenilor în susținerea Regatului în primul război mondial, memoria actului din noiembrie 1918 după impunerea regimului comunist la București etc.

În capitolul „Evocări” sunt prezentate figuri reprezentative ale istoriei și științei din Bucovina și, în același timp, ale României. Astfel, personalitatea lui Ion I. Nistor și contribuția acestuia la istoriografia românească face obiectul studiului acad. Ștefan Ștefănescu, *I.I. Nistor și opera sa istorică* (p.29-37); personalitatea lui Dimitre Onciul, reprezentant de seamă al criticismului istoriografic românesc, pedagog și cercetător, a fost analizată de acad. Gheorghe Platon (*Dimitre Onciul (1856-1923) o personalitate exemplară a spiritualității românești*, p. 39-50). Contribuția lui Constantin N. Hurmuzachi, descendent al cunoscutei familii de patrioți bucovineni, în domeniul biologiei și al drepturilor românilor este prezentată de Petru Bejenaru (*Constantin N.Hurmuzachi, entomolog și publicist militant pentru drepturile românilor*, p. 51-54). Activitatea lui Iancu Flondor, militant de seamă în lupta pentru unirea Bucovinei cu Regatul (a fost președinte al Congresului General al Bucovinei, organ ce a votat unirea la 15/28 noiembrie 1918) a fost analizată de Radu Economu; studiul este însoțit de o anexă ce conține importante documente inedite ce reflectă și explică într-o nouă viziune atitudinea politică a acestuia după 1918.

Un loc important în spațiul revistei îl ocupă prezentarea activității culturale, literare și artistice din Bucovina înainte și după anul 1918. Activitatea lui Vasile Alecsandri și locul ocupat de Bucovina în preocupările sale politice (Maria Platon, p.67-76), preocupările literare ale lui Aron Pumnul care a elaborat prima antologie de literatură românească (Luca Bejenaru, p. 77-84), filologia bucovineană și ortografia românească în perioada 1864-1869 (Pavel Țugui, p. 99-111), viața literară și artistică din Cernăuți așa cum a fost reflectată în ziarul german „Bucovina” în anii 1862-1868 (Georgeta Istrățoaie, p. 123-127), literatura română din Bucovina postbelică (George Muntean, p.137-150) reprezintă numai o parte din subiectele abordate în această secțiune.

Aspecte din demografia și toponimia bucovineană sunt prezentate printr-o serie de studii. Alexandru Cemov în studiul *Grupul etnic românesc din nordul Bucovinei (probleme de renaștere națională)* (p.151-154), analizează efectele negative asupra românilor a mobilității lingvistice din zonă, din momentul anexării acestei provincii de Habsburgi și până în zilele noastre. O „scurtă istorie tragică” a ținutului Herța, anexat de U.R.S.S. în 1940, sub aspect geografic, administrativ, demografic și al personalităților de seamă, este realizată de I. Gherman (p.155-156). Analiza unor toponime bucovinene (Negostina, Verpole, Pleșnița) și etimologia corectă a acestora face obiectul studiului lui Ion Popescu-Sireteanu (p.157-161). Pomind de la date statistice revelatoare, Ion Popescu se ocupă de fenomenul asimilării socio-lingvistice a românilor din regiunea Cernăuți după 1940 (p. 163-169). Studiul pe teren îl determină pe autor să împartă această regiune în trei zone

socio-lingvistice: a) zona asimilării complete (limba română mai este cunoscută numai de generațiile vârstnice); b) zona asimilării tranzitive (limba română este folosită doar în biserică, iar limba școlii este cea ucraineană); c) zona bilingvismului echilibrat (limba română este folosită atât în biserică, cât și în școli). După o prezentare a metodelor folosite de autoritățile sovietice pentru accelerarea procesului de asimilare a românilor, autorul prezintă situația actuală a acestui fenomen. Din păcate, concluziile sale sunt sumbre în ceea ce privește elementul românesc; astfel, dacă în 1979 procentul românilor asimilați reprezenta 23,3%, în 1989 acest procent se ridică la 47%.

Revista conține, de asemenea, o secțiune destinată studiilor de folclor și etnografie, precum și una unde sunt tratate aspecte ale științelor naturii; în ambele secțiuni sunt prezentate și analizate unele fenomene specifice Bucovinei. Aparițiile editoriale după 1990, unele inedite sau reeditări ale unor lucrări fundamentale, ce tratează istoria Bucovinei, fac obiectul unor interesante prezentări.

În încheiere prezentăm câteva puncte de reper ale programului științific al noului centru amintit mai sus: a) retipărirea lucrărilor fundamentale referitoare la Bucovina (în special cele germane); b) constituirea unui fond documentar; c) inventarierea și valorificarea colecțiilor de artă și tehnică populară, numismatică; d) constituirea unei arhive de folclor; e) întocmirea unei enciclopedii a Bucovinei etc.

Frumoase perspective! Nu ne rămâne decât să salutăm această nouă apariție ce-și propune un țel atât de nobil: cunoașterea adevărului istoric.

Gheorghe Lazăr

NECROLOG

† NICOARĂ BELDICEANU (25 februarie 1920 – 19 decembrie 1994)

În ultimii trei ani, cei care îl cunoșteau, de mai mult sau mai puțin timp, pe turcologul român de la Paris, profesorul Nicoară Beldiceanu, își transmiteau unii altora puținele știri – în general neîmbucurătoare – despre evoluția stării sale de sănătate. Căci în urma unei intervenții chirurgicale nefericite, viața acestuia își schimbase brutal cursul, aducându-l într-un teritoriu al suferinței fără speranță, trăită lucid, în care nici familia, nici prietenii și nici medicii nu-l mai puteau ajuta.

La începutul acestui an sosea la București știrea deznodământului: pe 19 decembrie 1994 supliciu se încheiase, profesorul Beldiceanu nu mai era printre noi.

În urmă cu aproape cinci decenii, în împrejurările istorice vitrege în care o parte a Europei se cufunda, sub domnia comunismului, într-o lungă noapte a spiritului, se modifica și traiectoria vieții turcologului român.

S-a născut în București la 25 februarie 1920. Descendent al unui neam de boieri din Țara de Sus a Moldovei, cu vechi obârșii transilvane, Nicoară Beldiceanu era fiul scriitorului N. N. Beldiceanu (1881 – 1923) și nepotul lui Nicolae Beldiceanu (1844 – 1896) cunoscut și el prin preocupările în domeniul literaturii, dar și în cel al istoriei. Prin mamă, Victoria Nădejde, se trăgea din familia cunoscuților frunțași ai mișcării socialiste din România, Sofia și Ioan Nădejde.

Formația de istoric și-o dobândește întâi la București, sub îndrumarea marilor săi profesori: V. Papacostea (evocat întotdeauna mai târziu cu nediminuat atașament), N. Iorga, N. Bănescu, Gh. I. Brătianu, Const. C. Giurescu; apoi la München la școala lui Franz Babinger (cu care își trece în 1955 primul doctorat, în litere) și la Paris (unde, în 1963, va adăuga al doilea doctorat, în istorie, condus de bizantinistul Paul Lemerle). În anul 1973, pe baza cercetărilor de până atunci în domeniul instituțiilor și economiei Imperiului otoman, obține un al treilea doctorat (de stat) la Sorbona.

Trimis în 1946 la Istanbul de către magistrul său spiritual, balcanologul Victor Papacostea, pentru a-și face specializarea în turcologie, Nicoară Beldiceanu nu se va mai întoarce în țară, alegând exilul. Era momentul în care prigoana împotriva valorilor morale și intelectuale ale României se profila fără echivoc (și căreia îi vor cădea victimă cei mai mulți dintre iluștrii săi dascăli).

Viața și strădaniile pe teritoriul descifrării istoriei se vor desfășura de atunci la Paris, în cadrul celebrei École Pratique des Hautes Études și la Centre National de la Recherche Scientifique (CNRS). Destinul i-a pregătit încă un bine pe drumul aspru – chiar dacă în libertate – pe care omul integru și specialistul riguros îl va urma pentru a se afirma în rândul figurilor de prim rang din domeniul căruia i se consacrase: întâlnirea cu viitoarea sa soție, d-na Irène Beldiceanu-Steinherr, personalitate puternică și impecabil cercetător, cu care va realiza performanța vieții și muncii trăite într-o superioară uniune.

Cei care l-au cunoscut pe turcologul Nicoară Beldiceanu în ipostaza de profesor (a predat timp de două decenii la École Pratique des Hautes Études cursul cu tema „Bibliografia, izvoarele și paleografia otomană”) erau uimiți să descopere în el, după prima experiență a unei severități puțin furtunoase, un orizont neașteptat de generozitate surzătoare și de elegantă atenție față de studenții săi. O comunicativitate ingenuă ștergea cu totul imaginea profesorului distant de îndată ce era provocat să evoce amintiri, să zugrăvească oameni pe care îi cunoscuse (în această privință memoria sa era un fișier uriaș, perfect ordonat).

Temutele sale șarje care-i făcuseră faima de „dur” (ceea ce-l încânta copios) se declanșau îndată ce-și zărea victima preferată: un „nul” științific, sau numai un nefericit „neatent”. Demolarea părea mai degrabă o joacă, nu pentru că era lipsită de pericole pentru cel vizat, ci pentru că era practică cu vervă și delicioasă, în atacuri impetuoase și alerte. În schimb, absenței rectitudinii morale, versatilității caracteriale, le administra lovituri seci dar ucigătoare.

Ca metodă de lucru, profesorul Beldiceanu îndemna spre detajarea precisă a detaliilor ca prim moment, dar fundamental, în deschiderea perspectivei interpretării. Minuția analizei, prudența în generalizări și concizia exprimării erau, de asemenea, principii pe care se străduia să le inspire celor care lucrau sub controlul său.

Din multitudinea problemelor tratate în studiile și cărțile sale se remarcă următoarele direcții predilecte de cercetare: începuturile stăpânirii otomane în teritoriile Moldovei pontice anexate de Imperiul otoman între 1484 și 1538 (*La Moldavie ottomane*), instituțiile și structurile socio-economice ale societății otomane, românitatea sud-dunăreană, istoria vieții bizantine citită în palimpsestul izvoarelor turcești. Deschizător de drum în cercetarea istoriei perioadei otomane a teritoriilor românești cucerite de Semilună, Nicoară Beldiceanu a dat primele contribuții consistente prin exploatarea masivă a unor importante surse de cancelarie otomane (*Kilia et Cetatea Albă à travers les documents ottomans* sau *La Moldavie ottomane à la fin du XVe siècle et au début du XVIe siècle*, ambele în „Revue des études islamiques”, 1968/2 și respectiv 1969/2). Instituției militare a timarului sau celei economice a *vozarlik*-ului, precum și unui număr de alte instituții (fiscale sau ale administrației urbane otomane) le-a consacrat, pe lângă o serie de studii speciale, două volume care rămân fundamentale în discuția acestor probleme: *Le timar dans l'État ottoman (début XIVe – début XVIe siècle)*, Wiesbaden, 1980, și *Recherche sur la ville ottomane au XVe siècle. Études et actes*, Paris, 1973.

Alte teme ca organizarea militară a românilor sud-dunăreni în cadrul armatei otomane, regimul muneritului din Serbia și Bosnia sub stăpânire otomană sau regimul comerțului otoman pe Dunăre, cauzele crizei monetare otomane din secolul XVI și efectele ei asupra principatelor române, formează substanța unor studii diverse republicate în volum, în 1976, la Londra, în Variorum Reprints (*Le monde ottoman des Balkans, 1402 – 1566. Institutions, société, économie*).

Editor de documente (*Les actes des premiers sultans conservés dans les manuscrits turcs de la Bibliothèque Nationale de Paris*, Paris – La Haye, 1963 și 1964, pe lângă cele risipite în studii) stăpânind perfect o mare masă de documente otomane a căror cunoaștere a înnoit în nenumărate privințe știința istorică, turcologul român Nicoară Beldiceanu a lăsat o operă solid construită în care valoarea științifică și probitatea profesională se îmbină fericit cu exemplara valorificare a surselor otomane.

Destinul istoric și cel personal au vrut ca această lucrare să se împlinească departe de spațiul în care ar fi fost firesc să se întâmple. Rămâne ca datorie reaşezarea istoricului român în galeria înaintașilor din care s-a desprins, făcând cunoscută (și în primul rând accesibilă) publicului intelectual opera, la locul său, în fruntea turcologiei românești.

Anca Popescu

„REVISTA ISTORICĂ” publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, în domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Surse inedite, Probleme ale istoriografiei contemporane, Opinii, Viața științifică, Recenzii, Note, Buletin bibliografic, Revista revistelor în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sunt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sunt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rânduri, trimerile intrapaginate fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfârșitul textului. Rezumatele vor fi traduse de autori în limbi de circulație internațională. Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie. Corespondența privind manuscrisele, schimbul de publicații se va trimite pe adresa Redacției, B-dul Aviatorilor nr. 1, București – 71247.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

REVISTA ISTORICĂ
REVUE ROUMAINE D’HISTOIRE
REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES. Mentalités – Civilisations
THRACO -DACICA
DACIA – REVUE D’ARCHÉOLOGIE ET D’HISTOIRE ANCIENNE
NOUVELLE SÉRIE
STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHIE ȘI ARHEOLOGIE
MATERIALE ȘI CERCETĂRI ARHEOLOGICE
BULETINUL SOCIETĂȚII NUMISMATICE ROMÂNE
ARHEOLOGIA MOLDOVEI
ARHIVELE OLTENIEI
EPHEMERIS NAPOCENSIS
ARS TRANSILVANIAE
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE, CLUJ-NAPOCA
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL”, IAȘI
STUDII ȘI MATERIALE DE ISTORIE MEDIE
STUDII ȘI MATERIALE DE ISTORIE MODERNĂ

DIN SUMARUL NUMERELOR VIITOARE

- Ostatecii în relațiile daco-romane.
- Spaime milenariste și cruciada în evul mediu.
- Conquista și reconquista peruană.
- Țările române și Marea Neagră în a doua jumătate a secolului al XVI-lea.
- Viața românilor între eros și thanatos.
- Cronologiile domnilor din Țara Românească și Moldova.
- Comerț și negustori în tratatele osmano-polone.
- Armata otomană la începutul secolului al XVIII-lea.
- Situația economică și socială în Țara Românească în prima jumătate a secolului al XVIII-lea.
- Rivalitatea colonială și maritimă anglo-franceză (1715-1763).
- Rapoarte diplomatice americane (1806-1829).
- Aspecte ale istoriei militare a poporului român în revoluția de la 1848.
- Independența României și Italia.
- Oamenii de știință și viața politică a României.
- Tratatele de pace în perioada primei conflagrații mondiale.
- Cooperarea românească interbelică între deziderat și realități.
- I. C. Filitti: Pagini de jurnal.
- Italia și primul război mondial.
- Mișcarea legionară și extrema dreaptă europeană (1927-1933).
- Poziția statelor europene față de războiul italo-etioopian văzută de diplomația S.U.A.
- Antanta Balcanică.
- De la războiul preventiv la tratatul de neagresiune.
- Toponimie și demografie istorică.
- Calculatorul și metoda cantitativă în cercetarea istoriei.
- O nouă direcție de cercetare: băncile de date istorice.

ISSN 1018 – 0443

43 356

Lei 2 000